ANDREI AVRAM

Cercetări asupra sonorității în limba română

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ANDREI AVRAM

Cercetări ASUPRA SONORITĂȚII ÎN LIMBA ROMÎNĂ

Scanned with OKEN Scanner

Amintirii tatălui meu,
NICHITA AVRAM
(1901—1959)

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

În lista de mai jos nu sînt incluse lucrările care au fost citate (o dată sau de mai multe ori) în cuprinsul unui singur paragraf şi pentru care se dă, în locul unde apar întîia oară, titlul complet însoţit de toate indicaţiile bibliografice.

ALR I 1—2 = *Atlasul lingvistic romîn*, partea I: vol. 1, Cluj, 1938; vol. al 2-lea, Sibiu—Leipzig, 1942.

ALR II 1 = *Atlasul lingvistic romîn*, partea a II-a: vol. 1, Sibiu—Leipzig, 1940.

ALR II_2 1—2 = *Atlasul lingvistic romîn* [partea a II-a], serie nouă; vol. 1—2 [Bucureşti], 1956.

ALRM I 1—2 = *Micul Atlas lingvistic romîn*, partea I: vol. 1, Cluj, 1938; vol. al 2-lea, Sibiu—Leipzig, 1942.

ALRM II 1 = *Micul Atlas lingvistic romîn*, partea a II-a: vol. 1, Sibiu—Leipzig, 1940.

ALRT = *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic romîn* II (ALRT II), Sibiu—Leipzig, 1943.

AVANESOV, *Fonetika* = Р. И. АВАНЕСОВ, *Фонетика современного русского литературного языка*, Moscova, 1956.

BIFR = „Buletinul Institutului de filologie română «Alexandru Philippide»", Iaşi, 1934 şi urm.

BL = „Bulletin linguistique", Bucureşti, 1933 şi urm.

CAPIDAN, *Aromînii* = TH. CAPIDAN, *Aromînii. Dialectul aromîn. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932.

DELATTRE, *Indices* = PIERRE DELATTRE, *Les indices acoustiques de la parole: premier rapport*, în „Phonetica", II, 1958, 1—2, p. 108—118 şi 3—4, p. 226—251.

DI = *Dicţionar invers* [Bucureşti], 1957.

DLRLC = *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane*, vol. I—IV [Bucureşti], 1955—1957.

DLRM = *Dicționarul limbii române moderne* [București], 1958.

DR = „Dacoromania. Buletinul «Muzeului limbii române»", Cluj, 1921 și urm.

DURAND, *Perception* = MARGUERITE DURAND, *De la perception des consonnes occlusives. Questions de sonorité*, în „Word", XII, 1956, 1, p. 15—34.

GEAGEA, *Erweichung* = CHRISTEA GEAGEA, *Erweichung und Verhärtung im Rumänischen*, în WJb, XVII—XVIII, 1911, p. 113—176.

Gramatica, I = *Gramatica limbii române. Vol. I. Vocabularul, Fonetica și Morfologia* [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954.

GRAUR-ROSETTI, *Esquisse* = A. GRAUR et A. ROSETTI, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL, VI, 1938, p. 5—29.

IORDAN, LRC = IORGU IORDAN, *Limba română contemporană* [ed. a II-a, București], 1956.

JAKOBSON-FANT-HALLE, *Preliminaries* = ROMAN JAKOBSON, C. GUNNAR M. FANT, MORRIS HALLE, *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and their Correlates*. Second printing, Massachussets Institute of Technology, 1955.

JESPERSEN, *Lehrbuch* = OTTO JESPERSEN, *Lehrbuch der Phonetik*. Autorisierte Übersetzung von Hermann Davidsen, Leipzig, 1904.

JONES, *Outline* = DANIEL JONES, *An Outline of English Phonetics*. Eighth edition (re-set), Cambridge, 1956.

KAISER, *Manual* = *Manual of Phonetics*, edited by L. KAISER, Amsterdam, 1957.

LOMBARD, *Prononciation* = ALF LOMBARD, *La prononciation du roumain* (extrait de „Uppsala Universitets Årsskrift", 1936), Uppsala [1935].

MAROUZEAU, *Lexique* = J. MAROUZEAU, *Lexique de la terminologie linguistique, français, allemand, anglais, italien*, 3e édition, Paris, 1951.

MARTINET, *Économie* = ANDRÉ MARTINET, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna [1955].

PETROVICI, *Nasalité* = ÉMILE PETROVICI, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930.

PETROVICI, *Pseudo i final* = E. PETROVICI, *Le pseudo i final du roumain*, în BL, II, 1934, p. 86—97.

PROCOPOVICI, *Principiul sonorității* = AL. PROCOPOVICI, *Principiul sonorității în economia limbii*, în DR, IV, 1924—1926, p. 12—37.

PUȘCARIU, *Considerațiuni* = SEXTIL PUȘCARIU, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, în DR, VII, 1931—1933, p. 1—54.

Scanned with OKEN Scanner

ROSETTI, *Introducere* = AL. ROSETTI, *Introducere în fonetică*, București, 1957.
ROUSSELOT, *Principes*, I = P.-J. ROUSSELOT, *Principes de phonétique expérimentale*. Nouvelle édition. Tome I, Paris, 1924.
SCL = „Studii și cercetări lingvistice", București, 1950 și urm.
STRAKA, *Respiration* = GEORGES STRAKA, *Respiration et phonation. Deux chapitres d'introduction phonétique à l'étude des langues*, în „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg", XXXV, 1956—1957, 8—9, p. 397—429.
ȘTEFANOVICI-SVENSK, *Vocalele* = I. OLIMPIU ȘTEFANOVICI-SVENSK, *Vocalele fără de voce în românește*, în DR, VI, 1929—1930, p. 369—374.
TCLP = „Travaux du Cercle linguistique de Prague", Praga, 1929 și urm.
WJb = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig", Leipzig, 1894 și urm.
ŽINKIN, *Mexanizmy* = Н. И. ЖИНКИН, *Механизмы речи*, Moscova, 1958.

ABREVIERI

cs. = centisecundă (sutime de secundă)
h. = harta
p. = pagina
pc. = punctul cartografic
r. = raionul
reg. = regiunea, regiona

I. INTRODUCERE

1. PROBLEME DE TERMINOLOGIE

Termenul s o n o r i t a t e este întrebuințat în lingvistica noastră cu două accepții.

Pentru unii lingviști s o n o r i t a t e a este unul și același lucru cu p e r c e p t i b i l i t a t e a (sau a u d i b i l i t a t e a): se spune, de exemplu, că [*a*] [1] este mai sonor decît [*î*] sau că vocalele, în general, sînt mai sonore decît consoanele. În cazuri de felul acesta, termenul s o n o r i t a t e este întrebuințat ca sinonim al germ. S o n o r i t ä t sau S c h a l l f ü l l e (=„plenitudinea" sunetului) [2] sau al fr. s o n o r i t é, care are însă, după cum vom vedea, și altă accepție. Sunetul cel mai „sonor" este acela care, în condiții identice, poate fi auzit la o depărtare mai mare [3]. Cu acest înțeles, termenul s o n o r i t a t e este întrebuințat, de exemplu, de Al. Procopovici [4]

---

[1] Am întrebuințat parantezele drepte pentru transcrierea fonetică și parantezele oblice pentru transcrierea fonologică.

[2] Pentru definiția noțiunii desemnate prin acești termeni, vezi Jespersen, *Lehrbuch*, p. 186 și 196.

[3] *Ibidem*, p. 187, nota 1. Aceeași definiție se întîlnește la Adolf Noreen, *Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Beiträge zur Methode und Terminologie der Grammatik*, Halle (Saale), 1923, p. 46. Cf. Marouzeau, *Lexique*, s. v. p e r c e p t i b i l i t é.

[4] *Principiul sonorității*, p. 17. Concepția lui Al. Procopovici nu este însă prea clară. La pagina 18 a lucrării citate, el afirmă că „un sunet este cu atît mai sonor cu cît mai mare este cantitatea aerului degajat din aparatul nostru respiratoric și cu cît mai mare este puterea cu care se face această degajare". Ar rezulta de aici că vocalele închise sînt mai „sonore" decît cele deschise, dat fiind că pentru

și de Sextil Pușcariu [1]. Pentru aceeași noțiune se folosesc, de asemenea, termenii putere sonoră și putere de sonoritate [2]. După unii lingviști, perceptibilitatea unui sunet este determinată de mărimea cavității prin care se scurge aerul [3]; după Otto Jespersen [4], rolul cel mai important îl joacă vocea.

În paginile care urmează, termenul sonoritate va fi întrebuințat cu altă accepție, și anume ca echivalent al germ. Stimmhaftigkeit, al engl. voicing și al rus. звонкость. Din punct de vedere fiziologic-articulatoric, sînt sonore sunetele care se rostesc cu participarea coardelor vocale (exemple: [*a*], [*m*], [*b*]); sunetele surde sînt rostite fără participarea coardelor vocale (nu sînt însoțite de vibrații laringiene) [5]. Pe plan fonologic, numim sonore fonemele în al căror conținut fonologic intră trăsătura pertinentă „sonoritate". Nu toate sunetele sonore sînt și foneme sonore; de exemplu, din definiția fonemului /*a*/ din limba romînă nu face parte și „sonoritatea", deoarece la vocale această trăsătură nu e pertinentă (nu există opoziția vocală sonoră ~ vocală surdă).

Ca echivalent al termenului sonoritate (= efect al vibrațiilor coardelor vocale) se întrebuințează, uneori, termenul fonie [6] (mai ales în lucrările lingviștilor de la Cluj). Credem că e preferabil primul, mai răspîndit, cu condiția de a-i preciza

---

cele dintîi forța curentului fonator este mai mare (vezi Rosetti, *Introducere*, p. 29). Dar după clasificarea lui Otto Jespersen, reprodusă de Al. Procopovici la p. 19 a studiului lui, cele mai „sonore" sunete sînt vocalele deschise.

[1] *Limba romînă. Vol. I. Privire generală*, București, 1940, p. 67—68, 84.

[2] Dimitrie Macrea, *Probleme de fonetică* [București], 1953, p. 39.

[3] Vezi Bernard Bloch and George L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942, p. 22: o vocală deschisă este mai clar audibilă decît o vocală închisă.

[4] *Op cit.*, p. 186.

[5] Cf. Marouzeau, *op. cit.*, s.v. sonore, sonorité, sourd.

[6] Procopovici (*op. cit.*, p. 17) face distincția între sonoritate (=perceptibilitate) și fonie (=calitatea unui sunet de a fi pronunțat cu participarea coardelor vocale). La Dimitrie Macrea (*op. cit.*, p. 38), acest din urmă termen apare ca sinonim cu putere sonoră: se consideră că vocalele [*a*] și [*o*] sînt „de cea mai puternică fonie".

înțelesul; în lucrarea de față, nu vom întrebuința niciodată termenul s o n o r i t a t e cu înțelesul de „perceptibilitate".

În limba franceză, s o n o r e și s o n o r i t é au amîndouă sensurile amintite mai sus [1]. Pentru cel de al doilea există însă și sinonimul v o i s e m e n t. Nu propunem introducerea unui corespondent exact al acestui termen, dar considerăm potrivite sinonimele c u v o c e (fr. v o i s é), f ă r ă v o c e (fr. n o n - v o i s é) pentru s o n o r, respectiv, s u r d; sînt c u v o c e sunetele a căror articulare este însoțită de vibrații laringiene.

2. OBIECTUL LUCRĂRII ȘI METODELE DE CERCETARE

În lucrarea de față, am studiat sonoritatea în limba romînă atît din punct de vedere fonetic, cît și pe plan fonologic.

În capitolul consacrat vocalelor, am acordat atenție, în primul rînd, asurzirii vocalelor finale, căutînd să stabilim condițiile în care apare fenomenul și răspîndirea lui geografică. Pentru aceasta, am aplicat metoda statistică [2] la un mare număr de exemple extrase din ALR și din ALRT.

Pentru consoane, am făcut apel la mijloacele pe care ni le oferă fonetica experimentală folosind, în același timp, și o parte din bogatul material conținut în cele două lucrări citate mai sus. Am studiat sonoritatea consoanelor inițiale, a celor finale și a grupurilor de consoane. Faptul că la început și la sfîrșit de cuvînt consoanele fonologic sonore nu sînt, pe plan fonetic, sonore în întregime a fost observat mai demult de diverși cercetători și a fost studiat, parțial, de acad. E. Petrovici, cu ajutorul înregistrărilor la chimograf [3]. În unele privințe, contribuția noastră constă în verificarea, cu metode noi, a unor constatări mai vechi.

---

[1] Vezi Marouzeau, *op. cit.*, s.v. s o n o r i t é.

[2] Asupra importanței metodei statistice în lingvistică, vezi Marcel Cohen, *Sur la statistique linguistique*, în *Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris*, IX, 1949, p. 7—16.

[3] Vezi Petrovici, *Nasalité*, în special p. 15—19, 22—24.

Scanned with OKEN Scanner

În cercetarea noastră, am folosit mai ales înregistrările pe bandă de magnetofon și pe film. Amîndouă aceste tipuri de înregistrări prezintă avantajul că sunetele studiate pot fi auzite [1], fie în întregime, fie pe fragmente, în cuvîntul originar sau după „transplantarea" în alt cuvînt (într-un „cuvînt" sintetic). Am dat în altă parte o descriere a procedeelor cu ajutorul cărora pot fi realizate aceste operații [2].

Din păcate, nu am avut posibilitatea să facem decît un număr foarte mic de înregistrări la spectrograf [3].

Am considerat necesară studierea sonorității din punct de vedere a u d i t i v, plecînd de la convingerea că în limbă, în comunicare, este mai importantă treapta audiției decît ceea ce se petrece la nivelul articulatoric. De altfel, între articulație, structura acustică a sunetului și audiție nici nu există o corespondență perfectă. După cum au arătat cercetările mai noi în domeniul foneticii, același rezultat acustic (fizic) poate să se datorească unor articulații diferite, iar doi stimuli fizici diferiți pot fi percepuți la fel [4]. Așadar, importantă este, în primul rînd, nu poziția organelor articulatorii, ci c e e a c e s e a u d e, deoarece, după cum, pe bună dreptate, subliniază N. I. Žinkin, vorbirea se adresează auzului și numai ceea ce poate fi auzit are importanță din punct de vedere lingvistic [5]. Filmul sonor și banda de magnetofon constituie, în acest sens, mijloace de cercetare excelente.

---

[1] Pe film pot fi și „văzute".

[2] Vezi mai jos, p. 55—57 și figurile 5, 29, 30, 31.

[3] Spectrogramele au fost obținute la Institutul de fonetică al Universității din Helsinki, condus de prof. A. Sovijärvi, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[4] Eli Fischer-Jørgensen, *The Phonetic Basis for the Identification of Phonemic Elements*, în „The Journal of the Acoustical Society of America", XXIV, 1952, 6, p. 614; cf. Roman Jakobson and Morris [Halle, *Fundamentals of Language*, Haga, 1956 [Janua Linguarum, I], p. 33—34.

[5] Žinkin, *Mexanizmy*, p. 102: „Речь адресована к слуху — это первый и последний языковый критерий. То, что не слышится, не различается и не принимается слухом человека, то выпадает из признаков звука как носителей языковых значений". Cf. Bertil Malmberg, *Questions de méthode en phonétique synchronique*, în „Studia linguistica", X, 1956, p. 1—44 (în special, p. 4—5, 8—9).

Cu ajutorul experienţelor, am încercat să determinăm rolul sonorităţii în sistemul de foneme al limbii romîne. Consoana [*b*], de exemplu, este nu numai sonoră, ci şi „lenis", iar [*p*] este nu numai surdă, ci şi „fortis". În unele limbi este pertinentă sonoritatea, în altele tensiunea; în limba romînă, se admite, în general, că există o corelaţie de sonoritate (nu de tensiune), dar lucrul acesta nu a fost încă demonstrat. Pentru a studia legătura dintre tensiune şi sonoritate, am înregistrat, la chimograf, presiunea intrabucală, cu ajutorul unui tub introdus în gură [1]. Ne-am limitat, în această privinţă, la consoanele labiale şi la cele dentale (cu cît localizarea unei consoane este mai îndepărtată de partea anterioară a gurii, cu atît măsurarea presiunii este mai dificilă). Presiunea intrabucală a fost înregistrată prin intermediul unui tambur cu membrană de cauciuc; celelalte trasee au fost obţinute cu ajutorul unor „recordere" electromagnetice.

Cercetarea noastră nu a epuizat problema sonorităţii în limba romînă. Fără a pretinde că aspectele pe care le-am abordat sînt întru totul lămurite, subliniem că e necesară, în primul rînd, studierea laturii acustice, cu ajutorul spectrografului; cu acelaşi aparat, urmează să fie studiată şi tensiunea.

Concluziile la care am ajuns se întemeiază pe fapte din dialectul dacoromîn. În capitolul de fonologie, am avut în vedere sistemul fonologic al limbii romîne literare.

3. SUBIECTELE DE EXPERIENŢĂ

Pentru înregistrările la chimograf, la magnetofon, la spectrograf şi pe film, am făcut apel la un număr de 6 subiecte. Cu excepţia unuia (subiectul B), toate subiectele au studii universitare. În lista de mai jos se indică, la fiecare subiect, vîrsta, eventualele particularităţi de pronunţare şi tipul de înregistrare la care a fost folosit:

[1] Asupra procedeelor de măsurare a presiunii intrabucale, vezi R. H. Stetson, *Motor Phonetics. A Study of Speech Movements in Action*, second edition, Amsterdam, 1951, p. 11 (fig. 2 A), 23 şi Petrovici, *Nasalité*, p. 17, nota 2.

A=I.Z., 28 ani, pronunțare literară cu unele particularități muntenești (magnetofon, film);

B=N.C., 64 ani, grai muntenesc (magnetofon, film);

C=G.G., 33 ani, pronunțare literară, cu unele particularități moldovenești (chimograf, magnetofon, film);

D=I.I., 24 ani, pronunțare literară (chimograf, magnetofon);

E=I.E., 28 ani, pronunțare literară (spectrograf);

F=A.A., 28 ani, pronunțare literară, cu unele particularități ardelenești (chimograf, spectrograf).

Cuvintele pronunțate de subiectele A și B au fost înregistrate mai întîi pe film, iar apoi au fost transpuse pe bandă de magnetofon (subiectul A a pronunțat și o a doua serie de cuvinte, care au fost înregistrate direct pe bandă). Cu subiectele C și D s-au făcut înregistrări duble, la chimograf și la magnetofon; de pe bandă, unele cuvinte au fost transpuse apoi pe film [1]. Pe filmul obținut de la aceste subiecte, există două trasee: pista sonoră propriu-zisă, care poate fi „citită" cu ajutorul unei celule fotoelectrice, și traseul suflului, asemănător cu traseul corespunzător din înregistrările la chimograf [2]. Pe filmele obținute de la subiectele A și B există numai pista sonoră [3]

Dat fiind că o mare parte din cercetările experimentale pe care le-am făcut se bazează pe audiție, am făcut apel la un număr de „martori" (circa 10) cărora le-am cerut să spună ce aud după ce un sunet oarecare (pe care nu îl auziseră în prealabil) a fost lungit, scurtat, „transplantat" etc. În marea majoritate a cazurilor, impresia noastră auditivă a fost verificată și a coincis cu impresia auditivă a cel puțin încă o persoană. Rarele cazuri de divergență au fost semnalate, arătîndu-se ce a auzit unul sau mai mulți martori. Cîțiva dintre aceștia au fost, în același timp, subiecte de experiență; ceilalți sînt menționați în notă (cînd e necesar), cu inițialele numelor.

---

[1] Vezi mai jos, p. 81.

[2] Aparatul cu care s-a obținut această dublă înregistrare pe film a fost conceput și construit de Gh. Abălașei, tehnicianul Laboratorului de fonetică experimentală de la Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R.

[3] Aceste înregistrări au fost făcute la Studioul cinematografic „București".

Scanned with OKEN Scanner

II. VOCALELE

1. CONSIDERAȚII GENERALE

Vocalele sînt, în general, mai puțin studiate decît consoanele, din punctul de vedere al sonorității, ceea ce se explică, printre altele, prin faptul că sonoritatea vocalelor nu diferențiază clase de foneme (vocale sonore opuse vocalelor surde). Probabil, în nici o limbă sonoritatea nu este pertinentă în cadrul subsistemului vocalic [1]. În consonantism, situația este cu totul alta, dat fiind că sonoritatea are rolul de a deosebi pe [*b*], [*d*], [*g*], [*z*] etc. de [*p*], [*t*], [*c*], [*s*] etc., sunete care sînt, în același timp, foneme diferite, în foarte multe limbi.

Fără a avea rolul de a deosebi perechi de foneme, ca în cazul lui /*b*/ ~ /*p*/, de exemplu, sonoritatea poate să fie sau să nu fie prezentă în structura acustică a unei vocale. E însă adevărat că vocalele fără voce sînt, în general, incomparabil mai puțin frecvente decît vocalele sonore. După cum arată Kenneth L. Pike [2], mulți foneticieni au ajuns chiar să includă sonoritatea în definiția vocalei, ca una dintre caracteristicile esențiale ale acesteia, trecînd peste existența vocalelor la a căror articulație coardele vocale, îndepărtate una de alta, nu vibrează [3].

---

[1] Martinet, *Économie*, p. 109; Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 26.

[2] *Phonetics. A critical analysis of phonetic theory and a technic for the practical description of sounds.* [Fifth printing] Ann Arbor—London, 1955, p. 5.

[3] Pentru poziția coardelor vocale în timpul emisiunii diverselor categorii de sunete, vezi Rosetti, *Introducere*, p. 31 și schemele date de Straka, *Respiration*, p. 417, fig. 7; cf. Kenneth L. Pike, *op. cit.*, p. 71; Žinkin, *Mexanizmy*, p. 280—282.

Inv. 14633

Scanned with OKEN Scanner

Vocalele fără voce nu sînt tonuri, ci zgomote de fricțiune, care se deosebesc unele de altele prin aceleași variații ca la vocalele normale, în ce privește forma și volumul cavităților supraglotice [1].

Vocalele fără voce sau surde pot să apară în vorbirea curentă, în orice poziție, dar ele se întîlnesc mai des în silabele neaccentuate, mai ales finale. După P.-J. Rousselot [2], „la question se pose notamment pour le portugais et le russe". În portugheză, pronunțarea fără voce a vocalelor neaccentuate din cuvinte ca *fato*, *o Porto* are un caracter normal și aproape constant [3]. O deosebită importanță are devocalizarea pentru vocalismul limbii japoneze [4].

Fără a fi la fel de „normale" ca în portugheză sau ca în japoneză, vocalele fără voce sînt destul de frecvente și în limba romînă, în anumite poziții.

Vocalele surde, în general, constituie obiectul unui studiu al lui I. Olimpiu Ștefanovici-Svensk [5]. Asurzirea vocalelor finale, semnalată mai întîi de G. Weigand [6], a fost studiată mai amănunțit — împreună cu asurzirea consoanelor sonore finale — de Alf Lombard, care, în cunoscuta lui lucrare asupra pronunțării limbii romîne, consacră un capitol „devocalizării" [7]. Problema

---

[1] Ernst Pulgram, *Introduction to the Spectrography of Speech*, Haga, 1959 [Janua Linguarum, VII], p.71. După părerea lui Ernst Pulgram (*loc. cit.*), vocalele fără voce pot fi numite vocale pe baza funcțiunii lor fonologice, dar nu și datorită naturii lor fonetice.

[2] *Principes*, I, p. 520.

[3] Holger Sten, *Les particularités de la langue portugaise*, Copenhaga, 1944 (=«Travaux du Cercle linguistique de Copenhague», II), p. 30.

[4] Günther Wenck, *Japanische Phonetik. Band I. Die Lautlehre des modernen Japanischen...*, Wiesbaden, 1954, p. 48 : devocalizarea vocalelor japoneze „ist nicht blosse Möglichkeit nach-lässigen Sprechens, sondern Regel der Standardaussprache" ; o condiție de bază a producerii fenomenului este poziția vocalei între două consoane surde.

[5] *Vocalele fără de voce în romînește*, în DR, VI, 1929—1930, p. 369—374.

[6] Vezi, de exemplu, *Körös- und Marosch-Dialekte*, în WJb, IV, 1897, p. 284. G. Weigand nu face distincție între vocalele fără voce silabice și sunetele de tipul lui *u* final ; ambele categorii de sunete sînt numite „geflüsterte Vokale" (vocale șoptite) ; *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în WJb, IX, 1902, p. 183.

[7] Lombard, *Prononciation*, p. 137—142.

Scanned with OKEN Scanner

a fost reluată, recent, într-un articol al lui Teofil Teaha [1], unde se dau şi alte indicaţii bibliografice.

În paginile care urmează, vom studia asurzirea vocalelor în limba romînă după poziţia în care apare fenomenul (la finală şi în interiorul cuvîntului, în silabă neaccentuată şi sub accent).

2. ASURZIREA VOCALELOR NEACCENTUATE FINALE

După cum a arătat Alf Lombard [2], asurzirea vocalelor finale este cea mai importantă. Fenomenul este considerat de Sextil Puşcariu „ceva specific romînesc — cel puţin în ceea ce priveşte măsura în care s-a întîmplat" [3]; trebuie să menţionăm că această afirmaţie se referă nu numai la a s u r z i r e a propriu-zisă ci şi la a m u ţ i r e, adică la transformarea vocalelor neaccentuate finale în sunete slab perceptibile de tipul lui *i* final sau la dispariţia lor totală.

Din punct de vedere articulatoric-fiziologic, pierderea sonorităţii la vocalele neaccentuate finale se explică printr-un fel de „acomodare" la pauza care urmează : coardele vocale intră în repaus înainte de a fi articulată ultima vocală a cuvîntului [4]. Întrucît fenomenul nu se produce totdeauna, în toate cuvintele, va trebui să determinăm condiţiile care favorizează asurzirea vocalelor finale.

C o n d i ţ i i l e c a r e f a v o r i z e a z ă a s u r z i r e a v o c a l e l o r n e a c c e n t u a t e f i n a l e. Bazîndu-se pe pronunţarea unui subiect bucureştean, Alf Lombard [5] ajunge la concluzia că asurzirea finalelor (vocale sau consoane) depinde de următorii patru factori :

---

[1] *Despre ă final din graiul crişan*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani* [Bucureşti], 1958, p. 855—859.

[2] *Op. cit.*, p. 137.

[3] Puşcariu, *Consideraţiuni*, p. 2.

[4] Vom vedea, mai departe, că asurzirea poate să afecteze două, trei sau chiar mai multe sunete (vocale sau consoane) începînd cu ultimul şi mergînd spre începutul cuvîntului.

[5] *Op. cit.*, p. 138—139.

1. natura sunetului precedent (asurzirea se produce mai ușor după un sunet surd);

2. locul accentului în cuvînt (asurzirea vocalelor neaccentuate e mult mai frecventă decît a celor accentuate) [1];

3. importanța cuvîntului în frază (cuvintele mai puțin necesare pentru sens sînt mai expuse devocalizării);

4. caracterul pauzei (la finală absolută, devocalizarea se produce mai ușor decît în interiorul frazei).

Am încercat să verificăm, cu ajutorul metodei statistice, importanța factorilor 1 și 4. Nu am aplicat această metodă la studierea rolului accentului, deoarece am considerat că nu mai e necesar să se demonstreze cu ajutorul cifrelor că vocalele accentuate asurzite sînt mult mai rare decît cele neaccentuate [2]. Am renunțat și la studierea statistică a rolului pe care îl joacă în fenomenele de devocalizare importanța cuvîntului în frază (această importanță e destul de greu de stabilit, în cele mai multe cazuri); în schimb, am urmărit legătura dintre asurzire și importanța fonemului în cuvînt. În plus, am introdus în statisticile noastre și alte criterii, care vor fi enumerate mai jos.

Statisticile se bazează pe materialul publicat în ALRT [3], unde am întîlnit un număr de 480 de cuvinte conținînd o vocală finală neaccentuată asurzită. Nu am inclus în această cifră cuvintele auxiliare (de exemplu *și*, *să*) și cuvintele „de umplutură" (de exemplu *apoi*, *cică*) deoarece acestea sînt întotdeauna legate, în pronunțare, de cuvintele vecine, nu au autonomie fonetică și, prin urmare, putem afirma că, în exemple ca următoarele, avem a face mai degrabă cu asurzirea unor vocale interioare: *pe pietri* [$ș_{\downarrow}^{i}$] *pe lemne seci* [4] ALRT 49/4; *cu cuțite* [$s_{\downarrow}^{a}$]

---

[1] Cf. Ștefanovici-Svensk, *Vocalele*, p. 373.

[2] Cf. Lombard, *op. cit.*, p. 139.

[3] În trimiterile la această lucrare, prima cifră indică pagina, iar a doua rîndul.

[4] Cuvintele subliniate fără a fi închise între paranteze sînt transcrise ortografic.

te tochez 12/33. E adevărat că în frază toate cuvintele sînt legate între ele, totuşi situaţia lui *şi*, *să* etc. este alta decît a cuvintelor ca *apă*, *merge* etc., la care există un anumit grad de autonomie fonetică. În cele 480 de exemple nu sînt incluse nici cazurile în care asurzirea, fiind mai puternică, s-a extins şi la sunetele care precedă vocala finală; pe acestea le vom studia separat.

Iată acum repartizarea, după diverse criterii, a celor 480 de cazuri de asurzire a vocalelor finale:

1. *Sonoritatea consoanei precedente.* În 402 cuvinte (=84%), vocala asurzită este precedată de o consoană surdă. Prin urmare, asurzirea vocalei finale este favorizată de vecinătatea unui sunet lipsit de sonoritate [1].

2. *Caracterul pauzei.* În proporţie de 64% (= 306 cazuri), vocalele asurzite apar la finală absolută.

Cifrele de la punctul 1 confirmă constatarea lui Alf Lombard (ceea ce era de aşteptat). Cu privire la rolul pauzei, concluzia savantului suedez — în general justă — necesită o mică corectare. Dintre cele 174 de vocale asurzite în interiorul frazei, 75 apar înainte de virgulă, deci înaintea unei pauze mici [2], iar 99 nu sînt separate prin pauză de cuvîntul următor (sau sînt separate printr-o pauză foarte mică [3]). Aşadar, în interiorul frazei, sînt mai frecvente vocalele asurzite neseparate prin pauză (virgulă) de cuvîntul următor, ceea ce, la prima vedere, pare ciudat şi în contradicţie cu afirmaţia lui Alf Lombard. În realitate, contradicţia e numai aparentă: la cele 99 de vocale asurzite neurmate de pauză a intervenit alt factor care a favorizat asurzirea, anume influenţa consoanei precedente şi a celei următoare [4]. După sonoritatea consoanei precedente şi a

---

[1] Cf. Ştefanovici-Svensk, *op. cit.*, p. 373.

[2] E adevărat că semnele de punctuaţie din ALRT nu redau întocmai mărimea pauzei făcute de vorbitor, dar, în linii mari, se poate afirma că virgula corespunde unei pauze mai mici decît pauza indicată prin punct.

[3] Nemarcată grafic.

[4] Asupra importanţei unui mediu fonetic format din consoane surde, pentru asurzirea vocalelor, vezi şi cele arătate mai sus, p. 18, nota 4.

sunetului cu care începe cuvîntul următor, cele 99 de vocale „finale" (de fapt, interioare) se împart astfel :

sonoră ...	sonoră	1
sonoră ...	surdă	11
surdă ...	sonoră	18
surdă ...	surdă	69

Rezultă, din cifrele de mai sus, că la cele spuse de Alf Lombard („plus un mot est uni au suivant, plus sa finale a une tendance à se comporter comme en position intérieure" [1]) trebuie adăugată precizarea că „unirea" unui cuvînt cu cuvîntul următor împiedică asurzirea vocalei finale numai dacă aceasta nu ajunge în vecinătatea unor consoane surde. În cazul contrar, absența pauzei e mai puțin importantă decît influența sunetelor vecine lipsite de sonoritate.

3. *Numărul consoanelor care precedă vocala.* Vocalele finale asurzite apar mai des după o consoană simplă (359 de cazuri) decît după un grup de consoane (121 de cazuri [2]). Și dacă avem în vedere numai cazurile de la finală absolută, raportul numeric dintre cele două categorii este cam același (222 : 84, adică aproape 3 : 1). Explicația acestei situații trebuie căutată ținîndu-se seamă de consecințele extreme pe care le poate avea asurzirea unei vocale. Sonoritatea este un element foarte important pentru perceperea vocalelor ; vocalele lipsite de sonoritate au o perceptibilitate foarte scăzută și sînt expuse dispariției (amuțirii). Din punct de vedere fonetic, nu toate cuvintele permit realizarea acestei tendințe : în unele dintre ele, amuțirea vocalei (proces a cărui primă fază e reprezentată de asurzire) ar duce la apariția unor grupuri de consoane pe care limba romînă nu le tolerează la finală de cuvînt. Se știe că *u* final nu a amuțit după anumite grupuri de consoane (de exemplu, *codru*, *socru*, *umplu*, reg. *albu*). Într-un mod asemănător, existența unui

[1] *Op. cit.*, p. 139.

[2] Am inclus aici și cele două cazuri în care vocala asurzită urmează după un grup format din două consoane și o semivocală.

grup de consoane înaintea vocalei finale se opune tendinței de asurzire a acesteia [1]. E semnificativ faptul că în 108 din cele 121 de cazuri asurzirea vocalei se produce după un grup de două consoane care poate apărea la finală de cuvînt [2] (nu am înregistrat asurzirea după grupuri de trei consoane). Am întîlnit numai două cazuri de tipul [*litr*$^{a}_{\uparrow}$] ALRT 165/25, cu un grup consonantic inexistent la sfîrșit de cuvînt și care, prin urmare, „sprijină" vocala finală.

Trebuie să adăugăm că în 106 cazuri (= 88%), vocala finală asurzită apare după un grup al cărui element secund e o consoană surdă și că 84 (= 70%) din cele 121 vocale se află la finală absolută. Așadar, după grupuri de consoane asurzirea vocalelor finale se produce relativ rar și, în general, numai dacă în afara poziției finale sînt prezenți și alți factori care favorizează fenomenul (consoană surdă înainte și pauză mare după vocală).

4. *Gradul de deschidere a vocalei.* Pentru a vedea dacă există vreo legătură între gradul de deschidere a vocalelor și frecvența fenomenului de asurzire, am împărțit vocalele în două categorii : închise (începînd cu [*i*], [*î*], [*u*] și terminînd cu [*ę*], [*ą̆*], [*o̧*]) și deschise (de gradul [*e*], [*ă*], [*o*] sau mai deschise). Numărul total al cazurilor de asurzire se repartizează absolut egal (240 : 240) în cele două categorii. Rezultatul acestei statistici nu este însă concludent, deoarece nu ține seamă de frecvența totală (vocale asurzite și neasurzite) a celor două categorii.

Pentru a ajunge la o concluzie în problema care ne interesează aici, am crezut că e necesar (și suficient) un „sondaj" asupra materialului din care am cules exemple. Întrucît nu în toate graiurile raportul dintre frecvența, la finală, a vocalelor închise și a celor deschise este același [3], am numărat cîte 100 de vocale

---

[1] Vom vedea, mai jos, că asurzirea poate duce la dispariția vocalelor finale.

[2] Am stabilit care sînt grupurile consonantice finale pe baza cuvintelor înregistrate în DI. Am socotit la un loc consoanele [*ĝ*] și [*đ*], respectiv [*ĉ*] și [*ć*] ; [*ŝ*], [*ś*] și [*š*].

[3] Se știe că unele graiuri se caracterizează prin închiderea vocalelor finale.

finale în textele culese din punctele cartografice 537 (Mircești, r. Pașcani, reg. Iași) [1], 723 (Căzănești, r. Slobozia, reg. București) [2] și 791 (Negreni, r. Potcoava, reg. Pitești) [3]. Prezentăm în tabloul de mai jos numărul vocalelor asurzite (închise și deschise), în comparație cu frecvența totală a vocalelor din cele două categorii :

Tabloul nr. 1

Frecvența vocalelor finale asurzite după gradul de deschidere

Punctul cartografic	Numărul vocalelor finale		Vocale asurzite	
	închise	deschise	închise	deschise
537	79	21	6	—
723	52	48	8	2
791	18	82	2	2
Total	149	151	16	4

Se poate constata că la o frecvență aproximativ egală (149 : 151) a vocalelor închise și a celor deschise, în prima categorie asurzirea vocalelor finale se produce mai frecvent: din 149 de vocale finale închise, 16 (11%) sînt asurzite, în timp ce dintre 151 vocale deschise numai 4 (3%) prezintă acest fenomen. Desigur, cifrele acestea nu au o valoare absolută; sîntem totuși îndreptățiți să afirmăm că între gradul de închidere și frecvența asurzirii vocalelor finale există un raport proporțional. Demn de subliniat e și faptul că printre cele 480 de exemple studiate am întîlnit numai 27 cazuri (=6%) de *a* final asurzit [4].

5. *Poziția față de accent.* După cum am arătat, vom studia, deocamdată, numai asurzirea finalelor neaccentuate. Nu toate vocalele în această poziție au însă aceeași situație din punctul

[1] ALRT, p. 205 și urm.
[2] *Ibidem*, p. 236 și urm.
[3] *Ibidem*, p. 254 și urm.
[4] Legătura dintre gradul de închidere și asurzirea vocalelor neaccentuate, mai ales finale, pe de o parte, și între aceste două fenomene și lipsa accentului, pe de altă parte, a fost subliniată de I. Pătruț, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica", I, 1958, p. 38.

de vedere al depărtării față de silaba accentuată : în cuvintele paroxitone, vocala finală face parte din silaba care urmează imediat după accent, în timp ce în cuvintele accentuate pe a treia sau a patra silabă de la sfîrșit finala e mai îndepărtată de accent. Ne-am pus întrebarea dacă acest factor joacă vreun rol în fenomenul asurzirii.

Din cele 480 de vocale finale asurzite, 452 apar în cuvinte paroxitone, dar această cifră nu ne spune nimic, deoarece în limba romînă majoritatea cuvintelor terminate în vocală sînt paroxitone. Rolul poziției față de accent ar putea fi dovedit numai în cazul în care între frecvența cuvintelor paroxitone și a celor proparoxitone [1] ar exista un alt raport decît cel dintre 452 (paroxitone cu finală asurzită) și 23 (proparoxitone cu finală asurzită) [2]. Am folosit, și de astădată, procedeul sondajului statistic, în aceleași trei puncte cartografice menționate mai sus. Am găsit, printre cele 300 de cuvinte terminate în vocală, un număr de 21 de proparoxitone (7%), deci o frecvență ceva mai mare decît cea a proparoxitonelor cu asurzire (23 = 5% din 480). S-ar părea deci că asurzirea vocalelor finale e mai puțin frecventă în cuvintele proparoxitone și că, dimpotrivă, prezența accentului în silaba imediat precedentă favorizează fenomenul asurzirii [3]. Dat fiind însă numărul redus de cazuri, nu putem să acceptăm decît cu rezerve această concluzie, deși ea concordă cu observația făcută de unii lingviști, după care, în limba romînă, există o succesiune regulată a silabelor accentuate și neaccentuate [4] : ar însemna că într-un cuvînt ca *sîmbătă* accentul secundar al ultimei silabe este un factor care se opune tendinței de asurzire a lui *-ă* [5].

---

[1] Putem să lăsăm de o parte cuvintele, puțin numeroase, accentuate pe a patra silabă de la sfîrșit. În ALRT, am întîlnit cinci cuvinte din această categorie cu vocale finale asurzite.

[2] Vezi nota precedentă.

[3] Cf. fenomenul scăderii perceptibilității și al dispariției lui [ă] final, în cuvintele paroxitone, la aromînii din Albania ; Capidan, *Aromînii*, p. 228.

[4] Iordan, LRC, p. 149—150.

[5] Vom vedea mai jos că poziția finală este un factor care, în procesul asurzirii, contează mai mult decît depărtarea față de accent.

Scanned with OKEN Scanner

6. *Tempo-ul vorbirii.* În ALR se găsesc puține indicații cu privire la tempo-ul vorbirii, așa încît influența acestuia asupra gradului de sonoritate a vocalelor finale nu poate fi cercetată prin metoda statistică. Totuși, pe baza cîtorva exemple din ALR II_2, am încercat să urmărim rolul acestui factor.

La unele subiecte s-a notat același cuvînt de două ori: o dată cu vocală finală asurzită și cu mențiunea „allegro" [AL] și o dată cu vocală neasurzită, precedat de indicația „lento" [L]. Iată două exemple din ALR II_2 2: [AL] [*căpătîi̯i̯*], [L] [*căpătîii*] „căpătîie" (h. 610, pc. 705); [L] [*cuti*], [AL] [*cuți*] „piatră de ascuțit briciul" (h. 514, pc. 531). Alte exemple se găsesc în același volum al *Atlasului*, h. 494, pc. 705; h. 543, pc. 876; h. 485, pc. 987.

În concluzie, tempo-ul allegro este unul din factorii care favorizează asurzirea vocalelor finale [1].

Am examinat, pînă acum, rolul diverșilor factori de natură fonetică în asurzirea vocalelor finale în limba romînă. Frecvența cu care apare fenomenul e influențată însă și de importanța pe care o are vocala asurzită din punct de vedere fonologic. Avem, din nou, în vedere faptul că o vocală asurzită e slab perceptibilă. Anticipînd asupra celor discutate în paginile care urmează, trebuie să facem observația că uneori asurzirea este însoțită de pierderea caracterului silabic al vocalei, ceea ce reprezintă un nou pas către dispariția acesteia. Diminuarea perceptibilității (și, în cazul extrem, amuțirea vocalei) nu constituie însă întotdeauna un „pericol" la fel de mare. Sub acest raport, cuvintele cu vocale finale asurzite se pot împărți în două categorii:

a) În unele cuvinte, vocala asurzită are un rol fonologic important, adică funcțiunea de a distinge două cuvinte sau două forme. Iată cîteva dintre exemplele întîlnite în ALRT [2]: *lasă* (cf. *las*), *mică* (cf. *mic*), [*uș̥â*] (cf. pl. [*uș*]), [*vaĉi̯*] (gen. art.; cf. [*vaĉi̯*], [*vaĉ*], gen. neart. sau pl.).

[1] Cf. Ștefanovici-Svensk, *Vocalele*, p. 373.
[2] Pentru simplificare, nu am dat în transcriere fonetică toate exemplele.

b) În alte cuvinte, vocala asurzită are, în cuvîntul respectiv, o funcțiune mai puțin importantă. E adevărat că suprimarea vocalei finale din *apă*, de exemplu, duce la apariția unui „cuvînt" inexistent în limbă, dar posibilitatea de a înțelege altceva în loc de „apă" este, în parte, exclusă (nu există opoziția *apă* ~ *ap*). Mai clară este situația unor cuvinte ca *odată*, *afară*, *acasă*; rostirea [*acas*] notată, de exemplu, în ALRT 34/17 (alături de [*acas*ᵊ] 34/16, la același subiect) se întîlnește foarte des. În cazuri ca acestea, se poate afirma că vocala finală este redundantă [1]; ea nu este necesară în comunicare, în sensul că prin omiterea ei mesajul transmis de vorbitor rămîne în esență complet sau, cel puțin, poate fi completat.

În această categorie, o subdiviziune aparte este constituită din cuvinte în care vocala finală împarte cu alte foneme rolul de a diferenția cuvinte sau forme gramaticale, ca de exemplu în [*trę̂ți*] ALRT 49/25. Aici, alternanța din temă ar fi suficientă pentru a marca diferența dintre două forme gramaticale ale cuvîntului. Pentru un vorbitor din Scărișoara [2], unde a fost notat exemplul, [*trę̂*] „(el) trece", cu dispariția vocalei finale, nu s-ar confunda cu [*tre̊ê*], deoarece [*ę*] nu poate să apară la persoana a II-a a singularului.

Din totalul de 480 de cuvinte studiate de noi, numai 169 (= 35%) conțin o vocală asurzită „importantă" (categoria *a*). Putem să susținem deci că rolul fonologic redus al vocalei finale este unul din factorii care influențează fenomenul asurzirii.

Al doilea factor extrafonetic este frecvența cuvîntului în limbă. Cuvintele foarte frecvente sînt articulate cu o oarecare neglijență, mai ales în partea finală; scăderea perceptibilității vocalei finale (ca efect al asurzirii) nu constituie un pericol prea mare pentru cuvintele foarte cunoscute și des întrebuințate. Printre exemplele noastre, un număr de 10 cuvinte cu vocale

---

[1] Pentru noțiunea de redundanță, vezi Warren Weaver, *Recent contributions to the Mathematical Theory of Communication*, în Claude E. Shannon and Warren Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, 1949, p. 104.

[2] Raionul Lunca Vașcăului, reg. Oradea (pc. 95).

finale asurzite au o frecvență totală de 121 (= 25%). Iată care sînt cuvintele cele mai frecvente: *casă, apă, acasă, masă, vacă, a mînca, a juca, fată, cruce, ușă* [1].

Din cele spuse aici nu trebuie să se înțeleagă că frecvența asurzirii crește proporțional cu frecvența cuvîntului, independent de alți factori. Se poate observa că toate cele 10 cuvinte îndeplinesc și o condiție de ordin fonetic care favorizează asurzirea: sînt precedate de consoane surde. Pe de altă parte, vocalele finale din formele verbului *a face* prezintă mai puține cazuri de asurzire, deși cuvîntul e extrem de frecvent. Explicația constă în faptul că verbul *a face* este urmat, în marea majoritate a cazurilor, de un complement; lipsește, prin urmare, unul din factorii care favorizează asurzirea: pauza.

Gradul de asurzire a vocalelor finale. Afară de vocalele cu o sonoritate „normală", anchetatorii *Atlasului lingvistic romîn* disting vocale semiasurzite (dedesubtul cărora se pune semnul ⊢) și vocale asurzite (pentru care se întrebuințează semnul ı) [2]. Iată cîteva exemple:

Vocale semiasurzite: [*micặ*] ALRT 94/19, [*țavạ*] ALR II_2 2, h. 485, pc. 682.

Vocale asurzite: [*apặ*] ALRT 236/25, [*amintẹ*] 265/16.

În comparație cu vocalele asurzite, cele semiasurzite au fost notate rar; faptul se explică, probabil, și prin greutatea de a distinge această nuanță intermediară sub raportul sonorității.

Am văzut că asurzirea duce la o scădere a perceptibilității vocalei; cînd acest din urmă fenomen e mai pronunțat, în ALR și în ALRT se întrebuințează o notație specială (litera

---

[1] Le-am înșirat în ordinea frecvenței (de la 30—*casă*, pînă la 5—*ușă*); am dat numai forma-tip.

[2] Pentru a indica cele două grade de asurzire, Alf Lombard întrebuințează alte semne, anume un punct, respectiv un cerculeț, sub vocala respectivă. La vocalele semiasurzite, sonoritatea nu dispare cu totul, ci e numai atenuată; aceste sunete ar putea fi numite „murmurate"; cf. Marouzeau, *Lexique*, s.v. murmurée (voix).

„la umăr") pentru a indica „sunete slab perceptibile" [1], nesilabice : [*cas*$^{ă}_{\downarrow}$] ALRT 297/18. Cu excepția lui [$^{u}_{\downarrow}$] și [$^{i}_{\downarrow}$] („*u* final" și „*i* final") am întîlnit, în ALRT, foarte puține vocale finale la care să fie notate, în același timp, slaba perceptibilitate și asurzirea, deși, în mod implicit, o vocală surdă este, într-o oarecare măsură, mai puțin perceptibilă decît corespondenta sonoră, în aceleași condiții.

Pe baza sistemului de notație întrebuințat în ALR și în ALRT, raportul dintre gradul de perceptibilitate și gradul de asurzire a vocalelor poate fi înfățișat în felul următor :

	Perceptibilitate →					
	1	2	3	4	5	6
Vocale asurzite :	$\breve{a}_{\downarrow}$			$\breve{a}$		
Vocale semiasurzite :		$\breve{a}$			$\breve{a}$	
Vocale sonore :			*a*			$\breve{a}$

La finală, tipul 3 este rar, iar tipul 2 extrem de rar (exemple : [*aiu*$_{\downarrow}$] ALRT 67/17, [*u̯ărbu̯*] ALR II 1, h. 16, pc. 310). Pentru simplificare, am lăsat la o parte vocalele cu o perceptibilitate mai redusă decît a lui [$^{ă}_{\downarrow}$], [$^{i}_{\downarrow}$] etc. („foarte slab perceptibile" și „extrem de slab perceptibile" [2]).

Reducerea la zero a gradului de perceptibilitate (adică amuțirea vocalelor finale) se întîlnește, de asemenea, rar. Totuși, pentru a vedea cît de puternică este tendința de asurzire și de amuțire a vocalelor finale în unele graiuri, vom cita două amănunte :

Mai întîi, asurzirea vocalei [-*u*] se întîlnește și în aria lui [$^{u}_{\downarrow}$] final (în ALRT am întîlnit 36 de cazuri). Dat fiind rolul de articol al vocalei, într-o formă ca [*puișorụ*] ALRT 236/3 (pc. 705) asurzirea lui [-*u*] periclitează distincția articulat-nearticulat (deși sonoritatea nu este singura trăsătură prin care [*u*] se deosebește de [$^{u}_{\downarrow}$]).

---

[1] Cf. ALRT, p. XII. Sunetele slab perceptibile nu sînt întotdeauna surde ; foarte adesea apar notații ca [*fi̯ărălor*] ALRT 289/3, [*așa-i̯e bińě*] 4/23. La finală însă, vocalele slab perceptibile sînt, de cele mai multe ori, surde.

[2] Cf. ALRT, p. XIII.

În al doilea rînd, vocala finală poate să amuțească cu totul chiar dacă, în felul acesta se anulează o opoziție fonologică importantă [1]. Iată cîteva exemple culese din ALR I 2: sg. [*mătuș*] „mătușă" h. 167, pc. 308 (<*mătușe*); pl. [*braț*] „brațe" h. 234, pc. 298 și 308 (<*brață*); sg. [*cruc*] „cruce" h. 300, pc. 308; sg. [*cununi*] „cunună" h. 349, pc. 370. Punctele 308, 298 și 370 se află în regiuni în care asurzirea vocalelor e foarte frecventă (vezi mai jos) [2].

Răspîndirea geografică a fenomenului de asurzire a vocalelor finale. Asurzirea vocalelor finale se întîlnește, într-o măsură diferită, în aproape toate graiurile și în limba literară. Mai răspîndită și mai frecventă e asurzirea pe care am putea-o numi simplă, cu păstrarea caracterului silabic al vocalei. Un stadiu mai înaintat al fenomenului (în care vocalele finale suferă o reducere considerabilă a perceptibilității pierzîndu-și, totodată, caracterul silabic) apare numai în cîteva graiuri dacoromîne.

Pentru a vedea care este răspîndirea asurzirii simple, am utilizat datele oferite de ALRM I și II, pe care le-am coroborat cu rezultatele obținute prin despuierea ALRT. Folosirea textelor e absolut necesară, deoarece în răspunsurile la chestionar asurzirea apare rar (subiectul articulează mai atent, mai puțin firesc decît în cursul unei povestiri). Pe de altă parte, am considerat necesar să folosim un număr cît mai mare de hărți. Asurzirea vocalelor finale nu caracterizează un grai sau un număr de graiuri în același sens ca, de exemplu, închiderea lui [*e*] final. Pentru acest din urmă fenomen, cercetarea unei hărți e suficientă: aria lui [*frati*] coincide, în linii mari, cu aria lui [*bini*], [*carni*] etc. Asurzirea vocalelor finale, deși relativ frecventă, nu are însă caracter de lege: în vorbirea aceluiași subiect și în aceleași condiții apar vocale neasurzite și vocale asurzite

[1] Spre deosebire de cazuri ca [*acas*], în care dispariția lui [-*ă*] nu duce la posibilitatea unei confuzii.

[2] Una dintre acestea este regiunea Oradea, de unde a cules numeroase exemple Teofil Teaha, *op. cit.*

(parțial sau total). Datele cuprinse în ALR și în ALRT nu confirmă părerea acad. E. Petrovici, după care, în unele graiuri, asurzirea vocalelor finale „nu suferă nici o excepție” [1].

Din harta 60 din ALRM II 1 *(limbă)* ar rezulta că *ă* final este asurzit în numai 5 puncte; în cuvîntul *ușă*, după harta 283, asurzirea vocalei finale se produce în 32 de puncte. Care e aria

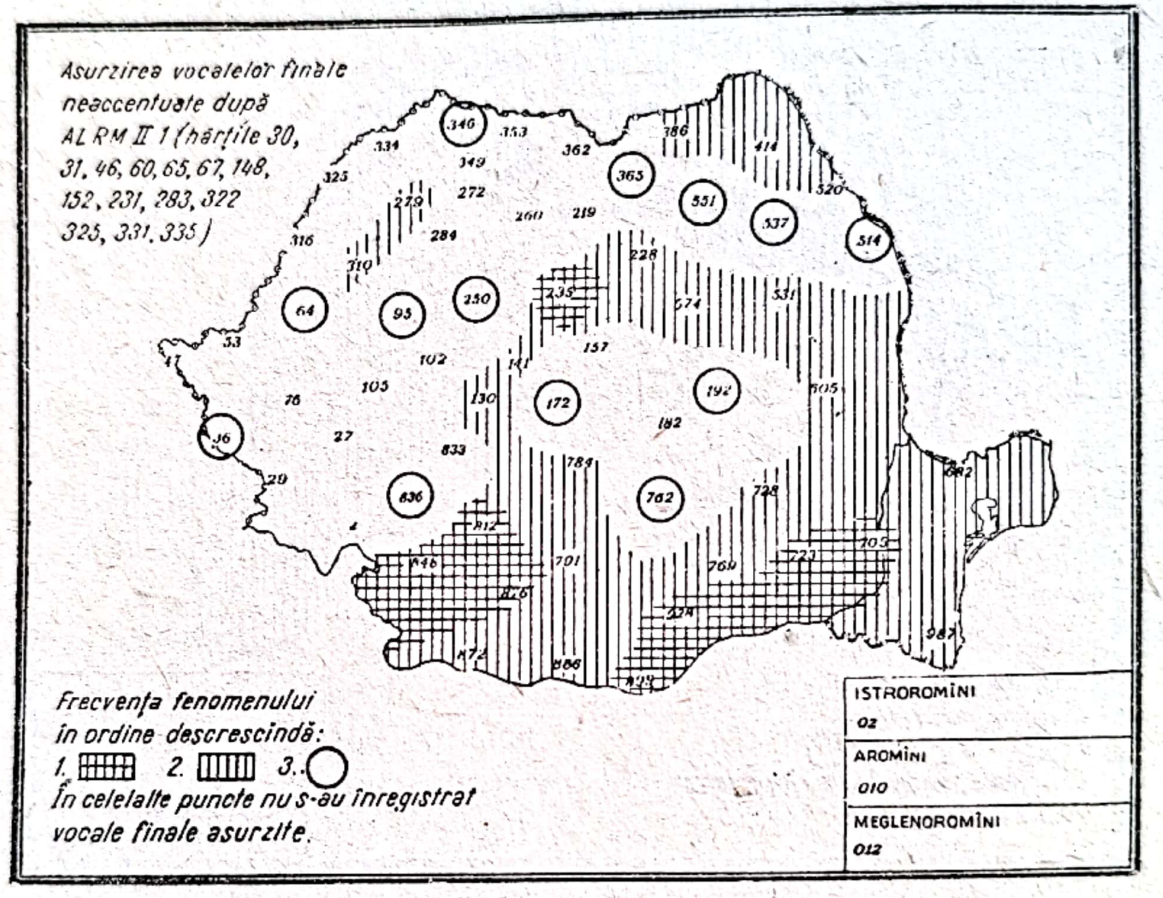

Harta 1

asurzirii vocalelor finale? Formulată astfel, întrebarea nu poate să primească un răspuns satisfăcător. Dacă ne propunem însă să stabilim în care regiuni fenomenul asurzirii e mai frecvent, vom reuși să ajungem la un rezultat numai aplicînd metoda statistică. Considerăm util acest lucru, deoarece nu numai prezența sau absența, ci și frecvența unui fenomen poate să caracterizeze o arie lingvistică.

[1] Petrovici, *Pseudo* i *final*, p. 89.

Pe baza unui număr de 14 hărți[1] din ALRM II 1, am întocmit harta „sintetică" nr. 1. În punctele rămase fără nici o indicație, nu am întîlnit, printre cele 14 cuvinte, nici unul care să aibă vocala finală asurzită. În punctele însemnate cu un cerc, am găsit cîte un singur cuvînt, în cele din aria haşurată cu linii verticale — 2 sau 3 cuvinte și, în sfîrșit, în ariile haşu-

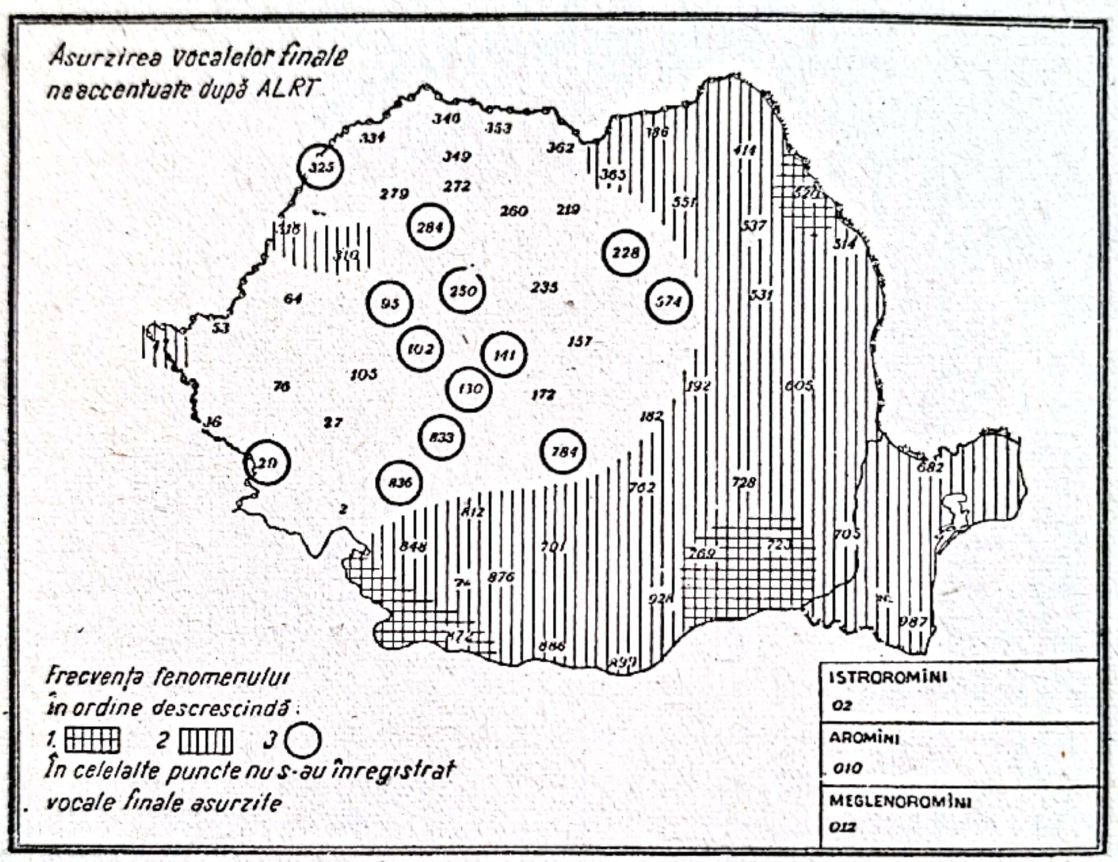

Harta 2

rate și cu linii orizontale numărul acestor cuvinte este de 4 sau mai mare (5, 6 sau 7). Se poate constata că, cu mici excepții, în Ardeal, Crișana, Maramureș și Banat, fenomenul asurzirii vocalelor finale neaccentuate este rar sau nu a fost înregistrat de loc.

Considerînd că rezultatele nu sînt pe deplin concludente, am alcătuit, pentru verificare, o altă hartă (nr. 2), pe baza exem-

[1] Hărțile 30 — *buză*, 31 — *buze*, 46 — *geme*, 60 — *limbă*, 65 — *linge*, 67 — *dulce*, 148 — *carne*, 152 — *mă mănînc*, 231 — *cruce*, 283 — *uşă*, 322 — *arde*, 325 — *bine*, 331 — *se stinge*, 335 — *spuză*.

plelor, mult mai numeroase, înregistrate în ALRT. Criteriile de delimitare a ariilor, în principiu aceleași, au fost diferite din punct de vedere numeric, dat fiind că de data aceasta am folosit o cantitate mai mare de exemple. Numărul cazurilor întîlnite în ALRT a fost raportat la numărul de pagini de texte culese în fiecare localitate anchetată. În punctele fără indicații, nu am găsit nici o vocală finală asurzită; în cele însemnate cu un cerc, am găsit, în medie, mai puțin de un exemplu la o pagină de text. Partea hărții haşurată cu linii verticale corespunde unui număr de 1—4 exemple la o pagină, iar partea haşurată și cu linii orizontale indică ariile în care fenomenul asurzirii e foarte frecvent (mai mult de patru exemple la o pagină de text).

Prima constatare pe care o putem face este că rezultatele înfățișate de cele două hărți coincid, în linii generale (ceea ce dovedește și justețea metodei).

Concluzia care se impune, în legătură cu răspîndirea geografică a fenomenului studiat, este că asurzirea vocalelor finale neaccentuate caracterizează graiurile dacoromîne de sud și de est. Cu excepția unei mici arii din nord-vestul țării, fenomenul e inexistent sau foarte rar în graiurile vorbite în Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș. În ce privește puținele neconcordanțe dintre cele două hărți, sîntem înclinați să considerăm că harta nr. 2 este mai aproape de adevăr, deoarece se bazează pe un material mai bogat.

Folosirea celei de-a doua părți a *Atlasului* a fost dictată de necesitatea de a compara rezultatele obținute din răspunsurile la chestionar cu cele la care am ajuns pe baza textelor. Am considerat însă util să alcătuim o a treia hartă, pe baza anchetei pentru ALR I; fără a putea fi comparat cu texte culese din aceleași localități, materialul din ALR I prezintă, în schimb, avantajul de a fi fost cules dintr-un număr mai mare de puncte. Harta nr. 3 se bazează pe un număr de 17 hărți[1] din ALRM I 1 și 2.

[1] Hărțile 6 — *vină*, 210 — *părinte*, 216 — *mamă*, 220 — *frate*, 227 — *soră*, 235 — *mătușă*, 243 — *nepoată*, 276 — *fete*, 296 — *moașă*, 315 — *brațe*, 349 — *cununie*, 358 — *mire*, 365 — *ginere*, 370 — *soacră*, 371 — *soacre*, 378 — *neveste*, 421 — *cruce*.

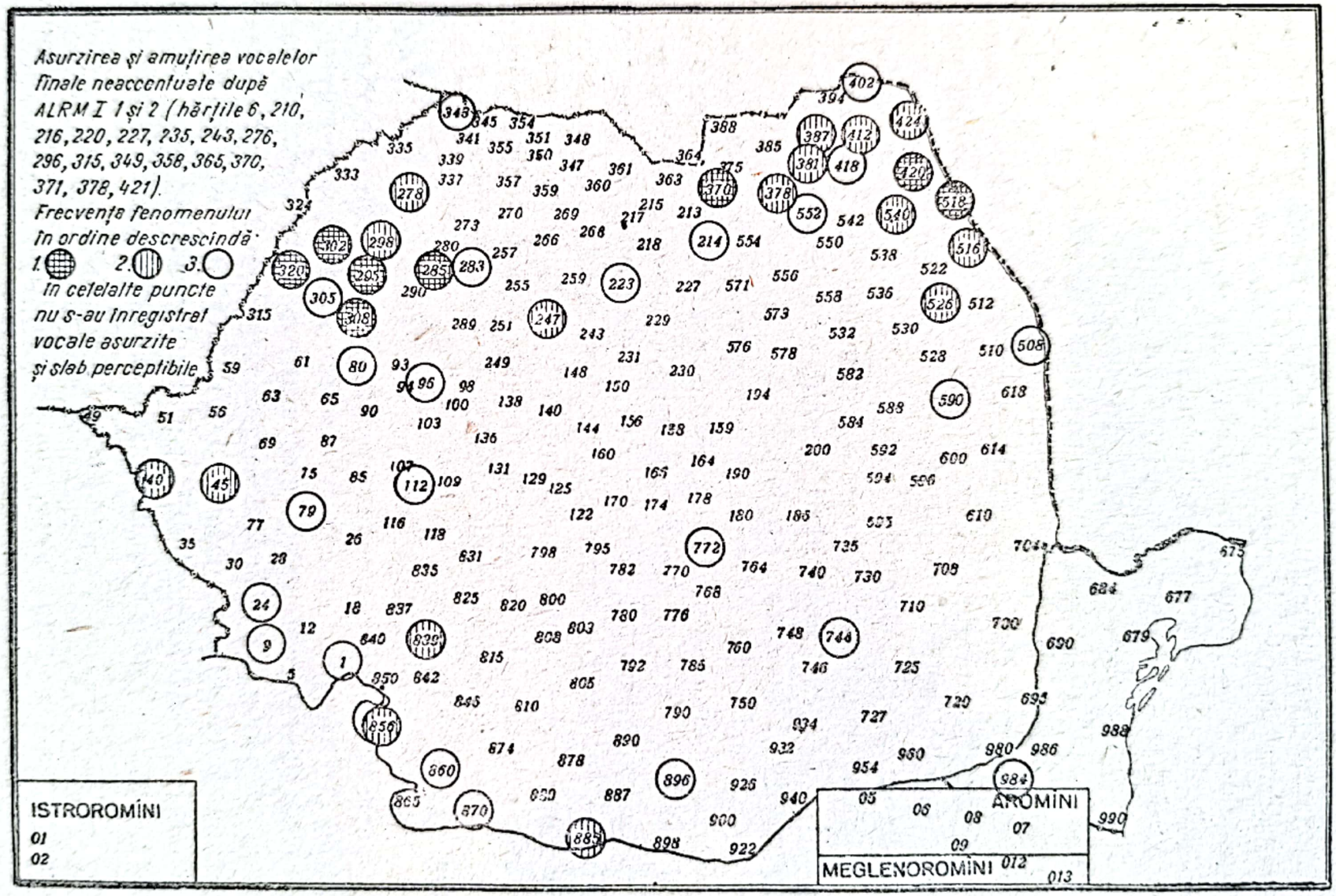
Asurzirea și amuțirea vocalelor finale neaccentuate după ALRM I 1 și 2 (hărțile 6, 210, 216, 220, 227, 235, 243, 276, 296, 315, 349, 358, 365, 370, 371, 378, 421).
Frecvența fenomenului în ordine descrescîndă:
1. 2. 3.
În celelalte puncte nu s-au înregistrat vocale asurzite și slab perceptibile
ISTROROMÎNI
01
02
AROMÎNI
MEGLENOROMÎNI
012
013

Harta 3

Înainte de a trece la interpretarea ei, trebuie să facem observaţia că, parcurgînd materialul celor două anchete, am constatat unele fapte care nu pot fi explicate, după părerea noastră, altfel decît prin mici diferenţe între sistemele de notaţie întrebuinţate de anchetatori.

În ALRT şi în ALR II se înregistrează foarte des vocale asurzite (silabice !), iar vocalele finale slab perceptibile (notate „la umăr") sau cele slab perceptibile şi surde în acelaşi timp sînt relativ rare. În ALR I, dimpotrivă, vocalele cu asurzire „simplă" apar extrem de rar, în schimb sînt mult mai frecvente vocalele finale slab, foarte slab sau extrem de slab perceptibile. E adevărat că, fiind vorba de o scădere a sonorităţii şi a perceptibilităţii, este mai mică şi posibilitatea de a nota exact şi în acelaşi fel vocalele care prezintă aceste fenomene. Totuşi, avem impresia că anchetatorul de la ALR II a distins mai multe nuanţe ale proceselor menţionate mai sus, deosebind pe [*casă̯*] de [*casᵃ*] şi de [*casᵃ̯*], în timp ce în ALR I, în cele 17 hărţi studiate vocalele finale asurzite sînt întotdeauna şi slab perceptibile (tipul [*casᵃ̯*]); tipul [*casă̯*] nu apare niciodată. Pe lîngă aceasta, sînt frecvente vocalele slab perceptibile la care nu se notează asurzirea (tipurile [*casᵃ*], [*casə̯*], [*casᵊ̯*]).

Ţinînd seamă de cele arătate mai sus, precum şi de faptul că între asurzire şi scăderea perceptibilităţii există o strînsă legătură, în harta alcătuită pe baza ALRM I am avut în vedere toate cazurile în care s-a notat o vocală slab perceptibilă (cu literă „la umăr"), asurzită sau neasurzită (majoritatea exemplelor reprezintă primul caz). Harta nr. 3 ne arată, aşadar, în ce regiuni există tendinţa de amuţire a vocalelor finale (ca rezultat, în primul rînd, al pierderii sonorităţii). În punctele haşurate cu linii orizontale şi verticale am găsit cel puţin 5 cuvinte cu vocale slab perceptibile; în cele haşurate numai cu linii verticale cîte 2—4 exemple; în punctele însemnate cu un cerc (fără linii) — cîte un singur exemplu.

Se poate constata că, în general, tendința de amuțire e mai puternică în nordul Moldovei și în unele graiuri din regiunea Oradea [1], deci, aproximativ, în regiuni în care ALR II și ALRT notează fenomenul asurzirii și al închiderii vocalelor finale. Cea mai importantă neconcordanță între harta 3 și hărțile 1 și 2 este următoarea : în sud-estul Munteniei, unde asurzirea vocalelor finale e frecventă, nu există tendința de amuțire a acestora. Compararea celor trei hărți pune în lumină și legăturile și deosebirile existente între cele două fenomene : asurzirea favorizează amuțirea, dar nu o provoacă în toate cazurile. Cît despre faptul că în ALR I nu apar notații de tipul [*casă̯*] nici în sud-estul Munteniei (unde după ALR II asurzirea e foarte frecventă), sîntem înclinați să credem că anchetatorul nu a perceput sau a neglijat să noteze fenomenul [2]. În orice caz, aria asurzirii, așa cum se conturează după ALR II și ALRT, explică afirmația lui Alf Lombard [3] după care devocalizarea este „unul din faptele importante" ale foneticii limbii romîne : subiectul a cărui pronunțare a fost studiată de savantul suedez era născut în București [4], iar Bucureștiul se află într-o regiune al cărei grai se caracterizează prin asurzirea vocalelor finale (vezi hărțile 1 și 2).

3. ASURZIREA VOCALELOR NEACCENTUATE INTERIOARE

În interiorul cuvîntului, asurzirea vocalelor neaccentuate este mult mai puțin frecventă decît la finală. Marea majoritate a cazurilor întîlnite în ALRT au fost înregistrate în Moldova.

Factorul principal care determină asurzirea vocalelor în această poziție este vecinătatea unui mediu lipsit de sonoritate : cu puține excepții, vocala asurzită este precedată și urmată

---

[1] Existența acestor două arii în care e mai pronunțată tendința de asurzire și amuțire a vocalelor neaccentuate finale a fost semnalată de Sever Pop și Em. Petrovici, *MÎNĂ cu pluralul*, în DR, VII, 1931—1933, p. 98.

[2] Din păcate, nu am putut să consultăm texte culese de același anchetator.

[3] *Prononciation*, p. 141.

[4] *Ibidem*, p. 103.

de o consoană surdă. Lipsa accentului e mai puțin importantă, după cum rezultă din faptul că și vocalele accentuate pot să-și piardă sonoritatea în vecinătatea unor consoane surde (vom da, mai jos, exemple).

Numărul relativ mic de cazuri întîlnite ne împiedică de a studia, pe bază statistică, și alți factori care favorizează asurzirea vocalelor interioare. Totuși, putem afirma că în vecinătatea unei fricative asurzirea vocalelor se produce mai des decît între două oclusive și că printre vocalele asurzite cele mai frecvente sînt vocalele închise.

Iată acum cîteva exemple : [*șușă*] „șosea" ALRT 201/20, [*furcușuari*] 200/2, [*mîțițăl*] „mărunțel" 167/6, [*cᵘcᵘoșu*] 208/12, [*naș̥ă-sa*] 200/14, [*naș̥ᵃ-sa*] 200/15.

Trebuie să înglobăm în aceeași categorie a vocalelor interioare vocalele din cuvinte ca *și, să, pe*, care, în pronunțare, se leagă de cuvîntul următor. De cele mai multe ori, influenței consoanei surde precedente i se adaugă influența consoanei surde cu care începe cuvîntul următor, ca de exemplu în cele două cazuri din fraza [*să crăpi didiuokiu șî pocîtura*] ALRT 230/6, sau în [*sᵃ́ ćę tokʲeḍ*] 12/33. Uneori însă, vocala se asurzește chiar dacă e urmată de un sunet sonor : [*șʲ are*] ALRT 11/21, [*șʲ l-a śećit*] „și l-a citit" 4/28.

E demn de subliniat că, adesea, în poziția de care ne ocupăm, anchetatorii au notat (întrebuințînd litere „la umăr") și fenomenul scăderii perceptibilității. După cum se poate vedea din exemplele date, alături de vocale numai asurzite, apar și vocale asurzite slab perceptibile. Faptul nu poate să ne mire, o dată ce sonoritatea este un element important al perceptibilității [1]. De altfel, legătura dintre cele două fenomene [2] este dovedită și de apariția, în condițiile enumerate mai sus, a vocalelor slab perceptibile [3] neasurzite ([*creștʲtu*] ALRT 208/9,

[1] Cf. Jespersen, *Lehrbuch*, p. 196.
[2] Pentru care vezi și cele spuse în paragraful precedent.
[3] Reamintim că toate vocalele notate prin litere „la umăr" sînt nesilabice, fie că sînt, fie că nu sînt asurzite.

[*scut'ⁱŝi*] „scutece" 213/10, [*ap*ᵘ *s-apúcă*] 124/4) — deși acest tip de vocale apare mai ales în vecinătatea unei consoane sonore (în special lichide și nazale) sau între două consoane din această categorie, deci într-un mediu parțial (sau total) sonor: [*măt*ᵘ*râ*] ALRT 167/18, [*su̯ar*ⁱ*li*] 208/29, [*u̯am*ⁱ*ni*] 201/27, [*p*ᵃ̣ *la casi̯*] 229/4, [*p*ⁱ *la uș*] „pe la uși" 198/7, [*ap*ᵃ *vińĕ*] „apoi vine" 124/2.

Diminuarea sonorității și a perceptibilității, precum și reducerea duratei vocalelor neaccentuate (acest fenomen e notat în exemple ca [*ŝĕrūlu*] „fierului" ALRT 209/22, [*sărbătorîle*] 212/30) [1], au ca rezultat final sincopa: [*ș-pi urmâ*] ALRT 199/1, [*mînurle*] 211/17, [*bisercă*] 87/23, 93/25, [*p-la copii̯*] „pe la copii" 258/32.

În silaba care precedă accentul, mai expuse sincopării sînt vocalele închise între două consoane surde. Am înregistrat, pentru un grup de cîteva cuvinte, toate fenomenele enumerate mai sus (asurzirea, scăderea perceptibilității, scurtarea, sincoparea). Iată exemplele (extrase din ALR II_2 2):

Vocale asurzite: [*cuțițu̯åi̯i*] h. 555, pc. 682; [*cuțițu̯åi̯i*] h. 539, pc. 537; [*căptușalâ*] h. 527, pc. 605; [*cosițor*] h. 575, pc. 682.

Vocale scurte: [*căptūșală*] h. 527, pc. 551.

Vocale slab perceptibile: [*pana cuțⁱtoi̯i*] h. 555, pc. 551.

Vocale slab perceptibile și asurzite: [*cuțⁱtoi̯it*] h. 556, pc. 551; [*căptᵘșalâ*] h. 527, pc. 520.

Vocale sincopate: [*custorⁱ*] h. 575, pc. 365; [AL] [*cuț/stᵘorⁱ*][2] „cositor", [L] [*cuțîtᵘorⁱ*] h. 536, pc. 551 (cf. [*șestu̯are*] „șezătoare" h. 445, pc. 141).

Și în silaba care urmează după accent, vocalele care se sincopează mai des sînt cele închise. Dar, judecînd după exemplele

---

[1] De fapt, vocalele slab perceptibile sînt, toate, mai scurte decît vocalele „normale".

[2] Din motive de ordin tehnic, literele suprapuse din ALR și din ALRT au fost redate prin litere alăturate, separate prin bară (/); altfel, am respectat întru totul sistemul de notație al *Atlasului* și l-am aplicat și în transcrierea fonetică a exemplelor care nu au fost extrase din ALR și din ALRT (cu deosebirea că, acolo unde nu ni s-a părut necesar, nu am notat accentul). În transcrierea fonologică, oclusiva velară surdă este notată cu litera *k*.

care ne-au stat la dispoziție, în această poziție sonoritatea consoanelor vecine este un factor mai puțin important: adesea, se sincopează vocale situate între două consoane sonore, în special lichide (tipul [*drumurli*] ALRT 23/8, [*vatalle*] „vatalele" ALR II_2 2, h. 473, pc. 705).

4. ASURZIREA VOCALELOR ACCENTUATE

În silabă accentuată, asurzirea vocalelor este un fenomen puțin frecvent [1]; un maximum de intensitate nu coincide decît în mod excepțional cu un minimum de sonoritate a vocalei, deoarece numai o articulație mai relaxată (întrucîtva, neglijentă) favorizează intervenția proceselor de acomodare (am văzut că, în general, asurzirea vocalei este rezultatul unei acomodări la o consoană surdă sau la pauză).

În examinarea exemplelor de asurzire a unei vocale accentuate pe care le-am întîlnit în ALRT, va trebui să avem în vedere rolul important pe care îl joacă accentul frazei (se înțelege că pentru răspunsurile la chestionar nu putem avea nici o indicație în acest sens). O vocală accentuată în cuvînt poate să devină neaccentuată în frază; în astfel de cazuri, numai aparent avem a face cu asurzirea unei vocale accentuate.

Cel mai clar exemplu în această privință este reprezentat de cuvîntul *cică*, foarte frecvent în ALRT. Cuvîntul, cu valoare de verb unipersonal, este, întotdeauna, neaccentuat în frază și se rostește legat de cuvîntul precedent sau următor; din această cauză, vocala [*i*] își pierde (total sau în cea mai mare parte) accentul din cuvînt și, fiind situată între două consoane surde, își pierde și sonoritatea: *cîntă* [*ṣîcă*] [2] ALRT 13/8; [*ṣîc*] [3]*-așa e bine* 10/26; *și se făceau bani*, [*ĉîcă*], *galbeni și*

[1] Cf. Ștefanovici-Svensk, *Vocalele*, p. 373; Lombard, *Prononciation*, p. 139: „une voyelle tonique dévocalisée est une rareté". Cel dintîi care a semnalat existența vocalelor accentuate asurzite a fost Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în WJb, IX, 1902, p. 183.

[2] Cuvîntul se află la finală absolută.

[3] Cuvîntul este la începutul frazei.

lire 231/5—6. După cum se observă, în primele două exemple (ca în majoritatea cazurilor de acest fel), anchetatorul nu a notat nici un fel de accent pe [*i*] din *cică* (din punct de vedere fonetic, *cîntă* și *cică*, respectiv *cică* și *așa* formează un singur cuvînt, cu accentul pe [*î*] din *cîntă*, respectiv, pe [*-a*] din *așa*).

Un alt caz de asurzire a unei vocale neaccentuate în frază întîlnim în prepoziția *cîte*. Cele trei exemple pe care le vom da demonstrează legătura dintre pierderea accentului în frază, pe de o parte, și pierderea sonorității și a perceptibilității pe de altă parte :

a) [*cə̀t'i*] *una* ALRT 212/21 — vocală cu accent secundar, neasurzită, cu o perceptibilitate normală ;

b) [*cə̥t'i*] *douăzeci și patru* 210/19 — vocală neaccentuată surdă ;

c) [*c^{i}t'i*] *zece* 214/2—3 — vocală neaccentuată, slab perceptibilă, nesilabică.

În sfîrșit, mai citățm exemplul [*ḍ^{i}ŝi*] *că se roagă pentru nănașă-sa* ALRT 213/21, interesant prin faptul că ne înfățișează un stadiu premergător sincopei care a făcut să se ajungă de la *zice că* la *cică*. În exemplul de mai sus, vocala nu e asurzită ; la același subiect a fost notată însă și forma [*ḍ̀i̥ŝi*] 213/16, cu *î* surd. E unul din puținele cazuri în care o vocală accentuată (ce e drept, accentul e slab) se asurzește în vecinătatea unei consoane sonore. Trebuie să menționăm, de asemenea, că, cu acest exemplu, facem trecerea de la categoria cuvintelor întotdeauna neaccentuate în frază la cuvintele care pot să poarte accentul frazei : *zice* ALRT 213/16 apare în fraza *Cumătra zice bogdaproste de el, de copil* și e deosebit principial de *zice* 213/21, cuvînt „de umplutură".

Pentru cea de-a doua categorie, ALRT ne oferă puține exemple. Dintre acestea, cîteva sînt îndoielnice, în sensul că, deși anchetatorul a notat vocale accentuate asurzite [1], con-

[1] În ALR și în ALRT, accentul se notează la aproape absolut toate cuvintele care au mai mult de o silabă (inclusiv, de exemplu, prepoziții ca *lîngă*, *peste*). Am citat mai sus cîteva dintre rarele excepții.

textul ne face să bănuim că vocalele respective au fost pronunțate fără accent. Iată exemplele : *De faraoni am auzit, da n-am* [*văzụt*] ALRT 228/21 ; *La mulți ani! La anu mai mult ca* [*acụ́*] 294/18 ; *Asta* (*se descîntă*) [1] *cu sare și cu cuțit și cu cruce. Și la izdat,* [*tót aṣ́ą́*] 262/20—21. Probabil că, în aceste fraze, grupurile de cuvinte *da n-am văzut, mai mult ca acu, tot așa* au avut cîte un singur accent principal (pe *n-am*, respectiv, pe *mult* și pe *tot*). Faptul că anchetatorul a notat accentul pe *tot* (cuvînt monosilabic !) constituie, credem, o confirmare a presupunerii noastre.

Am întîlnit însă și cazuri în care vocala asurzită a fost în mod sigur accentuată : *ca să n-o tăiem la* [*prăṣ́ịt*] ALRT 209/8—9 ; *După ce l-a* [*făcụ́t*], *îi taie buricul* 284/20.

Pentru materialul extras din ALR, dată fiind lipsa eventualului context, nu putem face această precizare [2]. Ne vom mulțumi să dăm cîteva exemple (afară de ultimul, toate sînt din ALR II_2 ; după cuvînt, indicăm volumul, harta și numărul de ordine al localității) :

[*i*] : [*cosịt*] 1, h. 126, pc. 682 ; [*cuțịt*] 1, h. 19, pc. 928 și 2, h. 509, pc. 928 ; [*ĉoplịt*] 2, h. 567, pc. 192 ; [*copịț*] „clăi (de fîn)" 1, h. 133, pc. 791 ; [*ńertịcu*] (art.) „măsură cu care se ia vama la moară" 1, h. 181, pc. 537 ;

[*î*] : [*cosịt*] 1, h. 124, pc. 414 ; [*urzịt*] 2, h. 467, pc. 872 ;

[*ă*] : [*vopsą́*] 2, h. 532, pc. 537 ;

[*a*] : [*văpsą́*] 2, h. 532, pc. 848 și 886 ;

[*ę*] : [*aṣ́ę́*] ALR II, 1, h. 10, pc. 325.

Lista de mai sus nu cuprinde toate exemplele întîlnite în ALR și în ALRT. Totuși, după cum am mai spus, numărul lor este relativ mic și, prin urmare, nu putem să aplicăm metoda statistică pentru a determina factorii care favorizează asurzirea vocalelor accentuate. Am constatat doar că vocalele închise se asurzesc mai des decît cele deschise (printre vocalele accen-

---

[1] Textul dintre parantezele rotunde aparține anchetatorului.

[2] Cf. totuși [*ciś_inćólo d-aĉí*] (răspuns la întrebarea „cum alungi calul ?", ALR II_2 2, h. 279, pc. 928), cu accentul frazei pe primul [*o*] din *încolo*.

tuate asurzite, [*i*] este cea mai frecventă) și că, de regulă, vocala asurzită este precedată și urmată de consoane surde sau este finală (urmată de pauză).

Ca și în cazurile pe care le-am examinat mai sus, în asurzirea vocalelor accentuate trebuie să vedem o fază premergătoare dispariției lor [1]. Asurzirea face să se piardă atît de mult din „conținutul sonor" al vocalei, încît, pînă la urmă, aceasta devine imperceptibilă și dispare [2]. Sincoparea vocalelor interioare se produce, prin urmare, și ca o consecință a pierderii sonorității [3].

Am arătat că cele mai expuse asurzirii, deci și sincopării, sînt vocalele închise, în special [*i*], vocala cea mai închisă. Totuși, participiile *aust*, *găst*, *slobost* au la bază forme în care [*i*] trecuse la [*î*] (*auzît*, *găsît*, *slobozît*[4]), vocală pe care acad. Al. Graur o consideră mai închisă decît [*i*] [5]; în realitate, după cum a arătat acad. A. Rosetti [6], cea mai închisă vocală a limbii romîne este [*i*]. Dacă gradul de închidere este un factor important în sincopare, ar trebui să admitem că fenomenul a putut să se

---

[1] Cf. Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, II, Lund, 1955, p. 578: „l'amuissement complet n'est évidemment qu'une continuation, qu'une „exagération", de la dévocalisation" (savantul suedez are în vedere amuțirea vocalelor accentuate).

[2] Pușcariu, *Considerațiuni*, p. 31—32.

[3] *Ibidem*, p. 30.

[4] A. Graur, *Syncope des voyelles accentuées en roumain*, în „Bulletin de la Société de linguistique de Paris", XXXIX, 1938, 1, p. 49—50.

[5] *Ibidem*, p. 50. Acad. Al. Graur trimite la un studiu al acad. Al. Rosetti, *Contribution à l'analyse physiologique et à l'histoire des voyelles roumaines* ă *et* î, publicat în BL, III, 1935, p. 85—112. La pagina citată (90) se găsesc două clasificări ale vocalelor limbii romîne, una după distanța dintre incisivii superiori și cei inferiori, a doua după distanța dintre dosul limbii și palat. După primul criteriu, vocalele [*u*] și [*i*] sînt mai închise decît [*i*]; după poziția limbii, vocalele sînt clasificate astfel: [*i*], [*ɨ*], [*e*], [*u*], [*ă*] (celelalte două lipsesc). Acad. Al. Rosetti atrage atenția asupra faptului că ceea ce e important pentru timbrul vocalelor este poziția limbii față de palat (p. 89—90). De altfel, cea de-a doua clasificare se oglindește și în tabloul „definitiv" publicat în BL, IX, 1941, p. 113. (*Classification des voyelles roumaines*). E demn de subliniat faptul că această clasificare, după criterii fiziologice, coincide, în linii mari, cu clasificările făcute, pentru alte limbi, pe baza structurii acustice a vocalelor; vezi, de exemplu, Martin Joos, *Acoustic Phonetics*, Baltimore, [1948] (Language Monograph, nr. 23, Supplement to „Language", XXIV, 2), p. 55.

[6] Vezi nota precedentă.

Scanned with OKEN Scanner

producă și sau mai ales în faza cu [*i*]. La participii se întîlnește însă și sincoparea lui [*u*] (de exemplu, în *văst* < *văzut* [1]), vocală care ocupă locul al patrulea ca grad de închidere (după [*i*], [*î*], [*e*]) [2]. Întrucît formele sincopate au la bază (cu excepția lui *vint* < *vinit*, *venit*) forme cu [*î*] sau [*u*], se pare că sincoparea e favorizată nu numai de închiderea vocalei, ci și de caracterul posterior al acesteia.

5. SEMIVOCALELE

În cadrul silabei, semivocala joacă rolul de element „slab" al unui diftong; grupul de sunete format dintr-o semivocală și o vocală formează o unitate, în mai mare măsură decît grupul consoană + vocală sau vocală + consoană. Această situație specială a semivocalelor are ca urmare faptul că, sub raportul sonorității, ele împărtășesc soarta vocalei de care sînt legate: cu foarte rare excepții, în ALR și în ALRT nu au fost înregistrate semivocale asurzite decît în vecinătatea unei vocale asurzite.

De la caz la caz, faptul că asurzirea semivocalelor nu apare decît împreună cu asurzirea celuilalt element al diftongului (vocala) se explică și prin alte cauze.

Semivocala [*e̯*] face parte de cele mai multe ori din diftongul [*e̯a*] care, în general, sau este accentuat, sau — în cazul contrar — este final [3]. Sub accent, asurzirea se produce rar. Trebuie să adăugăm că în vecinătatea vocalei accentuate chiar consoanele surde tind să se sonorizeze parțial [4]; cu atît mai mult ne putem aștepta ca semivocala, strîns legată de vocală, să fie sonoră. La finală, dacă asurzirea se produce, ea apare mai întîi la [*a*], ultimul sunet al cuvîntului și, prin urmare, cel mai

---

[1] A. Graur, *op. cit.*

[2] Vezi mai sus, nota 5 de la p. 42.

[3] Cuvintele de tipul *alealalte*, *dumneata*, cu [*e̯a*] neaccentuat în interiorul cuvîntului, nu sînt prea numeroase.

[4] Cf. Otto von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik*, Berlin, 1953, p. 38—39.

expus devocalizării datorită poziției, dar „rezistent" prin natura lui (vocală deschisă).

Pentru [ǫ] va fi suficient să amintim că această semivocală apare aproape numai în silabă accentuată. Aceeași afirmație e valabilă pentru [u̯] din diftongul [u̯a] sau din diftongii descendenți; ea se aplică, într-o măsură mai mică, și la [i̯] (cf. [fr^{i}aț] ALR I 2, h. 159, pc. 251, [m^{i}amă] h. 155, pc. 251, [mi̯ătușă] h. 156, pc. 351) [1].

Semivocala [i̯] în cuvinte ca [di̯al], [carti̯a] are aceeași situație ca [ǫ][2]. Ea se comportă însă cu totul altfel după o labială, unde, în ALR, prin [i̯] se notează un sunet care este mai degrabă consoană decît semivocală, și anume o fricativă palatală (iot). Caracterul consonantic al acestei palatale variază de la un grai la altul (uneori, fricativa devine chiar oclusivă) și sonoritatea ei depinde, de regulă, de cea a labialei precedente: [i̯] devine [h'], [t'] etc., după [p], [f] — și [y], [d'] etc., după [b], [v]. Iată cîteva exemple pentru cele două serii [3]:

surdă: [ph'/i̯ele] ALR II$_2$ 2, h. 530, pc. 812, 928 etc. (cu o palatală intermediară între semivocală și fricativă); [ph'eli̯] ALR II$_2$ 2, h. 530, pc. 728; [ph'^{i}ept] ALR II 1, h. 39, pc. 762, [ph'/t'i ĉ^{i}or] ALR I 1, h. 55, pc. 750; [copk'/h'ilări^{i}a] ALR II 1, h. 153, pc. 928.

sonoră: [vorby/i̯eș_tare] „vorbești tare" ALR II 1, h. 27, pc. 784; [vyíne] ALR II 1, h. 215, pc. 791; [vorbǵ/yești] „(el) vorbește" ALR II 1, h. 27, pc. 728.

Abateri de la această regulă a repartizării palatalelor după consoanele labiale am întîlnit după labialele surde; în această poziție poate să apară, mai rar, și o fricativă intermediară ca

---

[1] Semivocala [i̯] apare mai ales sub accent sau în silabă inițială — amîndouă, poziții care nu favorizează asurzirea.

[2] În diftongii descendenți, la finală, asurzirea lui [i̯] și a lui [u̯] este însoțită, de obicei, de asurzirea vocalei precedente. La subiectul pe care l-a studiat, Alf Lombard a întîlnit asurzirea lui [i̯] și a lui [u̯] în cuvinte de tipul *cai* (*Prononciation*, p. 114) și de tipul *viu* (*ibidem*, p. 119), cu menținerea sonorității vocalei precedente.

[3] Am dat și exemple în care „diftongul" format din [i̯] + vocală corespunde unei vocale simple din limba literară.

grad de sonoritate ([*copy/h'ită*] „claie (de fîn)" ALR II_2 1, h. 133, pc. 762) sau chiar o sonoră : [*py/ţatră*] ALR II_2 1, h. 227, pc. 769 (dar [*ph'/ţatră*] pc. 728) ; [*strop^{v}im*] ALR II_2 1, h. 226, pc. 728 (dar [*strop^{h}im*] pc. 723).

După sonanta [*m*], faptul că apare fricativa surdă, ca în [*m^{h}iros*] ALR I 1, h. 77, pc. 780 nu trebuie considerat „abatere" : sonantele nu au, în grupurile de consoane, aceeaşi influenţă pe care o au consoanele cu zgomot ; ele sînt oarecum „indiferente" faţă de sonoritate [1].

6. „PSEUDOVOCALELE" FINALE

Natura elementelor vocalice finale din cuvinte ca [*lup^{i}*] şi reg. [*lup^{u}*] a fost mult discutată în ultima vreme, în legătură cu stabilirea sistemului fonematic al limbii romîne. Lăsînd, deocamdată, la o parte aspectul fonologic al problemei, trebuie să menţionăm că nici din punct de vedere fonetic nu s-a ajuns la un acord. În ce ne priveşte, credem că aşa-numitul *i* final este, cel puţin după anumite consoane, un s u n e t, şi nu o parte componentă a unui sunet, întemeindu-ne atît pe cercetările de fonetică experimentală efectuate, recent, de Valeriu Şuteu [2], cît şi pe observaţiile făcute mai înainte de unii cercetători.

Trăsăturile fonetice ale lui *i* din cuvinte de tipul *lupi* au fost formulate foarte bine de Alf Lombard : „A notre avis, c'est un *i* dévocalisé asyllabique" [3]. Evident că acest *i* nu poate fi considerat vocală propriu-zisă, dat fiind faptul că, spre deosebire de vocale, nu formează silabă. De aceea, denumirea de „pseudo *i* final" dată de acad. E. Petrovici [4] ni s-a părut potrivită : am

---

[1] După cum a arătat André Martinet (*Économie*, p. 188), de obicei trăsăturile distinctive sînt cele care se impun de la un fonem la altul ; sonoritatea lui [*m*] nu este însă pertinentă.

[2] *Cu privire la i final în limba romînă*, în „Fonetică şi dialectologie", II, 1960, p. 71—82.

[3] Lombard, *Prononciation*, p. 116.

[4] *Le pseudo i final du roumain*, în BL, II, 1934, p. 86—97.

adoptat o denumire analogă pentru toate sunetele de acest tip, grupîndu-le într-o categorie a „pseudovocalelor".

Cea mai frecventă pseudovocală din limba romînă este [$^{i}_{\smile}$]. Ca şi celelalte pseudovocale, [$^{i}_{\smile}$] este un sunet slab perceptibil, avînd totuşi o perceptibilitate suficientă pentru a-i permite să joace un rol foarte important în morfologia limbii romîne. Corespondentul lui [$^{i}_{\smile}$] în seria posterioară labializată este [$^{u}_{\smile}$], inexistent în limba romînă literară.

În principiu, orice vocală propriu-zisă are un corespondent pseudovocalic, dar această afirmaţie este valabilă mai ales pentru vocalele închise. Pseudovocalele reprezintă fie consecinţa asurzirii şi scurtării vocalelor corespunzătoare [1], fie un rezultat al tendinţei limbii romîne de a trata ca explozive consoanele finale [2]. Iată cîteva exemple de pseudovocale de diferite timbre: [*lăcát*$^{ă}_{\smile}$] „lacăt" ALRT 137/16; [*áp*$^{ă}_{\smile}$] 179/27 [3]; [*cu̯ad*$^{i}_{\smile}$] ALR I, h. 10, pc. 518; [*catîr*$^{i}_{\smile}$] ALR II$_2$ 2, h. 295, pc. 728; [*cuţ*$^{i}_{\smile}$], „pietre de ascuţit briciul", h. 514, pc. 172; [*laţ*$^{u/i}_{\smile}$] h. 288, pc. 531; [*potcovar*$^{i/u}_{\smile}$] h. 538, pc. 728; [*tu ĉ*$^{u}_{\smile}$] h. 310, pc. 762; [*u̯ok*$^{u}_{\smile}$] h. 288, pc. 728 (pentru [$^{i}_{\smile}$], existent şi în limba literară [4], nu am mai dat exemple).

Toate aceste sunete sînt surde, prin definiţie. Deosebindu-se de vocale, ele se deosebesc, sub raportul sonorităţii, şi de consoanele surde, prin faptul următor: în timp ce — la finală, cel puţin — după o consoană sonoră [5] nu poate să urmeze o consoană surdă, pseudovocalele (nesilabice şi surde, ca şi [*p*], [*t*] etc.) pot fi precedate de o consoană sonoră, de exemplu în [*corb*$^{i}_{\smile}$]; cele două sunete nu depind unul de altul, din punctul de vedere al sonorităţii. Prin urmare, într-un cuvînt ca [*maṛ*$^{i}_{\smile}$] ALRT 87/24 (la finală absolută) asurzirea lui [*r*] nu este o con-

[1] Vezi mai sus, p. 29.

[2] A. Rosetti, *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot*, în BL, I, 1933, p. 58—88 (în special, p. 79—84).

[3] Anchetatorul notează accentul, deşi cuvîntul este monosilabic.

[4] Mai exact spus, „şi în pronunţarea literară îngrijită", deoarece chiar vorbitorii limbii literare pronunţă, uneori, pseudovocale, de exemplu *ă* în (*hai*) *acasă!*

[5] Avem în vedere numai sonorele cu zgomot, nu şi sonantele.

Scanned with OKEN Scanner

secință a faptului că e urmat de [$^{i}_{\text{|}}$], cum crede Alf Lombard [1], ci este rezultatul influenței pauzei. Sub raportul sonorității, consoanele urmate de pseudovocale se comportă ca și consoanele finale.

Cînd între o consoană labială și [$^{i}_{\text{|}}$] se dezvoltă un element consonantic palatal, sonoritatea acestuia este determinantă, în regulă generală, de sonoritatea consoanei precedente, ca și în cazurile (studiate în paragraful precedent) cînd acest element se găsește între o labială și o vocală: [*ṣk̯i̯op*$^{h'i}_{\text{|}}$] ALR I 1, h. 71, pc. 900 etc.; [*slab*$^{vi}_{\text{|}}$] h. 62, pc. 730 (cf., totuși, [*slab*$^{h'i}_{\text{|}}$] pc. 725, 786).

Afară de pseudovocale, în a căror definiție am inclus și surditatea, în ALR și în ALRT se notează, adesea, vocale nesilabice sonore, ca „variante" ale pseudovocalelor [2]: [*val*^{u}], [*valur*^{i}] [3] ALR II$_2$ 2, h. 489, pc. 172; [*dos*^{i}] h. 493, pc. 769; [*motriṅč*^{i}], pl. de la *motrincă* „păpușă de bumbac", h. 459, pc. 272. Din ultimele două exemple rezultă că și vocalele nesilabice sonore sînt independente, sub raportul sonorității, de consoana precedentă. Mult mai rar, s-au înregistrat vocale sonore silabice (cu o durată normală sau mai scurtă) acolo unde ne-am fi așteptat să apară pseudovocale: [*blidu*] (neart.) ALRT 139/19; [*banū*] (neart.) [4], 139/24; [*pecari*] „brutar" ALR II$_2$ 2, h. 504, pc. 346; [*coșerarī*] „împletitor de coșuri" ALR II$_2$ 2, h. 533, pc. 64; [*amărîtî*] (masc.) ALR I 1, h. 62, pc. 98.

Opoziția fonologică dintre unele pseudovocale și vocalele corespunzătoare are, după cum am mai spus, un rol important în morfologie. Se pune întrebarea care dintre cele două trăsături prin care vocalele (silabice, sonore) se deosebesc de pseudovocale (nesilabice, surde) are valoare fonologică. Este oare pertinent caracterul „surd" al pseudovocalelor [$^{i}_{\text{|}}$] și [$^{u}_{\text{|}}$]? Credem că nu:

---

[1] *Prononciation*, p. 116.

[2] Acad. E. Petrovici a arătat (*Pseudo* i *final*, p. 96) că *i* final este uneori sonor.

[3] Literele *u* și *i* au fost subliniate de anchetator, pentru a arăta că a auzit bine chiar sunetele notate.

[4] Amîndouă exemplele apar în interiorul frazei. În punctul 310 (Roșia, r. Beiuș, reg. Oradea), *u* final silabic apare foarte des în cazuri de același tip.

[*val*^{u}] nu se confundă cu [*valu*], forma articulată, deşi în amîndouă cazurile vocala finală e sonoră (opoziția „nesilabic ~ silabic" se menține). De asemenea, [*puișoru̯*] ALRT 236/3 (pc. 705, în aria lui *u* final !) nu se confundă cu [*puișor*$^{u̯}$], deşi şi [*u̯*] şi [$^{u̯}$] sînt sunete surde. Prin urmare, în graiurile în care există pseudovocale cu valoare fonologică, opoziția dintre ele şi vocalele propriu-zise poate fi formulată astfel : „nesilabic ~ silabic" (în limba literară, singura opoziție de acest fel este [^{i}] — [*i*]. În [*blidu*], citat mai sus, s-a suprimat opoziția [$^{u̯}$] — [*u*], sau, pe plan morfologic, opoziția „nearticulat — articulat".

După părerea noastră, [^{i}] din limba literară, numit, după criterii fonetice, pseudovocală, este, de fapt, una din variantele fonemului /*e̯*/, înglobat în categoria fonemelor semivocale [1]. Caracterul „surd" nu face parte din conținutul fonologic al acestui fonem.

[1] Ne-am ocupat de această problemă în articolul *Les semivoyelles roumaines au point de vue phonologique*, publicat în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII*^{e} *Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, Bucureşti, 1957, p. 71—79.

III. CONSOANELE

1. CONSIDERAŢII GENERALE

În cadrul consonantismului, sonoritatea poate fi privită din două puncte de vedere. Ca trăsătură fonetică, ea poate fi prezentă sau absentă (total sau în parte) la toate consoanele. Din punct de vedere fonologic însă, sonoritatea nu caracterizează, în limba romînă, decît consoanele cu un anumit mod de articulaţie şi cu o anumită localizare. Deşi pronunţate, de cele mai multe ori, cu participarea coardelor vocale, consoanele nazale, de exemplu, nu sînt foneme sonore. Ele se aseamănă, în această privinţă, cu vocalele.

Vom examina, mai întîi, sonoritatea din punct de vedere fonetic, la consoanele iniţiale, interioare şi finale, simple sau combinate în grupuri.

Din punctul de vedere al structurii acustice, consoanele auzite ca sonore se deosebesc de surde, de obicei, prin prezenţa la cele dintîi a unui formant care apare, pe spectrograme, sub forma aşa-numitei „bare de voce" (fr. b a r r e d e v o i x, engl. v o i c e b a r), de-a lungul liniei de bază a spectrogramei [1]. Cercetările mai noi (în cadrul cărora s-a utilizat, adesea, metoda sintezei) au demonstrat că sonoritatea poate fi percepută şi datorită altor factori, în absenţa barei de voce [2].

[1] Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 26; cf. Charles F. Hockett, *A Manual of Phonology*, Baltimore, 1955, p. 205; Delattre, *Indices*, p. 242.

[2] Delattre, *op. cit.*, p. 242–244; cf. Durand, *Perception*, p. 16–17, 21–22.

În legătură cu felul cum sînt produse cele două categori de consoane, în afară de rolul vibrațiilor coardelor vocale, cercetările recente au pus în lumină importanța unui alt factor, anume volumul cavității faringale (mai mare la consoanele sonore, mai mic la cele surde) [1].

Deși deosebirea dintre surde și sonore este destul de pronunțată în limba romînă, fenomenul devocalizării este frecvent [2]. Uneori, la început și — mai ales — la sfîrșit de cuvînt, adică în vecinătatea pauzei, consoanele fonologic sonore sînt numai parțial sonore din punct de vedere fonetic. Vom studia, sub acest aspect, consoanele inițiale și consoanele finale, cu ajutorul metodelor experimentale și pe baza materialului oferit de ALR și de ALRT.

Pentru consoanele interioare, se pune mai ales problema acomodării de sonoritate în grupurile consonantice; condițiile în care se produce același fenomen în fonetica sintactică constituie obiectul unui paragraf aparte.

2. CONSOANELE INIȚIALE

Absența sonorității într-o bună parte a consoanelor sonore inițiale este, probabil, un fapt general, care se explică, din punct de vedere fiziologic, printr-o întîrziere a vibrațiilor coardelor vocale față de celelalte mișcări articulatorii necesare pentru producerea unui sunet [3]. Înregistrînd, la chimograf, de opt ori cuvîntul *dînsa*, acad. Emil Petrovici a constatat că, în medie, aproximativ o treime din durata lui [*d*] este surdă și a emis ipoteza că această „întîrziere" a sonorității caracterizează, în limba romînă, toate sonorele inițiale [4].

Alături de cazuri cu consoana inițială în întregime sonoră, acad. E. Petrovici a întîlnit și cazuri în care [*d*] din *dînsa* avea

[1] Žinkin, *Mexanizmy*, p. 214.
[2] Lombard, *Prononciation*, p. 108.
[3] Cf. Petrovici, *Nasalité*, p. 17—18.
[4] *Ibidem*, p. 17. Lucrarea acad. Emil Petrovici (vezi, în special, p. 15—19) conține numeroase date asupra sonorității nazalelor inițiale.

un grad de sonoritate (fonopozotie) [1] de numai 4,74 (adică în mai mult de jumătate din durata ei consoana a fost surdă).

Înregistrînd la chimograf cuvintele *zar* (subiectul C), *bun*, *vată* (subiectul D), *bun*, *var*, *dai*, *după* (subiectul F), am întîlnit într-un singur caz o fonopozotie de $\pi = 10$. În celelalte cuvinte, π a avut valori cuprinse între 8,9 (*dai*) și 6,6 la [*v*] din cuvîntul *var* (vezi fig. 1) [2].

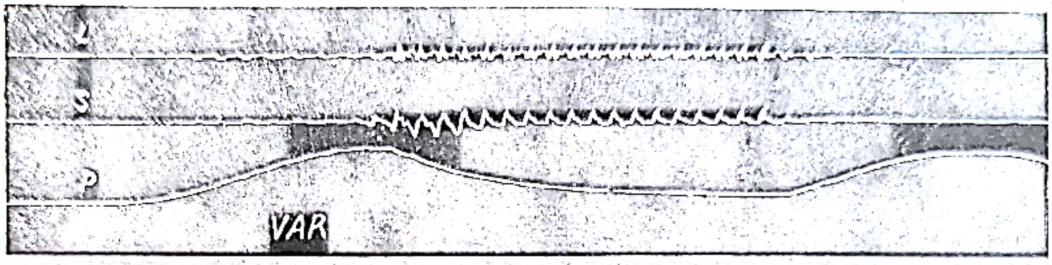

Fig. 1. — Chimograma cuvîntului *var* (subiectul F).

Am încercat să verificăm, cu ajutorul înregistrărilor la spectrograf și pe bandă de magnetofon, constatările făcute la chimograf.

Neavînd la dispoziție numărul necesar de înregistrări, pentru a studia amănunțit toți indicii acustici ai sonorității în limba romînă [3], vom prezenta doar cîteva observații asupra unui număr redus de spectrograme (pentru delimitarea sunetelor,

---

[1] Fonopozotia (notată cu π) arată cît de mare este partea din durata unei consoane în care este prezentă sonoritatea și ea se calculează după formula $\pi = (10 \times$ durata părții sonore$)$: durata totală a sunetului. Fonotopia (notată cu τ) arată locul în care este prezentă sonoritatea ; de exemplu, la [*v*] din cuvîntul *var*, $\tau = 3{,}4 \rightarrow 10$ (dacă împărțim durata consoanei în 10 părți egale, partea surdă corespunde distanței de la 0 pînă la 3,4 ; din acest punct pînă la sfîrșit, consoana este sonoră). Cf. G. Panconcelli-Calzia, *Experimentelle Phonetik*, Berlin und Leipzig, 1921, p. 51 ; Petrovici, *Nasalité*, p. 16—17.

[2] Literele cu care sînt însemnate traseele de pe chimograme au următoarele semnificații : P = presiunea intrabucală ; S = suflul bucal ; L = vibrațiile laringiene ; N = suflul nazal.

[3] Nu am avut posibilitatea să înregistrăm cuvinte conținînd toate tipurile de consoane. Am preferat frazele cuvintelor izolate, deoarece, în felul acesta, o singură înregistrare ne permite să facem observații și asupra consoanei inițiale și asupra celei finale (eventual și asupra unui grup de consoane).

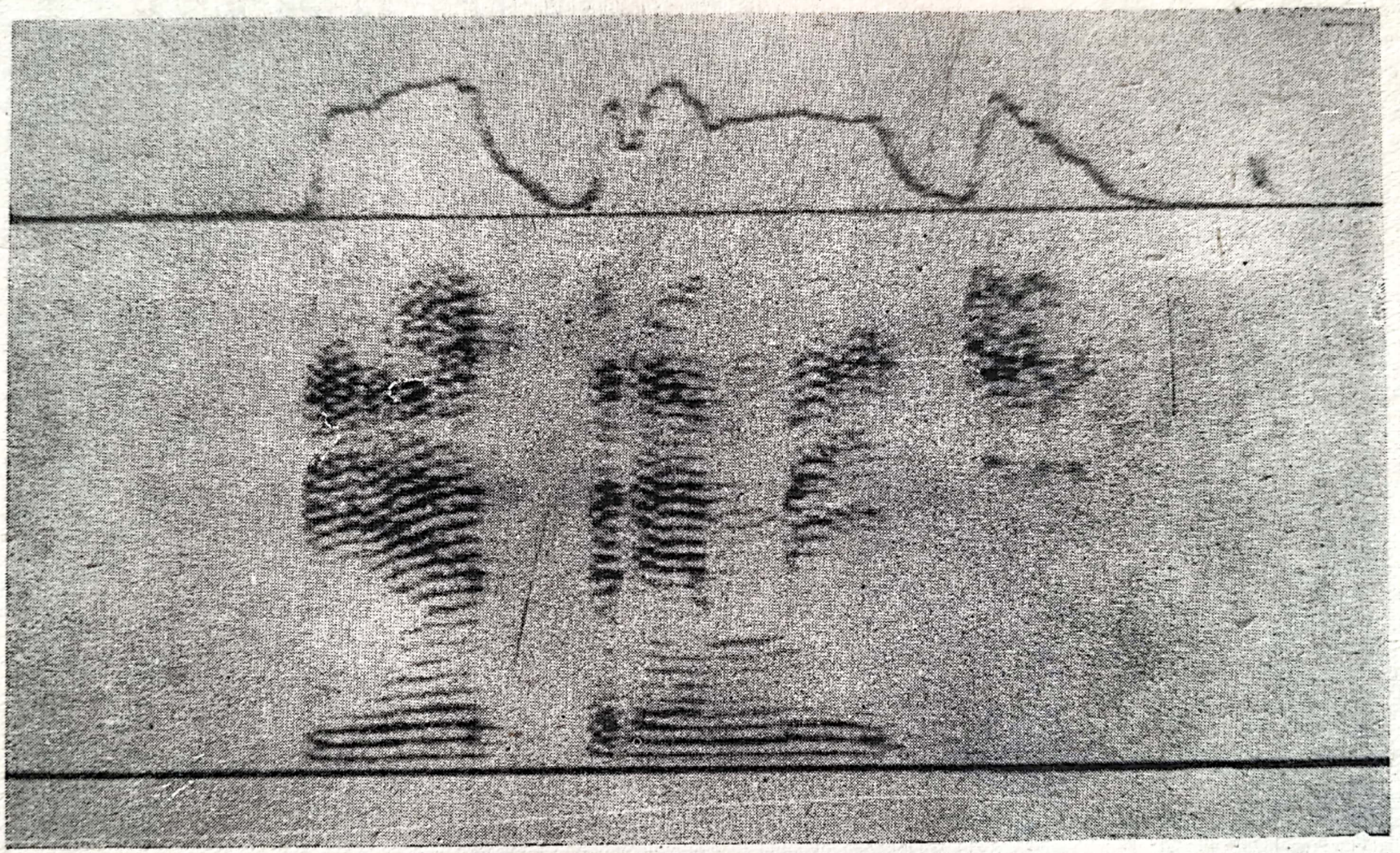

Fig. 2. — Spectrograma grupului de cuvinte *pietre mici* (subiectul E).

Scanned with OKEN Scanner

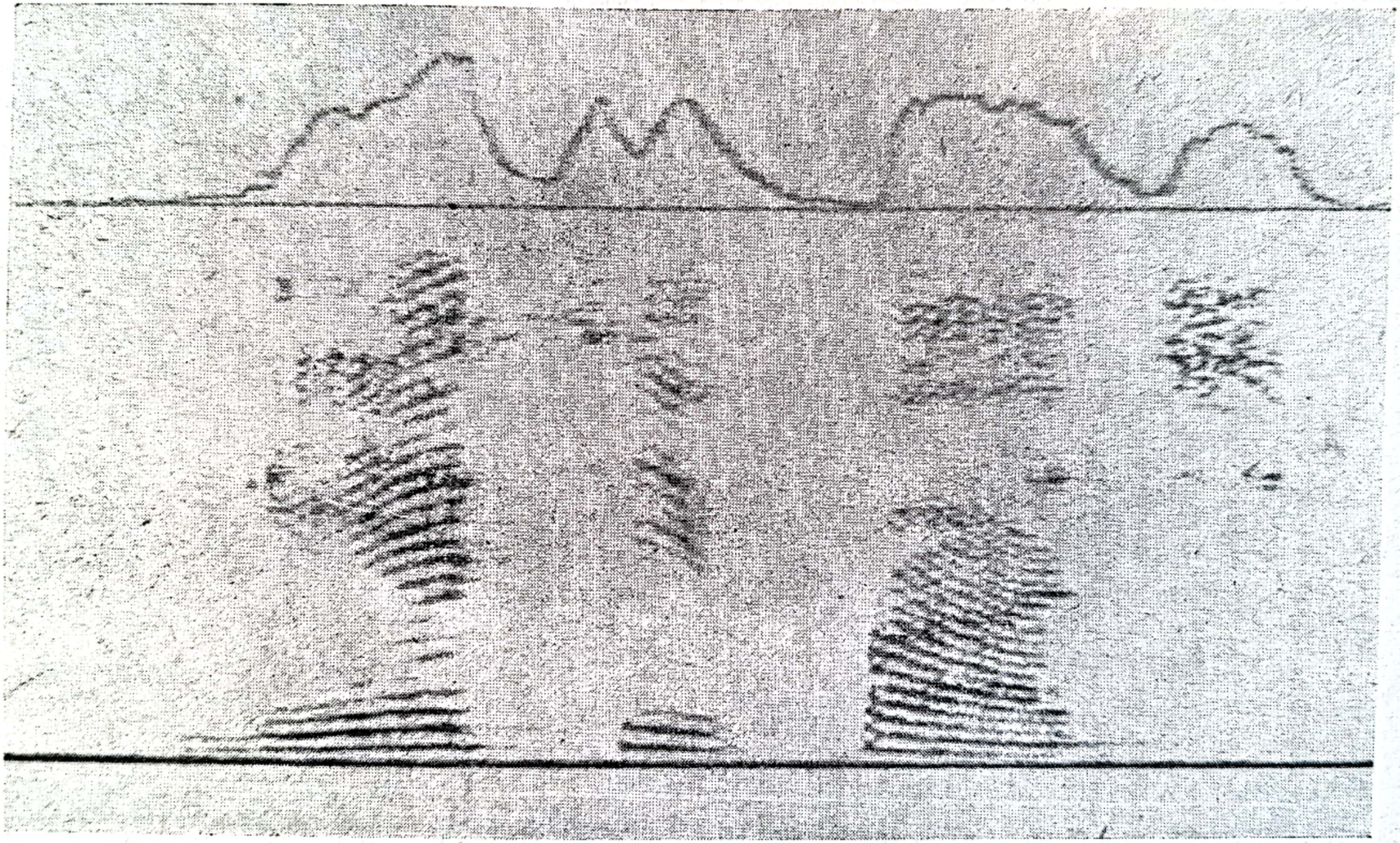

Fig. 3. — Spectrograma grupului de cuvinte *bieții fagi* (subiectul E).

Scanned with OKEN Scanner

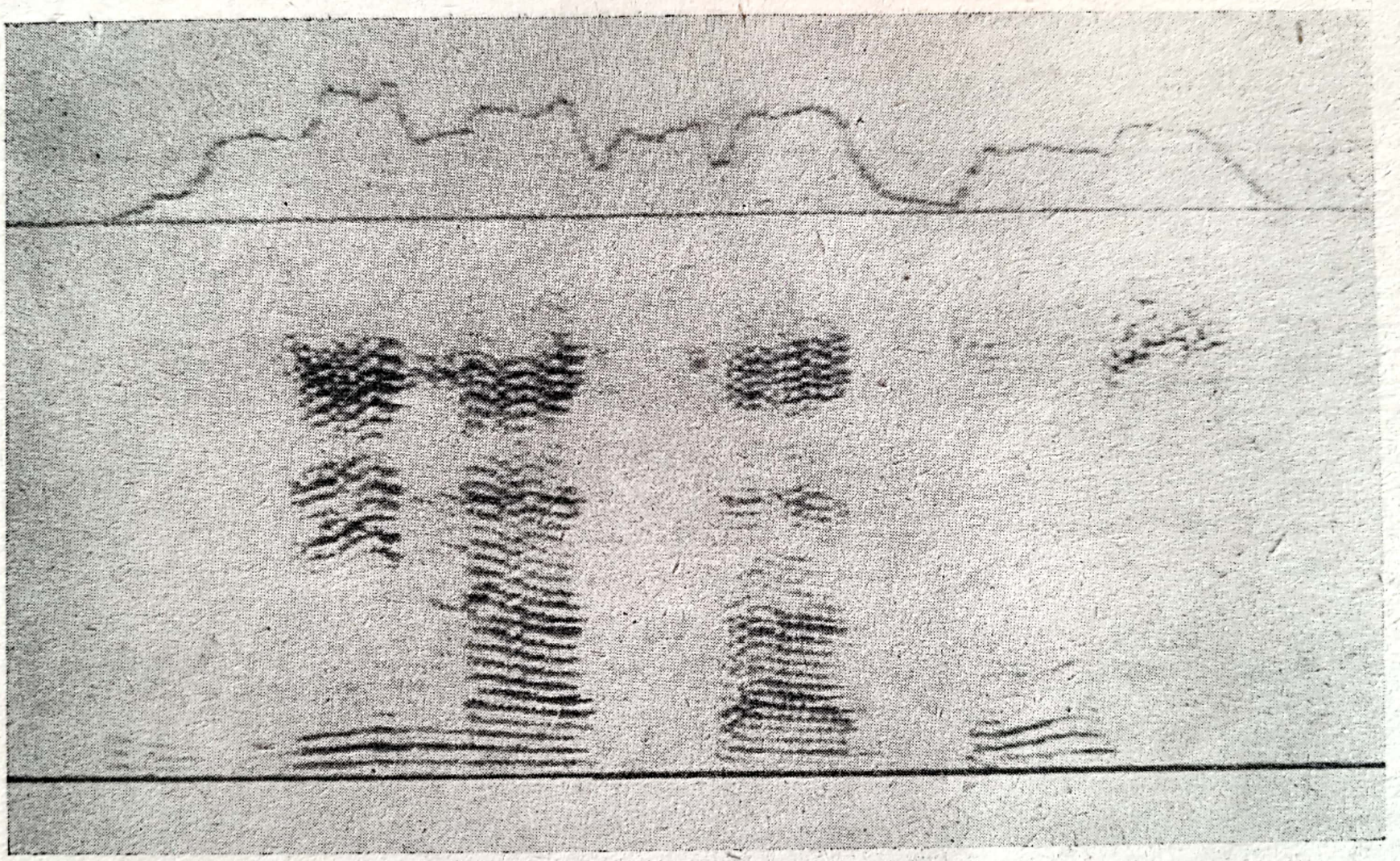

Fig. 4. — Spectrograma frazei *Zina s-a dus?* (subiectul E).

Scanned with OKEN Scanner

ne-am condus și după curba intensității care însoțește fiecare spectrogramă).

Subiectul E. Se observă cu ușurință deosebirea dintre [*p*-] și [*b*-] în cuvintele *pietre* și *bieții* (fig. 2 și 3) : la cel dintîi, bara de voce (corespunzînd tonului fundamental și celei de-a doua armonice) lipsește, dar ea nu este prezentă pe toată durata consoanei nici la [*b*-].

Subiectul E. La consoana [*z*-] din *Zina* (fig. 4) se observă, afară de tonul fundamental, prezența a trei armonice (ultima foarte slabă) ; întrucît bara de voce este reprezentarea tonului fundamental și, eventual, a celei de-a doua armonice[1]), celelalte componente (prezente numai în prima parte a duratei consoanei) aparțin, probabil, unui timbru vocalic : la fricative, sonoritatea (pe plan auditiv) poate să se datorească și prezenței unei vocale neutre de slabă intensitate, paralelă cu fricțiunea (rolul acestui factor a fost confirmat de sinteză) [2]. Bara de voce este prezentă pe toată durata consoanei, ceea ce indică un [*z*-] în întregime sonor.

Faptul că sonoritatea este absentă în partea de la început a consoanelor inițiale fonologic sonore poate fi constatat și prin audiție, după cum rezultă din experiențele care vor fi descrise mai jos. Procedeul pe care l-am aplicat constă, în esență, în suprimarea părții finale a consoanelor sonore inițiale : dat fiind că segmentul surd se află la începutul consoanei, suprimînd partea finală, în locul unui [*z*], de exemplu, vom auzi [*s*]. Operația poate fi făcută, fără a tăia banda de magnetofon [3], recurgînd la o înregistrare dublă. Dacă același cuvînt este înregistrat pe două benzi de magnetofon, cu ajutorul unui aparat special [4] partea de la început a unui cuvînt poate fi „citită" de pe o bandă,

---

[1] Delattre, *op. cit.*, p. 242.

[2] *Ibidem*, p. 243 ; cf. Durand, *Perception*, p. 17. Cu urechea, nu am perceput nimic deosebit în rostirea cuvîntului *Zina*.

[3] Tăieturile și lipiturile pe bandă provoacă perturbări la audiție (se aud un fel de pocnituri).

[4] Pentru descrierea amănunțită a aparatului și a modului lui de funcționare, vezi Valeriu Șuteu și Gheorghe Abălașei, *Noi mijloace de cercetare în fonetica experimentală*, în SCL., X, 1959, 3, p. 449—455.

iar partea finală de pe cealaltă bandă. Prin simpla deplasare a uneia dintre cele două benzi, un segment din cuvînt poate fi eliminat (rămîne nereprodus).

Pentru exemplificare, am arătat în figura 5 cum funcționează aparatul. Poziția I arată cum este reprodus cuvîntul, normal, de pe cele două benzi. Pînă la linia punctată, un dispozitiv de citire (cap de magnetofon) reproduce sunetul [*z*] din *zar*, de pe banda *a*, iar apoi, celălalt dispozitiv de citire reproduce sunetele [*a*] și [*r*] de pe banda *b*. Pe distanța corespunzînd zonei haşurate de pe banda *a* funcționează numai dispozitivul de citire al benzii *b*, și invers. Întrucît aparatul ne permite să reproducem și numai un segment dintr-un sunet, presupunînd că prima jumătate a lui [*z*] e surdă, dacă suprimăm cealaltă jumătate se aude [*sar*]. În poziția II se arată cum poate fi obținut acest lucru prin deplasarea unei benzi. Săgeata orizontală indică direcția citirii. De cele mai multe ori, am preferat să facem, simultan cu suprimarea unor segmente de cuvinte sau de sunete, și s u b s t i t u i r i. Sunetul [*z*] de exemplu a fost „transplantat" în locul lui [*s*] din *sar* și numai după ce am constatat că și în mediul fonetic în care se afla consoana surdă corespunzătoare sonora se aude ca atare, adică sonoră, am procedat la scurtarea ei. Cu alte cuvinte, am verificat într-un fel sonoritatea consoanei studiate, din punctul de vedere al audiției. Am considerat necesară această „măsură de precauție", deoarece felul cum este auzit un sunet depinde de mediul fonetic în care este plasat. Așadar, auzind [*zar*] cu-

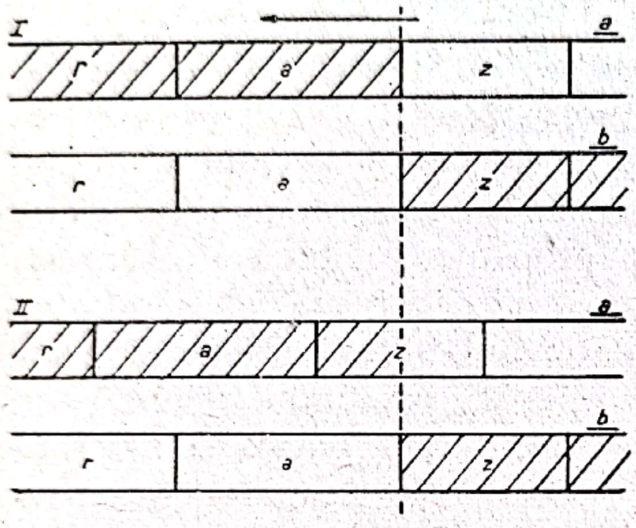

Fig. 5. — „Scurtarea" consoanelor inițiale, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon. Partea haşurată rămîne necitită. Poziția I: cuvîntul *zar* reprodus normal; poziția II: cuvîntul *zar* cu [*z*] scurtat la jumătate.

vîntul „sintetic" format din [*z-*] din *zar* şi [*-ar*] din *sar*, putem să afirmăm că sunetul iniţial din *zar* este într-adevăr sonor şi nu a fost auzit ca atare numai datorită mediului fonetic (deoarece în acelaşi mediu [*s*] a fost auzit ca surdă).

Delimitarea sunetelor se poate face cu relativă uşurinţă, în majoritatea cazurilor. De-a lungul benzii, dispozitivul poate să citească, după dorinţă, fie numai pînă la locul însemnat cu o linie punctată (vezi figura 5), fie numai de acolo înainte. În exemplul nostru, deplasînd încet banda *a* de la dreapta la stînga (în timp ce dispozitivul funcţionează neîntrerupt), vom auzi, succesiv, [*zar*], [*za*] cu [*a*] din ce în ce mai scurt şi, în sfîrşit, [*z*]. În acest moment, e necesar să ascultăm, pentru control, partea a doua a cuvîntului: dacă vom auzi [*ar*], limita e găsită şi poate fi marcată pe bandă în vederea măsurătorilor ulterioare; dacă înaintea vocalei a rămas un „rest" din consoană, va trebui să deplasăm foarte puţin banda, în sens invers (de la stînga la dreapta), pînă cînd vom auzi într-o parte [*z*], iar în cealaltă [*ar*].

Durata consoanelor studiate s-a măsurat, pe bandă, cu ajutorul unei rigle gradate. Viteza benzii (la înregistrare) fiind de 45,6 cm pe secundă, înseamnă că 1 cm corespunde cu 2,19 cs., deci, aproximativ, o distanţă de 0,5 cm corespunde unei durate de o sutime de secundă (mai exact, 1,09 cs.).

După aceste detalii de ordin tehnic, necesare şi pentru înţelegerea faptelor expuse în alte paragrafe ale lucrării, prezentăm descrierea experienţelor asupra sonorităţii consoanelor iniţiale.

1. Subiectul A. Se substituie [*b*] din *bobi* lui [*p*] din *popi*; se aude [*bop*^{i}]. Se suprimă, progresiv, partea finală a lui [*b*]:

1 — 6 cs.[1] — se aude [*bop*^{i}];

7 cs. — se aude [*op*^{i}].

2. Subiectul B. Se substituie [*d*] din *dai* lui [*t*] din *tai*; se aude [*da*$_{i}$], normal. Se suprimă, progresiv, partea finală a oclusivei:

---

[1] Indicaţia „1—6 cs." trebuie înţeleasă astfel: se suprimă, întîi, 1 cs., apoi 2 cs. şi aşa mai departe, pînă la 6 cs.

1 — 2 cs. — se aude o consoană intermediară între [*d*] și [*t*], mai apropiată de [*d*] [1];

3 cs. — se aude o oclusivă mai apropiată de [*t*] [2];

4 — 6 cs. — se aude [*taị*], normal.

3. Subiectul A. Se substituie [*ǵ*] din *ghem* lui [*ḱ*] din *chem*; se aude [*ǵem*], normal. Suprimînd partea finală a lui [*ǵ*] (mai întîi, 6 cs., apoi 8 cs.), se aude, la fel, [*ǵem*]. Dacă se suprimă 9 cs. sau 10 cs., se aude o oclusivă intermediară între [*ǵ*] și [*ḱ*] (mai apropiată de aceasta din urmă). Dacă se suprimă 11 cs., se aude [*ḱem*].

4. Subiectul B. Se substituie [*ĝ*] din *geam* lui [*ĉ*] din *ceas*. Se aude [*ĝẹàs*]. Suprimînd 1 cs. din finala lui [*ĝ*], se aude o africată intermediară din punctul de vedere al sonorității (mai apropiată de [*ĝ*]). Suprimînd 2 sau 3 cs., se aude o africată mai apropiată de [*ĉ*]. Suprimînd 4 sau 5 cs., se aude o oclusivă intermediară între [*t*] și [*d*], mai aproape de [*t*]. În sfîrșit, dacă se suprimă 6 cs. din partea finală a lui [*ĝ*], se aude [*tẹàs*].

5. Subiectul A. Se substituie [*ĝ*] din *geam* lui [*ĉ*] din *ceas*; se aude [*ĝàs*]. Se suprimă, progresiv, partea finală a africatei:

1 cs. — se aude un sunet intermediar între [*ĝ*] și [*d*];

2 — 3 cs. — se aude [*dàs*];

4 — 6 cs. — se aude o oclusivă intermediară între [*d*] și [*t*], mai apropiată de [*d*];

7 cs. — se aude o oclusivă apropiată de [*t*];

8—10 cs., 18 cs. — se aude [*tàs*];

19 cs. — nu se mai aude clar.

6. Subiectul A. Se substituie [*v*] din *var* lui [*f*] din *far*; se aude [*var*], normal. Suprimînd 1—2 cs., 5—6 cs. din partea finală a lui [*v*] se aude *var*; dacă se mai suprimă 1 cs., natura consoanei nu mai poate fi percepută (se aude un zgomot).

7. Subiectul B. Se substituie [*z*] din *zar* lui [*s*] din *sar*; se aude *zar*. Se suprimă, progresiv, partea finală a fricativei:

1 cs. — se aude [*zar*];

---

[1] Martorul G. A. aude [*d*].
[2] Martorul G. A. aude [*t*].

Scanned with OKEN Scanner

2—3 cs. — se aude o fricativă între [z] și [s], mai apropiată de [z];

4 cs. — se aude o fricativă mai apropiată de [s];

5 cs. — nu se mai aude o fricativă, ci un zgomot care dă impresia de lovitură de glotă.

8. Subiectul B. Se substituie [j'] din *jar* [j'ęár] lui [ś] din *șal* [śęàl]; se aude [j'ęàl]. Se suprimă, progresiv, partea finală a fricativei:

1 — 2, 6 cs. — se aude o fricativă sonoră, [j'];

7 cs. — se aude o fricativă intermediară din punctul de vedere al sonorității, mai apropiată de [ś];

8 cs. — nu se mai aude o fricativă prepalatală, ci un fel de [y].

După cum rezultă din experiențele descrise mai sus, consoanele inițiale percepute ca sonore sînt, în realitate, de cele mai multe ori, sonore imperfecte de tipul II, adică s e m i s o n o r e, după terminologia propusă de Georges Straka [1]. Pentru consoanele limbii romîne, lucrul acesta a fost arătat de acad. E. Petrovici, cu ajutorul înregistrărilor la chimograf [2]. În general, experiențele noastre demonstrează că lipsa sonorității în partea de la început a consoanelor sonore inițiale poate fi constatată și prin audiție.

Metoda pe care am folosit-o nu a permis, în unele cazuri, explorarea întregii durate a consoanei. Dat fiind că pentru oclusive partea finală este esențială, dacă s-a suprimat explozia natura consoanei nu a mai putut fi recunoscută [3]. Totuși, la consoanele [ǵ] și [d], după eliminarea unei părți cu o durată de 11 cs., respectiv, 6 cs., s-au auzit, clar, consoanele [ḱ] și [t]. Trebuie însă să menționăm că, în cazul lui [ǵ], o parte din segmentul eliminat constituia, probabil, faza de tranziție [i] dintre oclusiva palatală și vocală.

---

[1] *Respiration*, p. 424. Consoanele semisonore sînt surde în partea inițială și sonore în partea finală; cf. Rousselot, *Principes*, I, p. 495—497; Marouzeau, *Lexique*, s.v. s o n o r e.

[2] Petrovici, *Nasalité*, în special p. 17, 111 și planșa IV.

[3] Consoana [g] nu a putut fi „transformată", prin scurtare, în [c].

Denumirea de semisonore, adoptată pentru consoanele inițiale care sînt sonore numai în partea lor finală, nu înseamnă nici că la aceste consoane sonoritatea este prezentă exact într-o jumătate a duratei, nici că există o limită precisă între partea surdă și cea sonoră. Pe bandă de magnetofon, începutul consoanei nu poate fi stabilit ; pe pelicula cinematografică, ne vin în ajutor, într-o oarecare măsură, vibrațiile, vizibile cu ochiul liber, sau, și mai bine, cu lupa. Dar la oclusivele surde nici pelicula nu ne poate oferi mijlocul de a determina cu precizie începutul consoanei.

Pe de altă parte, nici locul în care începe sonoritatea nu poate fi stabilit cu precizie. La chimograf apare o „limită" între partea în care există și cea în care nu există vibrații laringiene ; prin audiție nu poate fi găsită o limită între partea sonoră și cea surdă a consoanei. Existența unei părți inițiale surde și a unei părți finale sonore reiese clar din cele arătate mai sus ; tot atît de clar e și faptul că o consoană inițială în care s e s u c c e d absența și prezența sonorității este auzită ca sonoră, cu condiția ca partea sonoră să aibă o anumită durată sau, la oclusive, să caracterizeze explozia consoanei. Întrucît, prin schimbarea raportului dintre duratele celor două părți, se poate obține impresia de consoană intermediară din punctul de vedere al sonorității, probabil că și atunci cînd am auzit [*taị*], de exemplu, impresia de consoană surdă nu s-a datorat absenței totale a unui segment sonor, ci a fost rezultatul faptului că partea surdă predomina asupra celei sonore. Consoanele auzite ca intermediare din punctul de vedere al gradului de sonoritate au putut fi, de fapt, succesiuni de segmente surde și sonore. Practic, nu putem verifica această ipoteză din cauză că, cu cît un segment de sunet este mai scurt, cu atît el este auzit, la aparat, mai puțin clar, ajungîndu-se pînă la imposibilitatea de a recunoaște natura consoanei (vezi descrierea experiențelor).

Din motivele arătate în rîndurile precedente, nu putem să determinăm, prin audiție, durata părții sonore în raport cu durata totală a consoanei. Ceea ce e important este însă faptul că

rezultatele noastre confirmă existența consoanelor semisonore : datele audiției concordă, în general, cu datele obținute prin înregistrări la chimograf.

Diversele consoane nu ,,tolerează" la fel de bine suprimarea părții lor finale. În timp ce consoana [ǵ] a continuat să se audă ca atare și după ce a fost scurtată cu 8 cs. (experiența nr. 3), la [g], în pronunțarea aceluiași subiect, a fost suficientă suprimarea a 2 cs. pentru ca să apară o consoană intermediară între [c] și [g]; scurtată cu 3 cs., consoana a devenit de nerecunoscut. Uneori, s-a ajuns, de la consoana sonoră sau de la cea intermediară, direct la un sunet sau la un zgomot în care nu mai putea fi recunoscută nici consoana originară, nici corespondenta ei surdă. Acest lucru înseamnă că sonoritatea este prezentă pe aproape toată durata consoanei sau, cel puțin, în segmentul cel mai important pentru recunoașterea caracterelor ei; suprimarea segmentului sonor duce la ,,dispariția" consoanei.

Interesante ni se par rezultatele experiențelor 4 și 5 asupra africatei inițiale [ǵ]. În pronunțarea subiectului B, elementul oclusiv al africatei [ǵ] din *geam* are o sonoritate foarte redusă, și ca grad, și ca durată. La subiectul A, sonoritatea oclusivei e mai puternică (dovadă faptul că, la un moment dat, s-a auzit [*dȁs*]), dar, și în acest caz, africata începe printr-un [t].

Dacă absența parțială a sonorității se poate constata la cuvinte rostite izolat, în fața microfonului (deci cu mai mare grijă din partea subiectului), trebuie să presupunem că în vorbirea curentă, la inițială absolută, fenomenul e și mai pronunțat. El nu poate fi înregistrat însă decît cu ajutorul aparatelor, prin separarea segmentului inițial de restul consoanei; în ALR și în textele dialectale, absența parțială a sonorității la consoanele fonologic sonore nu este notată la începutul cuvîntului, deoarece fenomenul este considerat, pe bună dreptate, ,,normal".

În ce privește transformarea unei surde în sonoră, la începutul cuvîntului, avem de făcut doar cîteva observații.

Transformarea lui [*s-*], [*ș-*] în [*z-*], respectiv, [*j-*] în cuvintele *zîmziană*, *jugubină* „păcat grav, nelegiuire" [1], *jumar* (care apar în Banat, alături de variantele cu inițială surdă) este pusă de Gustav Weigand [2] în legătură cu prezența unei consoane sonore la începutul celei de-a doua silabe a cuvîntului. Se pare că o consoană surdă poate deveni sonoră sub influența altei consoane sonore, chiar dacă cele două sunete nu sînt în contact (s-ar putea adăuga și alte exemple : *zugruma*, *gabrioletă* [3]). Nu credem însă că în *jumar* „pădurar" (< *șumar* < srb. *šumar*) transformarea lui [*ș*] în [*j*] s-a produs sub influența lui [*m*] : sonantele au, în general, o comportare deosebită de cea a consoanelor fonologic sonore și, după cum vom vedea mai jos, consoanele surde pot să apară chiar în contact nemijlocit cu o nazală. Pe de altă parte, trebuie să menționăm că exemplele de tipul celor înșirate mai sus nu sînt prea numeroase și ele nu ne permit să tragem o concluzie cu caracter general (cu toate că apare și fenomenul invers, al transformării unei sonore inițiale în surdă, înaintea unei silabe care începe cu surdă, de exemplu în [*tupă*] „după" ALRT 53/16). În numeroase cazuri (de tipul *beltea* < *peltea* < turc. *pelte*), surda inițială se transformă în sonoră deși silaba următoare începe cu o surdă, iar în munt. *fo* < *v(re)o* transformarea sonorei în surdă nu poate fi pusă pe seama influenței asimilatoare a unei alte consoane, din același cuvînt [4]. Grupurile consonantice formate din surdă + sonoră sau din sonoră + surdă nu sînt obișnuite în limba romînă [5], dar nu se poate vorbi de o tendință de evitare a succesiunilor de silabe de tipul *ca-bri-* (ca în *cabrio-*

---

[1] Cuvîntul este înregistrat sub forma *șugubină*, (cu [*ș*], ca în etimonul slav), în DLRM. Am folosit acest dicționar ori de cîte ori a fost necesară o referire la etimologia unor cuvinte.

[2] *Der Banater Dialekt*, în WJb, III, 1896, p. 228. Exemplele sînt transcrise de noi ortografic.

[3] Și Geagea, *Erweichung*, p. 121, explică pe [*g*] inițial din *gabrioletă* prin influența lui [*b*].

[4] Sextil Pușcariu, de la care am împrumutat acest exemplu, arată că, uneori, sonora este înlocuită prin surdă „împotriva tuturor așteptărilor" ; pentru *tupă* „după", el admite că avem a face cu „o puțin obișnuită acomodare de la distanță" (DR, IX, 1936—1938, p. 423).

[5] Vezi mai jos, p. 81 și urm., 137 și urm.

letă) sau *du-pă* și de preferința pentru succesiuni de silabe conținînd consoane din aceeași categorie (numai surde sau numai sonore).

După un sondaj pe care l-am făcut în DLRLC, cuvintele de tipul *babă, bobină* (care încep cu succesiunea [*b*] + vocală + [*b*] + vocală) [1] și cuvintele de tipul *pipă, păpădie,* ([*p*] + *vocală* + [*p*]+vocală) sînt, într-adevăr, mai numeroase (69, respectiv, 182) decît cele de tipul *pubis, biped,* în care după [*p*]+vocală apare [*b*], sau invers (cîte 6 cazuri, în ambele grupe), dar aceasta nu e decît o întîmplare. La consoanele dentale situația este alta : cuvintele de tipul *datorie* sînt mai numeroase (73) decît cele de tipul *dudă* (49). De asemenea, sînt mai numeroase cuvintele de tipul *bate* (100) decît cele de tipul *bade* (43). Prin urmare, nici cînd consoanele cu care încep primele două silabe ale cuvîntului au aceeași localizare, nici cînd ele diferă prin locul de articulație, nu se poate constata o preferință pentru cuvintele în care consoanele aparțin aceleiași categorii, din punctul de vedere al sonorității. Prezența unor consoane deosebite prin sonoritate în două silabe învecinate nu este de loc neobișnuită.

3. CONSOANELE INTERVOCALICE

Nu vom avea de făcut decît foarte puține observații cu privire la consoanele intervocalice : sonoritatea celor mai multe consoane nu este influențată de vocalele cu care acestea se învecinează.

Pentru asurzirea unei consoane sonore în poziție intervocalică, putem să citățm un singur exemplu, cu totul accidental : [*cu̯at/dî*] „coadă" (pl. [*cu̯at/di*]) ALR I 1, h. 10, pc. 727.

În [*labăd*] „(eu) leapăd" ALRT 12/31, [*labădă*] 8/19, sonorizarea labialei intervocalice s-a produs, probabil, sub influența lui [*d*][2].

---

[1] Am luat în considerație și cuvintele de tipul *boabă* (cu silabe formate din consoană + diftong), dar am lăsat la o parte cuvintele de tipul *barbă, broboadă.* Statistica cuprinde și variantele înregistrate în DLRLC.

[2] Cf. ar. *sîmbădă,* în care trecerea lui [*t*] la [*d*] se explică, după Capidan (*Aromînii,* p. 315), prin influența lui [*b*] din silaba precedentă.

Singura consoană care, sub raportul sonorității, se comportă în poziție intervocalică altfel decît în alte poziții, este consoana [*h*]. Din punct de vedere fonologic, sonorizarea fricativei postpalatale poate să se producă fără ca prin aceasta să se creeze confuzia între două foneme (nu există un /*h*/ fonologic sonor). Dar, mai important decît această condiție (pe care, în limba literară și în majoritatea graiurilor dacoromîne, o îndeplinește și /*ț*/) este rolul factorului fonetic. Vocalele, sunete articulate, de obicei, cu participarea coardelor vocale, constituie un mediu foarte prielnic pentru sonorizarea lui [*h*], deoarece locul de articulație al acestei consoane coincide cu locul în care se produc vibrațiile laringiene [1].

În ALR și în ALRT se găsesc exemple relativ numeroase de [*h*] intervocalic sonor (parțial sau total) : [*buștiɦ/hos*] „scorburos" ALR II_2 2, h. 609, pc. 514 ; [*buh/ɦanĝiu̯*] [1] „boiangiu" h. 505, pc. 784 ; [*aɦăla*] ALRT 123/30 ; [*buɦaiu*] 210/10.

E adevărat că tendința de sonorizare a lui [*h*] se manifestă și în poziție inițială, unde influența „sonorizantă" nu se exercită decît dintr-o direcție ; pe de altă parte nu orice [*h*] intervocalic tinde să devină sonor. Unul și același subiect a pronunțat, de exemplu, [*zahăr*] cu [*h*], dar [*maɦala*] cu o fricativă în întregime sonoră.

Pentru a vedea care este importanța poziției intervocalice, am făcut apel la harta 34 (*hohotește*) din ALR II 1. Cuvintele *hohoti* și *hohot* au fost înregistrate în 39 de localități [2]. În patru puncte, atît la inițială, cît și în poziție medială, s-a notat o fricativă velară, [χ] ; în pc. 723 s-a notat forma [*hóu̯utʲi*] „hohote". În celelalte 34 de puncte, repartiția lui [*h*] și a lui [*ɦ*] este următoarea :

	[*h*]	[*ɦ*/*h*]	[*ɦ*]
în poziție inițială :	30	—	4
în poziție intervocalică :	20	1	13

[1] Cu privire la felul cum se articulează [*h*] și [*ɦ*], cf. G. Ivănescu, *Despre* h *afon și* h *fonic*, în BIFR, III, 1936, p. 152—157.

[2] Nu am inclus aici pe *cocoti*, care apare în pc. 76 și 310.

Prin urmare, între două vocale [ɦ] (sonor) este mai frecvent decît la inițială.

Cît despre existența unor forme ca [*ɦoɦot*] pc. 260 (cu consoană sonoră în amîndouă pozițiile; 4 cazuri), trebuie să admitem influența asimilatoare a celui de-al doilea [ɦ][1]. E de remarcat că tipul [ɦ] — [*h*] nu apare niciodată. Pe de altă parte, nu am întîlnit nici un [ɦ] inițial în hărțile 4 (*hotar*) și 39 (*holde*) din ALR II_2 1.

Situația specială a fricativei laringale, din punctul de vedere al sonorității, apare în opoziție nu numai cu consoanele mai îndepărtate ca loc sau ca mod de articulare, ci și cu consoana [χ] (fricativă velară). Realizarea [χ] a fonemului /*h*/ nu este expusă în aceeași măsură sonorizării; în cele patru puncte în care apare, fricativa velară este surdă, și la inițială, și în poziție intervocalică (exemplu: [*χoχót*] pc. 899). Nici în alte hărți, nici în ALRT, nu am găsit vreun caz de realizare [γ] a fonemului /*h*/.

Un fenomen care, în aparență, se aseamănă cu sonorizarea laringalei intervocalice poate fi constatat într-un mare număr de neologisme; anume, e vorba de pronunțarea unui [-*z*-], în locul lui [-*s*-], în cuvinte ca *ba*[*z*]*in*, *di*[*z*]*ertație*, *furni*[*z*]*a*, *premi*[*z*]*ă*, *regi*[*z*]*or*, *se*[*z*]*iune*, *vite*[*z*]*ă* etc. (pentru unele cuvinte, rostirea cu [*z*] a fost adoptată și de limba romînă literară). În realitate, în aceste cazuri nu avem a face cu sonorizarea lui [*s*], datorită poziției intervocalice, ci cu fenomene de altă natură.

Înlocuirea surdei cu sonora corespunzătoare se datorește, în primul rînd, ortografiei: dat fiind că, în unele cuvinte, se scria, în trecut, *s* și se pronunța — cum se pronunță și azi — [*z*] (de exemplu, *orisont*, *poesie*), s-a putut naște ideea că literei *s* îi corespunde sunetul [*z*] și acolo unde prezența acestuia nu este justificată. În al doilea rînd, a putut interveni o cauză de ordin

[1] De sigur asimilarea s-a produs și în sens invers: menținerea lui [*h*] surd intervocalic se datorește, în parte, influenței lui [*h*] inițial, care e normal să fie surd. Din păcate, nu am avut la dispoziție o hartă cu un cuvînt ca *pahar*, pe baza căreia să putem urmări, statistic, sonoritatea laringalei intervocalice fără intervenția asimilării.

stilistic : [*s*] a fost înlocuit cu [*z*] datorită faptului că acest din urmă sunet (sonor !) este mai expresiv. În sfîrșit, pronunțarea cu [*z*] în cuvinte de tipul lui *furni*[*z*]*a* se explică prin confundarea terminației [*-isa*] (*furnisa*) cu sufixul [*-iza*] din *naționaliza*, de exemplu [1].

4. CONSOANELE FINALE

Limba romînă păstrează, în general, distincția dintre consoanele surde și consoanele sonore la sfîrșitul cuvîntului. Există însă o puternică tendință de asurzire a ultimei părți a consoanelor sonore ; faptul acesta a fost semnalat de diferiți cercetători [2]. Foarte adesea, în locul unor consoane sonore se rostesc consoane semisurde [3] sau sonore asurzite [4] : vibrațiile coardelor vocale încetează în timpul ținutei consoanei, așa încît sonoritatea e prezentă numai în prima parte a duratei consoanei. După măsurătorile făcute de acad. Emil Petrovici la cîteva consoane nazale finale înregistrate la chimograf, partea surdă poate să reprezinte, uneori, jumătate din durata unei nazale finale [5]. În înregistrările noastre, nu am întîlnit consoane atît de puternic asurzite. În cuvintele *brav* (subiectul C), *crab*, *vad*, *cod*, *roz*, *obtuz* (subiectul D), *crab*, *pod*, *obtuz* (subiectul F), fonopozotia consoanelor finale are o valoare mai mare, cuprinsă, la consoanele fricative, între $\pi = 6{,}6$ (*obtuz*, subiectele D și F) [6] și $\pi = 8{,}5$ (*roz*), iar la consoanele oclusive, între $\pi = 8{,}5$ (*cod*) și $\pi = 9{,}1$ (*crab*, subiectul D).

---

[1] Cauzele fenomenului discutat aici au fost arătate de acad. Iorgu Iordan, în *Limba romînă actuală. O gramatică a „greșelilor"* [ediția a II-a], București [1948], p. 36—38 și în LRC, p. 197—199. În ce privește influența ortografiei, cf. Sextil Pușcariu, în DR, VI, 1929—1930, p. 491.

[2] Cf. Petrovici, *Nasalité*, p. 23, unde se dau numeroase indicații bibliografice. Asurzirea consoanelor finale este mai puternică în dialectul meglenoromîn. Printre trăsăturile caracteristice ale acestuia, Th. Capidan (*Meglenoromînii. I. Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 67) enumeră și faptul că „unele consonante finale sonore devin mute".

[3] După terminologia lui Georges Straka, *Respiration*, p. 424 ; cf. Rousselot, *Principes*, I, p. 495—497.

[4] Rosetti, *Introducere*, p. 52.

[5] Petrovici, *Nasalité*, p. 23—24.

[6] Vezi chimograma din fig. 6.

Scanned with OKEN Scanner

După Sextil Pușcariu, cuvintele *nod*, *rog*, *orz* se rostesc [*nodt*], [*rogc*], [*orzs*] [1].

Pentru a studia sonoritatea consoanelor finale din punct de vedere acustic, am făcut cîteva înregistrări la spectrograf. Rezultatele sînt înfățișate mai jos.

Subiectul F. Bara de voce lipsește cu totul la [*z*] din cuvîntul *orz* (fig. 7); ea este prezentă doar într-o mică parte a duratei lui [*z*] din *obtuz* (fig. 8). În amîndouă cazurile, asurzirea ultimei părți a consoanei a fost constatată și prin audiție.

Subiectul E. În cuvintele *orz* (fig. 9) și *obtuz* (fig. 10) consoana finală are aceleași trăsături ca la subiectul F. În primul cuvînt, la ambele subiecte, asurzirea lui [*z*] e mai puternică (și la audiție și pe spectrograme); [*z*] din *obtuz* seamănă foarte mult cu [*s*] din *dus* (fig. 4).

Subiectul E. În africata [*ĝ*] din *fagi* (fig. 3), bara de voce nu e prezentă decît în partea care corespunde elementului oclusiv (și aici, sonoritatea este din ce în ce mai slabă, după cum rezultă din scăderea intensității culorii negre). Aceasta este singura trăsătură prin care [*ĝ*] se deosebește de [*ĉ*] din *mici* (fig. 2).

E de remarcat că prezența barei de voce nu corespunde în toate cazurile sonorității pe plan auditiv. De exemplu, la *orz* (subiectele E și F; fig. 9, respectiv, 7) bara de voce lipsește cu totul, dar, în

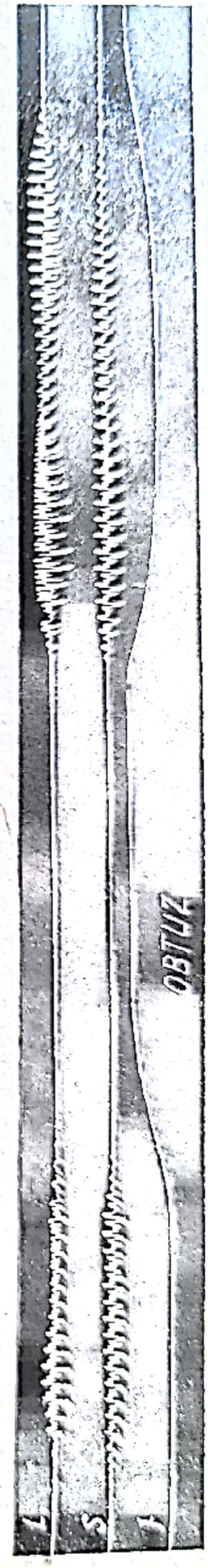

Fig. 6. — Chimograma cuvîntului *obtuz* (subiectul D).

[1] Pușcariu, *Considerațiuni*, p. 2.

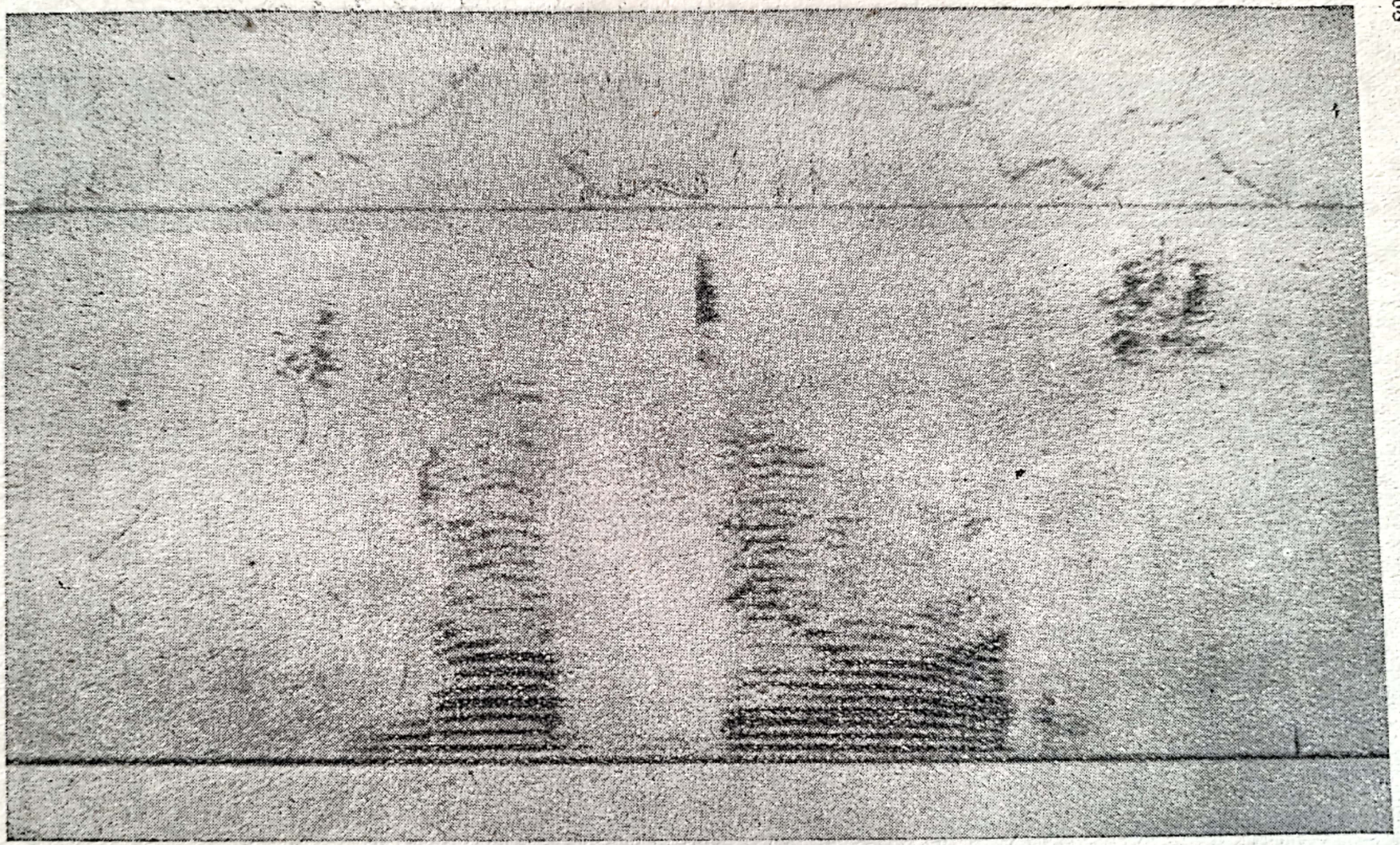

Fig. 7. — Spectrograma grupului de cuvinte *snop de orz* (subiectul F).

Scanned with OKEN Scanner

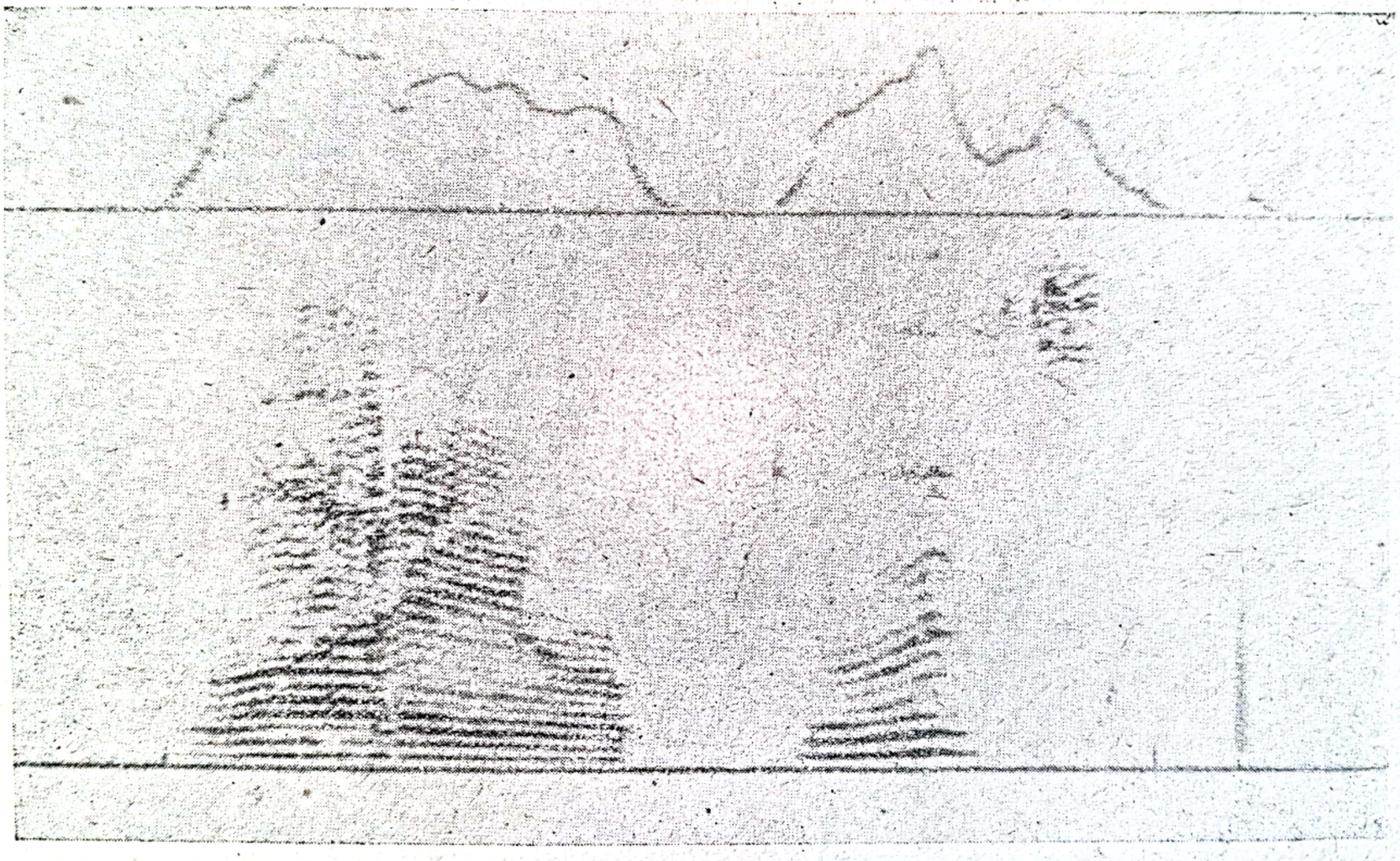

Fig. 8. — Spectrograma frazei *Oare-i obtuz?* (subiectul F).

Scanned with OKEN Scanner

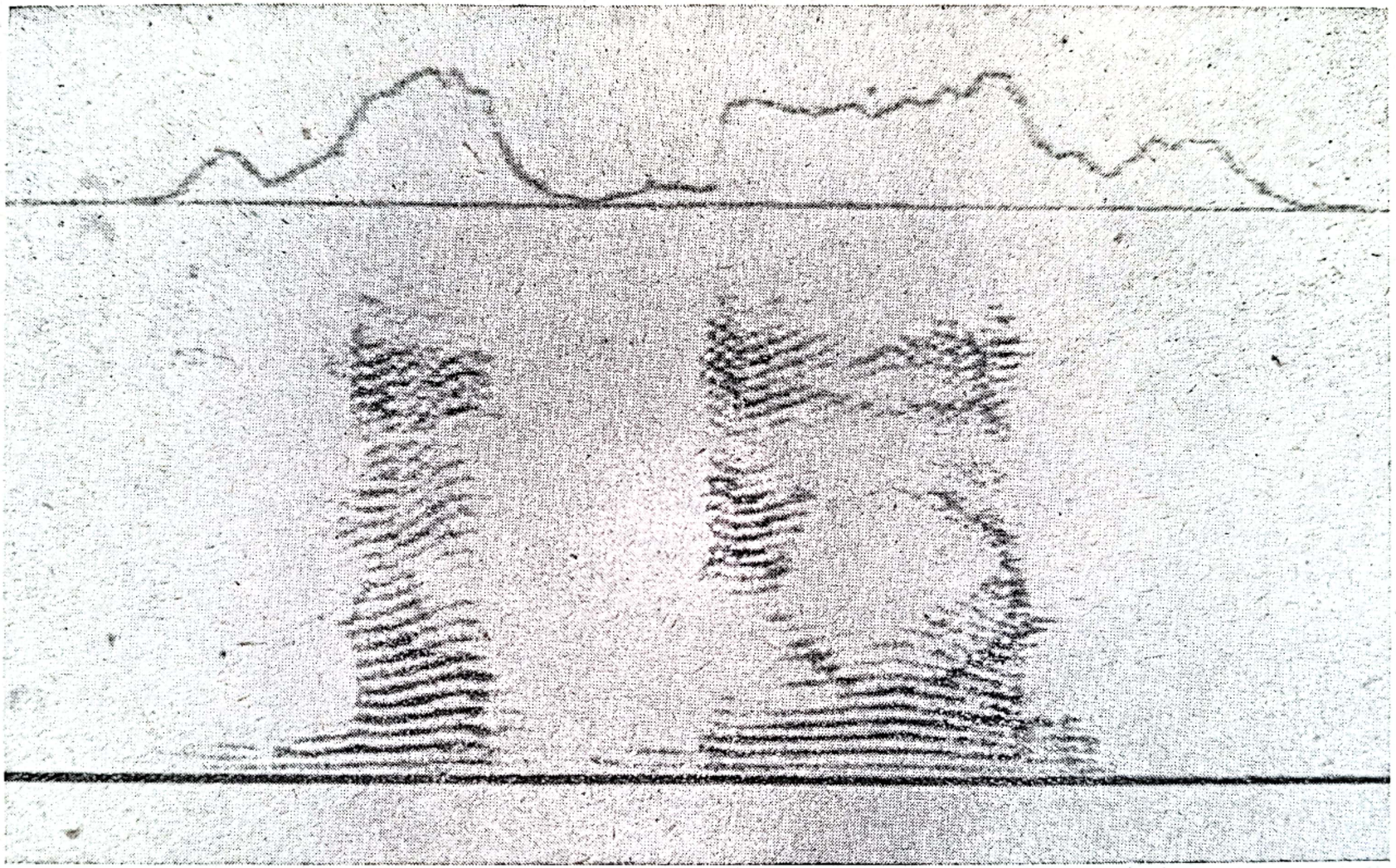

Fig. 9. — Spectrograma grupului de cuvinte *snop de orz* (subiectul E).

Scanned with OKEN Scanner

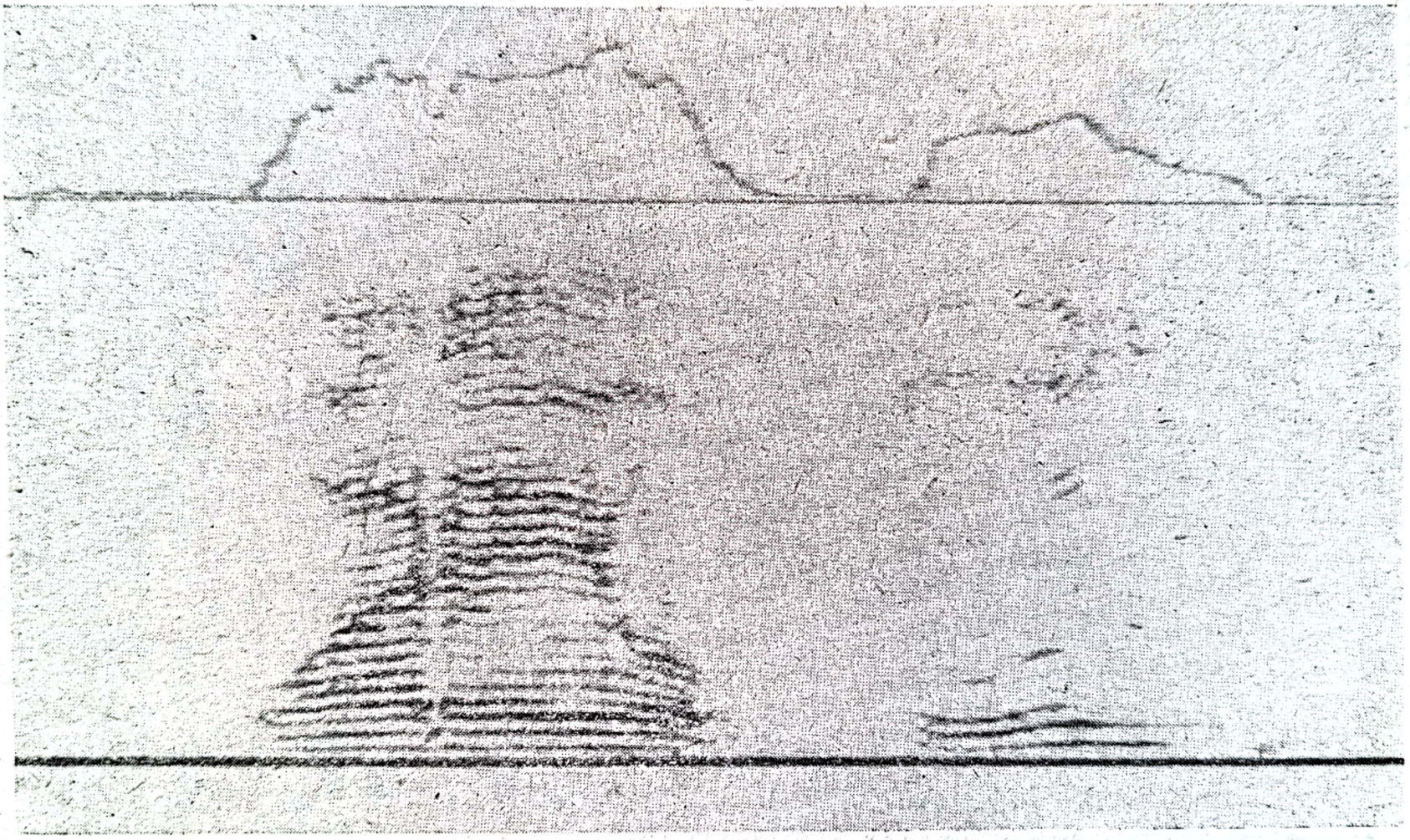

Fig. 10. — Spectrograma frazei *Oare-i obtuz?* (subiectul E).

Scanned with OKEN Scanner

amîndouă cazurile, s-a auzit [*orzz/ss*] (cu pierderea treptată a sonorității), nu [*ors*].

Ca și în cazul consoanelor inițiale, am căutat să vedem dacă, după suprimarea segmentului sonor, asurzirea celei de-a doua părți a sonorelor finale poate fi constatată cu urechea. Prezentăm, mai jos, experiențele făcute în acest scop, cu ajutorul înregistrărilor pe bandă de magnetofon [1].

1. Subiectul A. Se substituie [*b*] din *rob* lui [*p*] din *dop*; se aude [*dob*]. Se suprimă, progresiv, partea inițială a labialei:

1 — 3 cs. — se aude [*dob*];

4 — 6 cs. — se aude o consoană intermediară între [*b*] și [*p*], mai apropiată de [*b*];

7 cs. — nu se distinge clar natura consoanei.

2. Subiectul A. Se substituie [*d*] din *pod* lui [*b*] din *rob*; se aude [*rod*]. Se suprimă, progresiv, partea inițială a lui [*d*]:

1 — 2 cs. — se aude o oclusivă intermediară între [*d*] și [*t*];

3 cs. — se aude [*rot*].

3. Subiectul A. Se substituie [*ǵ*] din *unghi* lui [*k̇*] din *păduchi*; se aude [*păduǵ*]. Se suprimă, progresiv, partea inițială a consoanei palatale:

1 cs. — se aude o oclusivă intermediară între [*k̇*] și [*ǵ*];

2 cs. — se aude [*păduk̇*], normal.

4. Subiectul A. Se substituie [*ĝ*] din *fagi* lui [*ĉ*] din *saci*; se aude [*saĝ*]. Se suprimă, progresiv, partea inițială a africatei:

1 cs. — se aude o africată intermediară între [*ĉ*] și [*ĝ*];

2 — 4 cs. — se aude [*saĉ*];

5—7 cs. — se aude o consoană intermediară între [*ĉ*] și [*ŝ*];

8 cs. — se aude [*saŝ*]; ascultînd banda în sens invers, se aude [*ʰŝas*].

---

[1] Pentru amănunte de ordin tehnic, vezi mai sus, p. 55—57.

Scanned with OKEN Scanner

Din această ultimă experiență rezultă, așadar, că în consoana [ĝ], rostită de subiectul A, elementul fricativ este în întregime surd ; mai mult, e surdă și partea finală a elementului oclusiv (după suprimarea începutului consoanei, s-a auzit africata surdă [ĉ]).

Același subiect a pronunțat un [b] în întregime sau aproape în întregime sonor în cuvîntul *rob* ; în schimb *fag* a fost pronunțat aproape [*fac*]. Am observat o și mai puternică asurzire a consoanelor finale la subiectul B. Cuvintele scrise *rob, unghi, iad* au fost citite de acesta [*rop*], [*uńk*], [*ţat*], iar cuvîntul *vrej* a fost pronunțat cu o fricativă finală intermediară între [ș] și [j'] (reproducînd în sens invers cuvîntul, înregistrat pe peliculă cinematografică, s-a auzit [^{h}ș/j'*erv*]).

Se înțelege că în experiențele noastre, care au avut ca scop să pună în evidență asurzirea segmentului final al sonorelor la sfîrșit de cuvînt, am lăsat la o parte cazurile în care s-a pronunțat, de exemplu, [*rop*] pentru *rob*.

De asemenea am lăsat la o parte cuvintele cu fricative sonore finale, deoarece dacă se suprimă partea de la început la aceste consoane ele sînt auzite ca africate sau ca oclusive. Reducînd durata lui [*s*], de exemplu, la 2—3 cs., L. G. Jones a obținut un [ț] ; scurtînd și mai mult consoana, în locul lui [*s*] originar, s-a auzit un [*t*] [1]. Explicația acestui fenomen este următoarea : consoanele continue au o catastază graduală, în timp ce consoanele întrerupte (sau oclusive) se caracterizează printr-o catastază abruptă (engl. a b r u p t o n s e t)[2] ; suprimînd prima parte a lui [*s*] se creează, în mod artificial, un început abrupt, ceea ce face ca în locul fricativei să auzim o africată sau o oclusivă. Vom descrie, mai jos, cîteva din experiențele de acest fel, făcute de noi.

Dacă asurzirea (parțială sau, uneori, totală) a sonorelor finale apare chiar în pronunțarea unor persoane care vorbesc în fața aparatelor de înregistrare, ne putem aștepta ca fenomenul

[1] Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 24.
[2] *Ibidem*, p. 21.

să fie frecvent în vorbirea curentă. După cum am văzut, el a fost studiat de diverşi cercetători [1] şi a fost notat de anchetatorii *Atlasului lingvistic romîn*, dar mult mai rar decît asurzirea vocalelor. Cauzele acestei deosebiri cantitative sînt două :

Pe de o parte, asurzirea consoanelor /*l*/, /*m*/, /*n*/, /*r*/ este mai greu percepută de un anchetator în al cărui sistem fonologic nu există opoziția surd ~ sonor la categoria de consoane menționată. Se ştie că, în percepție, sistemul fonologic al auditorului joacă un rol important [2]. Din acest punct de vedere, şi vocalele se află în aceeaşi situație ; în schimb, intervine o mai pronunțată diferență pe plan auditiv între o vocală sonoră şi una surdă : deosebirea dintre un [*e*] şi un [*e̥*] este mai mare decît aceea dintre un [*r*] şi un [*r̥*], de exemplu.

Pe de altă parte, ne putem aştepta ca la consoanele fonologic sonore (/*b*/, /*v*/, /*d*/ etc.) asurzirea să fie mai puțin frecventă decît la vocale, tocmai datorită rolului fonologic al sonorității (această trăsătură, singură, poate să diferențieze perechi de cuvinte ca *unghi-unchi*, *corb-corp* etc.).

Înainte de a trece la studierea asurzirii consoanelor finale pe baza materialului oferit de ALR şi de ALRT, facem precizarea că în paragraful de față nu ne vom ocupa de cazurile de asurzire a unei părți mai mari din finala cuvîntului (consoana finală plus unul sau mai multe dintre sunetele precedente) ; vom avea în vedere numai cuvintele terminate în consoană fonologic sonoră parțial sau total asurzită, inclusiv cuvintele terminate în consoană + [$^{u}_{\downarrow}$] sau [$^{i}_{\downarrow}$]. Am procedat în felul acesta ținînd seamă de caracterele speciale ale sunetelor de tipul lui [$^{u}_{\downarrow}$] şi [$^{i}_{\downarrow}$], de care ne-am ocupat mai sus.

Neavînd la dispoziție decît un număr redus de exemple, nu sîntem în măsură să studiem, prin metoda statistică, rolul diverşilor factori care favorizează asurzirea consoanelor finale. După

---

[1] Lombard, *Prononciation*, p. 138—139 a arătat care sînt condițiile care favorizează asurzirea sonorelor finale (consoane sau vocale) ; vezi mai sus, p. 19—20.

[2] Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 10 ; cf. Evgenij Polivanov, *La perception des sons d'une langue étrangère*, în TCLP, IV, 1931, p. 80.

cum am văzut, esenţa fenomenului constă într-o acomodare la pauza care urmează.

În ce priveşte gradul asurzirii, întocmai ca la vocale, ALR şi ALRT înregistrează, alături de consoane finale sonore (cazul cel mai frecvent) [1], consoane semiasurzite şi consoane asurzite. Iată, pentru cele două categorii, cîteva exemple întîlnite în ALR şi în ALRT :

Semiasurzite : [*az̥*] ALRT 259/21 ; [*i̯ad̥ᵘ*] 149/20 ; [*bⁱetⁱe-ṣuc/g*] 216/13 ; [*ańás/z*] 72/23 ; [*vi̯erd̥*] „verzi" ALR II 1, h. 281, pc. 537 ; [*pu̯oẑ̥*] „cureaua de la ham care trece pe sub coada calului" ALR II_2 2, h. 290, pc. 537.

Asurzite : [*astăẓ*] ALRT 270/15, [*lemn̥*] 74/27.

Pentru a nota asurzirea sonorelor finale, în ALR se întrebuinţează litera corespunzătoare consoanei sonore, însoţită de semnul asurzirii, în cazul cînd consoana respectivă a rămas, din punctul de vedere al tensiunii, o „lenis" [2]. Cînd se produce şi o modificare a tensiunii, se folosesc literele corespunzătoare consoanelor surde : [*pană-nămńaḍăţ*] „pînă-n amiază" ALRT 11/6, [*privi̯ek*] 15/19, [*covric*] 215/24, [*îŋǵisăţᵘ*] „(eu) visez" ALR I 1, h. 73, pc. 590 (< *învisădz*). În aceste cuvinte, consoanele finale sînt s u r d e, adică nu numai lipsite de sonoritate, ci şi „fortes".

Cînd se suprapun două litere pentru a nota o consoană intermediară din punctul de vedere al sonorităţii (vezi, mai sus, exemplele din ALRT 216/13 şi 72/23), înseamnă că, şi din punctul de vedere al forţei articulatorii, consoana respectivă are un caracter intermediar.

Pe baza materialului din ALR şi din ALRT nu am putut să stabilim o clasificare a consoanelor sonore după frecvenţa cu care se asurzesc în poziţie finală. Am remarcat doar frecvenţa

---

[1] Şi consoanele notate *b*, *d* etc. au, în poziţie finală, o explozie surdă. Semne speciale pentru notarea asurzirii s-au întrebuinţat numai în cazurile cînd fenomenul a cuprins o tranşă mai mare din durata consoanei.

[2] Sunetele de felul acesta sînt obişnuite în germana de sud şi ele apar, uneori, ca variante ale sonorelor, în engleză ; Jones, *Outline*, p. 43.

ezitării între surdă și sonoră în cazul perechii [*c*] — [*g*]. Alături de [*strug*] „strung" (în Moldova), ALR II_2 2, h. 568 înregistrează, în pc. 2, forma [*struc/g*]; forme de tipul *usug* apar în pc. 157, 235, 250 etc., alături de *usuc* (ALR II_2 2, h. 431; răspuns la întrebarea „ce iese din lînă cînd o spălați?"). În sfîrșit, mai adăugăm două exemple din același volum al *Atlasului*: [*coștiuc/g*] h. 493, pc. 537; [*butugu*] (art.; pl. [*butuȋ*][1]) h. 567, pc. 260 — și un exemplu din ALR I 1, h. 12: [*pleșuc*] pc. 289 și 363, alături de [*pleșug*] „chel" (în nordul Moldovei și în cîteva puncte din Ardeal).

Pentru a afla răspîndirea geografică a fenomenului de asurzire a consoanelor finale, am examinat exemplele cuprinse în ALR I unde asurzirea e mai frecvent notată decît în ALR II (în ce privește asurzirea vocalelor, situația e tocmai inversă) [2].

Harta nr. 4 a fost alcătuită pe baza unui număr de 9 hărți [3] din ALRM I 1 și 2; am folosit pentru verificarea și completarea unor date și hărțile 36 (*grumaz*) și 62 (*slab*) din ALR I 1. Consoanele finale a căror asurzire a fost notată în aceste hărți sînt următoarele: *b* (*slab*), *d* (*văd, aud, rîd, mă tund*), *g* (*lung*), *v* (*văduv*), *z* (*grumaz, văz, auz, rîz, mă tunz*) [4].

Am indicat pentru fiecare localitate în care s-au înregistrat consoane finale asurzite, frecvența cazurilor (un cerc — 1 caz; linii verticale — 2 sau 3 cazuri; linii verticale și orizontale — mai mult de 3 cazuri), socotind la un loc consoanele intermediare și pe cele total asurzite; de exemplu: [*grumas/z*] ALR I 1, h. 36, pc. 986 — [*grumas*] pc. 528 și 576.

[1] Presupunem că și singularul nearticulat (unde velara nu e intervocalică) se termină în consoană sonoră, deși, sporadic, se întîlnesc alternanțe „ciudate" de genul acesta: sg. [*yitrecă*] „vitregă" — pl. [*vitreĝi*]; sg. [*itrigă*] — pl. [*itriĉi*] (ALR I 2, h. 157, pc. 730, respectiv, 746).

[2] Credem că impresia lui Marius Sala („Revue de linguistique romane" XXII, 1958, 85—86, p. 45), după care în ALR II se notează mai amănunțit nuanțele vocalice, în timp ce în ALR I se acordă mai multă atenție consoanelor, corespunde, în parte, realității. Vezi însă, mai jos, observația cu privire la notarea sonorității în grupurile consonantice.

[3] Hărțile: 53 — *grumaz*, 94 — *om înalt*, 96 — *slab*, 109 — *visez*, 111 — *eu văd*, 114 — *eu aud*, 119 — *eu rîd*, 133 — *mă tund*, 388 — *văduv*.

[4] Asurzirea consoanelor finale din *(mă) tunz* și *lung* apare în cîte un singur punct (ALRM I 1, h. 133, pc. 746, respectiv, h. 94, pc. 516).

Scanned with OKEN Scanner

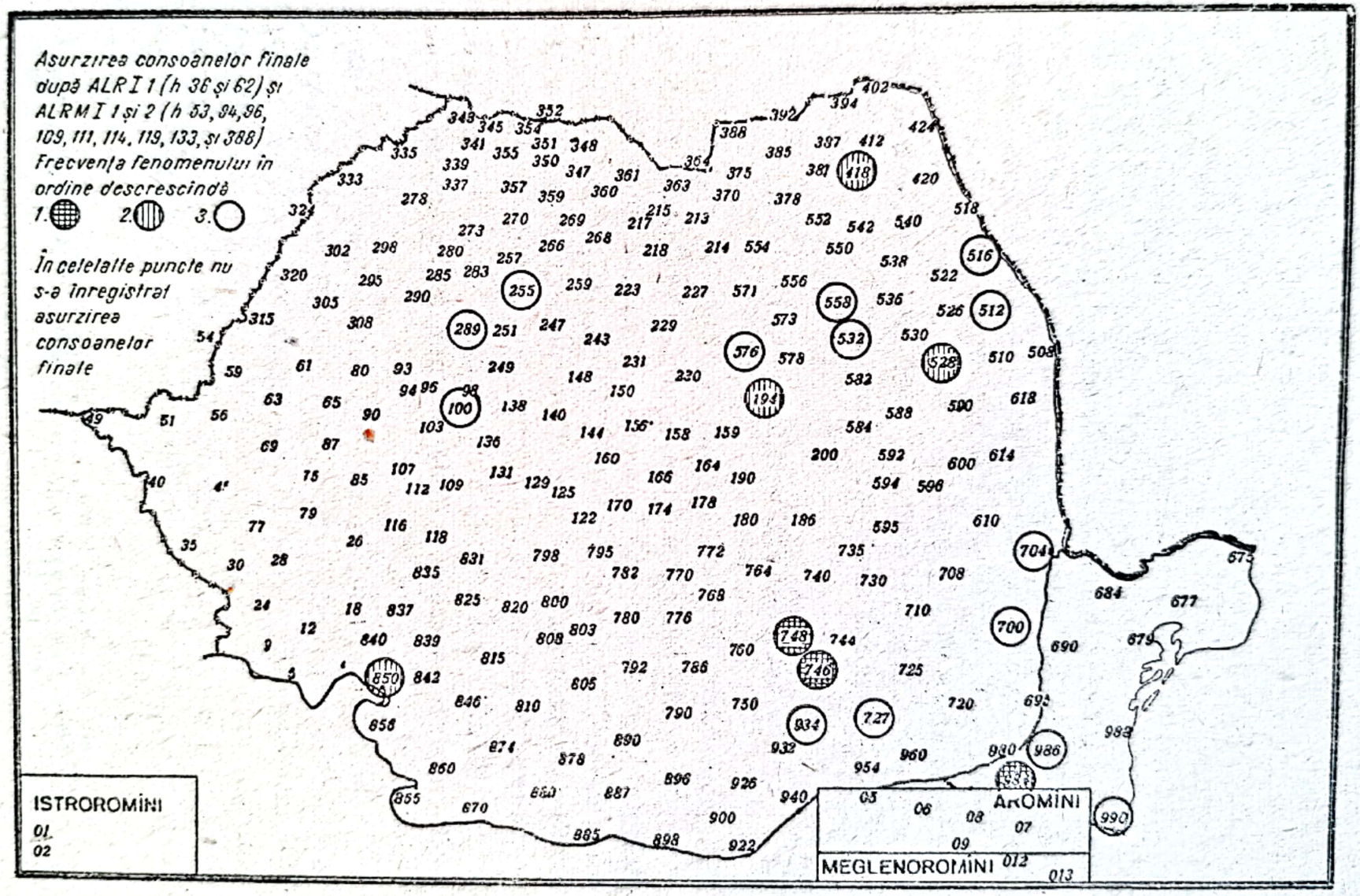
Asurzirea consoanelor finale după ALR I 1 (h 36 și 62) și ALR M I 1 și 2 (h 53, 94, 96, 109, 111, 114, 119, 133, și 388)
Frecvența fenomenului în ordine descrescîndă
1.
2.
3.
În celelalte puncte nu s-a înregistrat asurzirea consoanelor finale
ISTROROMÎNI
01
02
ARÔMÎNI
03
06
08
07
09
MEGLENOROMÎNI
012
013

Harta 4

Harta obținută nu pune, ce e drept, în lumină existența unor arii în care asurzirea consoanelor finale să aibă o frecvență deosebită (faptul se explică, printre altele, prin numărul mic de exemple pe care le-am avut la dispoziție). Totuși, putem să facem două constatări interesante : 1. marea majoritate a punctelor în care s-a înregistrat asurzirea consoanelor sonore finale se află în interiorul ariei vocalelor asurzite ; 2. cele trei puncte (746, 748, 984) cu frecvența maximă a asurzirii consoanelor sînt cuprinse în una din ariile cu un maximum de frecvență a asurzirii vocalelor finale (vezi hărțile 1 și 2). Prin urmare, între cele două fenomene există o legătură — fapt la care ne puteam aștepta, dar care nu poate fi pus în evidență decît prin compararea datelor oferite de cele două anchete pentru ALR [1].

5. ASURZIREA PĂRȚII FINALE A CUVÎNTULUI

Am văzut că vocalele finale se asurzesc mai des după o consoană surdă decît după una sonoră. Cînd silaba finală conține numai consoane surde, asurzirea vocalei duce la apariția unor silabe în întregime surde, de tipul [*-pạ*], [*-stẹ*]. La același rezultat se poate ajunge și cînd vocalele finale sînt precedate de consoane sonore, dacă asurzirea se extinde și asupra lor.

În ALRT, am întîlnit un număr de 42 de cazuri în care s-a înregistrat asurzirea a două sau mai multe sunete începînd cu sfîrșitul cuvîntului.

Cu excepția unui singur caz, [*mînḍarilọr*] ALRT 165/15, toate celelalte cuvinte se termină în vocală sau în semivocală. Mai interesant de remarcat este faptul că t o a t e sunetele asurzite sînt sau vocale, sau semivocale, sau una dintre consoanele [*l*] și [*r*] [2] ; prin urmare, tendința de asurzire a părții finale a cuvîntului se manifestă mai ales în cazurile în care

[1] Din motivele arătate în nota 2 de la p. 76.

[2] Am întîlnit și asurzirea unor grupuri de sunete conținînd un [*n*] : [*carpịn(ị*], în ALR II$_2$ 2, h. 600, pc. 812.

producerea fenomenului nu atrage după sine anularea unei opoziții fonologice (surd ~ sonor).

Prezentăm, mai jos, tipurile întîlnite:

1. [ę] + vocală: [*kérę́a*] ALRT 235/5; în cel de-al doilea caz de acest tip apare asurzirea unui diftong final accentuat în cuvînt, dar neaccentuat în frază: *unde vrea acolo* [*păștę́ą*] ALRT 240/5 (accentul se află pe a doua silabă din *acolo*);

2. [i̯] + vocală: [*điđokiu̯*] „deochiul" ALRT 6/10;

3. vocală + [i̯]: [*ápii̯*] ALRT 218/30;

4. [*l*] sau [*r*] + vocală: [*íɱflă*] ALRT 7/7, [*metru̯*] 246/8;

5. vocală + [*l*] (sau [*r*]) + vocală: [*laptęlę*] ALRT 312/9, [*sărșęrą*] 216/17.

Un caz particular reprezintă exemplul [*la ánu și la mulț-aș*] ALRT 313/25, unde putem să observăm asurzirea părții finale a unei fraze (toate cele cinci silabe care urmează după [*á*] sînt neaccentuate). Foarte asemănător este exemplul din ALRT 240/5, citat mai sus sub punctul 1, în care silaba finală e neaccentuată în frază.

Importanța accentului reiese și din faptul că în jumătate din numărul cazurilor întîlnite asurzirea a două sau trei sunete de la finală se produce în cuvinte proparoxitone (tipul *laptele*). Uneori, în cuvinte de acest fel, s-a notat și scurtarea vocalei din silaba penultimă: [*găletarúluį*] ALRT 217/20 (*găletar* „hîrdău în care se spală rufele").

Dat fiind că în cuvintele proparoxitone silabele finale au un accent secundar[1], ne-am pus întrebarea dacă asurzirea este favorizată mai mult de lipsa accentului (cazul silabei penultime) sau de poziția finală. Examinînd exemplele, am constatat că asurzirea e mai puternică la ultimul sunet, mai slabă la penultimul și așa mai departe. Însemnînd cu I accentul principal, cu II accentul secundar, cu III silaba neaccentuată și cu 1, 2, 3 gradul asurzirii (în ordine crescîndă), asurzirea

[1] Datorită faptului că în limba romînă există o succesiune regulată de silabe neaccentuate și silabe accentuate (cu accent principal sau secundar). Vezi mai sus, p. 25.

părții finale a cuvintelor proparoxitone poate fi înfățișată în felul următor :

I	III	II
1	2	3

Prin urmare, asurzirea este determinată, în primul rînd, de vecinătatea pauzei ; se înțelege însă că lipsa totală a accentului pe silaba penultimă constituie un factor favorabil pentru extinderea asurzirii și la sunetele din această silabă.

Iată cîteva exemple în care sînt asurzite în grade diferite segmente de cuvînt de diverse lungimi : [*baligą̂*] ALRT 168/11, [*mătură̧*] 239/5, [*mînḑarilo̯r*] 165/15, [*hîrdaiḷi̯*] 244/15, [*cîni̯ḷi̯*] 92/16, [*sîngi̯ḷi̯*] 246/23, [*căpăstru̯ḷu̯i̯*] ALR II_2 2, h. 286, pc. 876, [*căpăstru̯ḷu̯i̯*] pc. 791, [*căpăstru̯ḷu̯i̯*] pc. 605.

Diferența dintre rolul celor doi factori (accentul și poziția finală) rezultă și din faptul că, în unele cazuri, silaba finală tinde spre amuțire, în timp ce în silaba penultimă se produce numai fenomenul asurzirii sau chiar se menține sonoritatea normală : [*salĉi̯ᵢᵉ*] ALR II_2 2, h. 606, pc. 886 ; [*rîșkitoruᵘⁱ*] h. 449, pc. 769. În ALRT, nu am întîlnit decît în [*cumătr̥ą̂-sa*] 200/15 și 16 asurzirea a două sunete din silaba penultimă, cu menținerea sonorității în silaba finală [1].

Am citat, în alineatele precedente, mai ales cazuri în care asurzirea părții finale a cuvîntului este rezultatul pierderii sonorității la mai multe sunete s o n o r e prin natura lor. Cînd consoanele din cuvînt sînt surde, asurzirea elementelor vocalice se produce și mai ușor, chiar în silabe accentuate ; uneori, devine surd întreg cuvîntul : [*fu̯ŝé̯i̯*] ALR II_2 2, h. 487, pc. 520 ; [*cu̯ṭi̯to̯ą̊ⁱe̯*] h. 555, pc. 192.

Pentru a încheia acest paragraf, menționăm că 19 din cele 22 de puncte în care ALRT înregistrează asurzirea a două sau trei sunete de la finala cuvîntului se află în aria asurzirii frecvente a vocalelor finale (după harta 2). În linii mari, cam în aceleași regiuni a fost notată și asurzirea consoanelor. În esență, avem

[1] Substantivul și pronumele formează un singur cuvînt fonetic.

a face, prin urmare, cu efectele aceleiași tendințe de asurzire a părții finale a cuvîntului[1], fenomen care caracterizează unele graiuri din domeniul dacoromîn.

6. GRUPURILE DE CONSOANE

În limba romînă există numeroase grupuri consonantice, în toate pozițiile (la inițială, în interiorul cuvîntului și la finală). Dacă ar fi să ne luăm după felul cum sînt scrise, multe cuvinte conțin grupuri în cadrul cărora o consoană surdă urmează după o sonoră sau invers. În paragraful de față am încercat să stabilim dacă ortografia corespunde unei realități fonetice în cuvinte ca *obtuz*, *subțire*, *frecvent* etc. Am studiat, de asemenea (folosind mai ales material din ALR), sonoritatea în grupurile consonantice formate din consoane cu zgomot+nazale.

Pe spectrograme, sonoritatea consoanelor scrise *b* în *obtuz* și *s* în *snop* se prezintă în felul următor :

Bara de voce lipsește la amîndouă elementele grupului scris *bt* în *obtuz*, și la subiectul E (fig. 10), și la subiectul F (fig. 8).

Fricativa din *snop* nu este însoțită de bara de voce, la subiectul F (fig. 7). Subiectul E a pronunțat, în același cuvînt, o fricativă sonoră la audiție (fig. 9 ; cf. consoana [*z*] din *Zina*, fig. 4).

Pe lîngă cele cîteva spectrograme, am făcut un număr de înregistrări paralele, la chimograf și la magnetofon. Unele cuvinte au fost apoi transpuse pe film. Dublarea înregistrării pe bandă ne-a permis să facem experiențele descrise mai jos, care constau fie în izolarea unui sunet sau a unor grupuri de sunete, fie în „transplantarea" unei părți dintr-un cuvînt în alt cuvînt[2], pentru a determina, pe baza audiției, sonoritatea primului element al grupului. Cuvintele pronunțate de subiectul A și studiate mai jos (tot prin izolare și „transplantare") au fost înregistrate numai la magnetofon.

---

[1] Cf. Pușcariu, *Considerațiuni*, p. 4.
[2] Procedeul a fost descris mai sus, p. 55—57.

A. Consoane cu zgomot (tipurile *bt* în *obtuz* și *cv* în *acvilă*).

I. Izolări. În coloana din stînga, cuvintele sînt scrise, de obicei, după regulile ortografice; partea care nu a fost reprodusă e cuprinsă între paranteze rotunde. În coloana din dreapta am notat, fonetic, cum s-a auzit fragmentul de cuvînt pe care l-am izolat. Am indicat și subiectele care au pronunțat cuvintele studiate.

1. *ab[t(ŝes)]* [1] — A	[*apt*]
2. *obt(uz)* — C	[*opt*]
3. *sub(țire)* — A	[*sub/p*]
4. *obt(uză)*, *ob(tuză)* — A	[*opt*], [*op*]
5. *ac(vilă)* — A	[*ac*]
6. *frec(vent)* — A	[*frec*]

II. Substituiri. Și de data aceasta, în coloana din stînga, am închis între paranteze fragmentele care nu au fost citite; din fragmentele rămase în afara parantezelor, s-au obținut cuvintele „artificiale" notate în coloana din dreapta:

1. *ab(dica)* + *(suc)ces* — A	[*abĉ/ĝes*]
2. *ap(titudine)* + *(suc)ces* — A	[*apĉes*]
3. *ab(ces)* + *(ap)titudine* — A	[*aptitudine*]
4. *ab(ces)* + *(aptitudin)e* — A	[*ape*]
5. *ob(tuz)* + *(ob)raz* — C	[*opraz*]
6. *ob(raz)* + *(ob)tuz* — C	[*obtuz*]
7. *ob(tuz)* + *(op)tez* — C	[*optez*]
8. *sub[t(sire)]* + *(subțir)e* [2] — A	[*suple*]
9. *frec(vent)* + *(freg)ată* — A	[*frecată*]
10. *frec(vent)* + *(admiț)înd* — C	[*fregînd*]
11. *(a)c(vilă)* + *(c)o(jile)* — A	[*co*]
12. *ag(ă)* + *(ac)vilă* — A	[*agvilă*]
13. *ac(vilă)* + *(ag)ă* — A	[*acă*]
14. *sub(țire)* + *(subțir)e* — D	[*supe*]

[1] S-a reprodus silaba inițială și prima parte (elementul oclusiv) a africatei [*ĉ*] din *abces*.

[2] S-a combinat partea inițială a cuvîntului *subțire* (silaba [*sup*] + elementul oclusiv din [*ț*]) cu [*e*] din același cuvînt, înregistrat pe altă bandă de magnetofon.

Scanned with OKEN Scanner

B. Consoană cu zgomot + sonantă nazală.

I. Izolări[1]

1. *ad(mite)* — A [*ad*]
2. *s(moc)* — A [*s*]
3. *cas(nic)* — A [*cas*]
4. *coş(niţă)* — A [*coşi̯*]
5. *duş(man)* — A [*duşi̯*]
6. *stric(nină)* — A [*stric*]

II. Substituiri[2]

1. *ad(mite)* + *(ad)resă* — A [*adresă*]
2. *ad(resă)* + *(ad)mite* — A [*admite*]
3. *at(inge)* + *(ad)mite* — A [*atmite*]
4. *ad(mite)* + *(at)inge* — A [*ad/tinge*][3]
5. *at(mosferă)* + *(ad)mite* — A [*atmite*]
6. *ad(mite)* + *(at)mosferă* — A [*admosferă*]
7. *at(mosferă)* + *(tri)mite* — A [*atmite*]
8. *coj(ile)* + *(coş)niţă* — A [*cojniţă*]
9. *caz(ac)* + *(cas)nic* — A [*caznic*]

Credem că rezultatele experienţelor sînt concludente. Felul cum au fost auzite cuvintele sintetice demonstrează că la consoana scrisă *b* în cuvinte ca *obtuz*, *abces* etc. absenţa sonorităţii este normală. Silaba [*ap*] din *aptitudine* (cu o consoană în mod sigur surdă) s-a dovedit, la audiţie, identică cu silaba scrisă *ab* din *abces*; aşadar, *ab* din *abces* a putut „să ţină locul" silabei originare din *aptitudine* fără ca impresia auditivă să se schimbe. Înlocuind pe [*ob*] din *obraz* cu prima silabă din *obtuz* s-a auzit [*opraz*], anormal, în timp ce aceeaşi silabă transplantată în locul lui [*op*] din *optez* nu a determinat nici o schimbare. Aceeaşi nepotrivire între ortografie şi pronunţare am constatat-o în *subţire* (cf. cuvîntul [*supte*] obţinut prin combinarea primei părţi a lui *subţire* cu vocala [*e*]).

Unele cuvinte au fost înregistrate şi la chimograf sau pe film. În general, rezultatele obţinute prin ascultarea unor frag-

[1] Vezi indicaţiile date mai sus.
[2] Vezi indicaţiile date mai sus.
[3] Martorii T. T. şi L. O. aud [*atinge*].

mente de cuvînt sau a unor cuvinte artificiale confirmă constatările care se pot face urmărind spectrogramele sau traseele de pe chimograme și de pe filmograme [1].

De exemplu, faptul că oclusiva labială din *obtuz* sau din *subțire* este surdă rezultă și din chimogramele din fig. 6 și 11. Pentru comparație, am reprodus și chimogramele cuvintelor *cuptor* (fig. 12) și *răbda* (fig. 13). Se poate observa că traseele grupurilor consonantice din *obtuz* și din *subțire* seamănă foarte bine cu traseele grupului [*pt*] din *cuptor*, atît în privința sonorității și a suflului, cît și în ce privește presiunea intrabucală. Pe de altă parte, consoana scrisă *b* în *obtuz* și în *subțire* se deosebește net de [*b*] din *răbda*. Fotografiile făcute după filmogramele cuvintelor *abces*, *obtuz*, *subțire*, *optez*, *aptitudine* și *abdica* (figurile 14—19) permit, de asemenea, să se observe că sunetului ortografiat *b* în *abces*, *obtuz*, *subțire* îi corespund trasee foarte asemănătoare cu traseele lui [*p*] din *optez* și din *aptitudine*; pe de altă parte sunetul scris *b* în *abces*, *obtuz*, *subțire* apare cu totul altfel decît sunetul care corespunde aceleiași litere în *abdica*.

Pentru fricativele dentale urmate de nazale, nu putem să facem comparația între surdă și sonoră pe filmograme, deoarece subiectul a pronunțat [*s*] și în *casnic* și în *caznă*; se poate observa însă că fricativa din *casnic* nu seamănă de loc cu [*z*] din *iazul* (fig. 20 și 21). Același subiect a pronunțat o fricativă dentală sonoră numai în partea de la sfîrșit, în cuvîntul *zmeu*; după ce, în înregistrarea pe bandă de magnetofon, am suprimat segmentul final al lui [*z*] și am adăugat grupul de sunete [*eu̯*], înainte de [*e*] s-a auzit o fricativă surdă: [*seu̯*]. Constatarea nu poate să ne mire, dat fiind că e vorba de o consoană inițială. De altfel, înainte de nazale consoanele pot fi în întregime surde, chiar în interiorul cuvîntului (cf. fig. 22

[1] Deși nu prea e potrivit, întrebuințăm termenul „filmogramă" pentru a denumi, pe scurt, rezultatul înregistrării sunetelor pe film, cu ajutorul unui aparat special. Filmogramele se citesc de la dreapta spre stînga. Săgețile indică limitele dintre sunete.

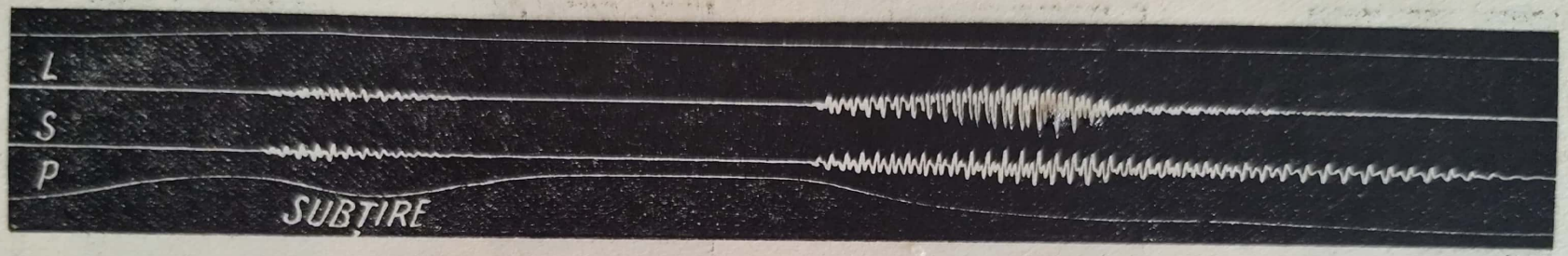

Fig. 11. — Chimograma cuvîntului *subțire* (subiectul D).

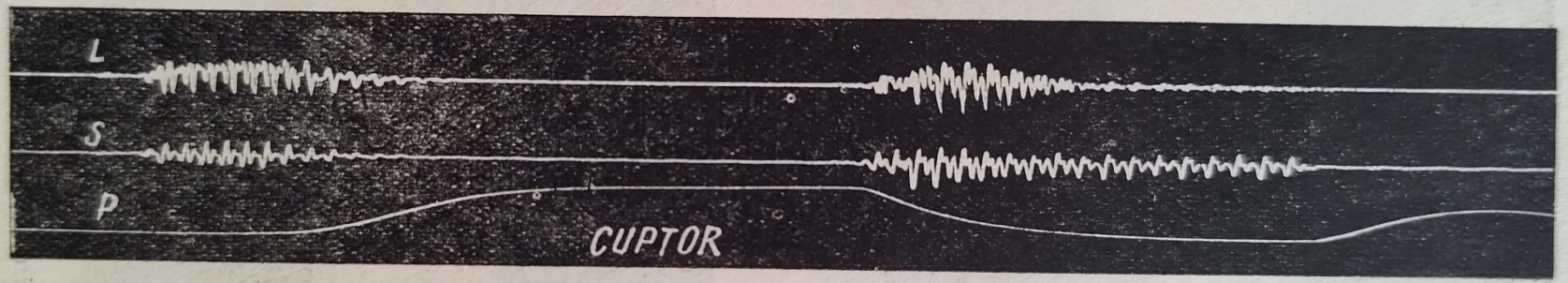

Fig. 12. — Chimograma cuvîntului *cuptor* (subiectul D).

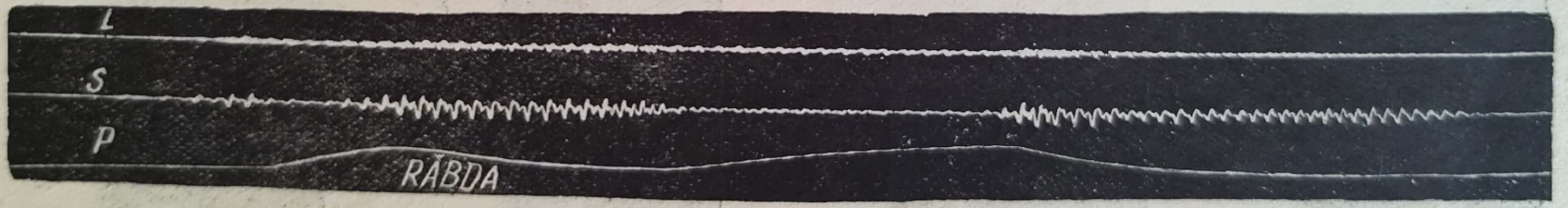

Fig. 13. — Chimograma cuvîntului *răbda* (subiectul D).

Scanned with OKEN Scanner

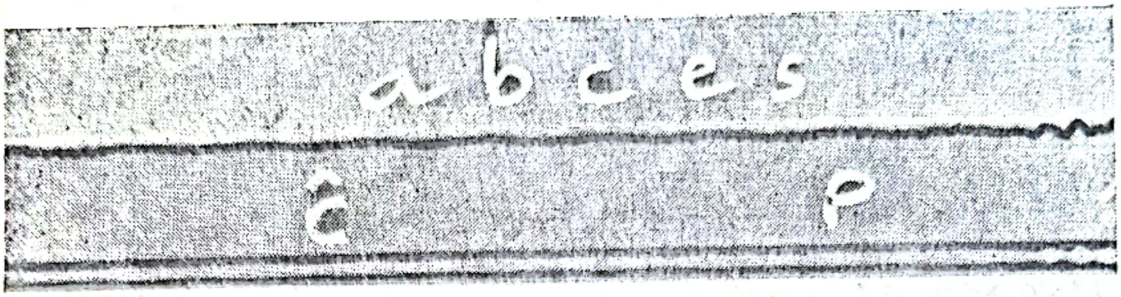

Fig. 14. — Fragment din filmograma cuvîntului *abces* (subiectul C).

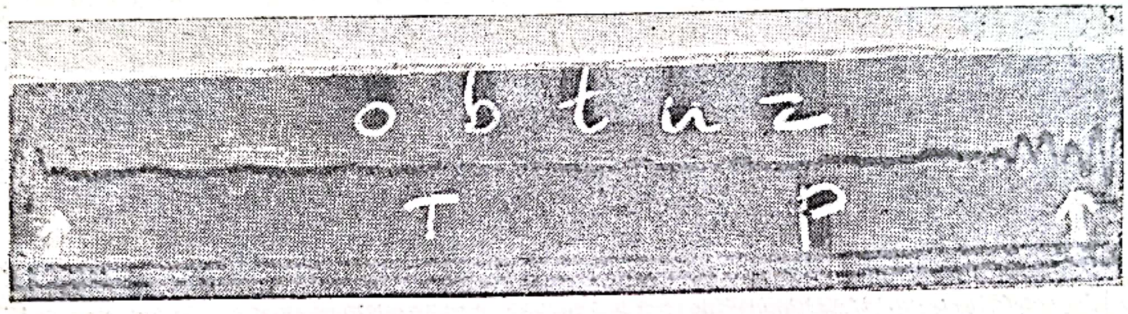

Fig. 15. — Fragment din filmograma cuvîntului *obtuz* (subiectul C).

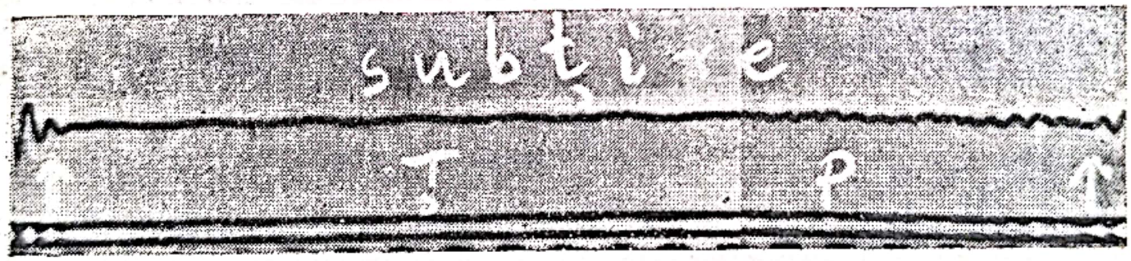

Fig. 16. — Fragment din filmograma cuvîntului *subțire* (subiectul C).

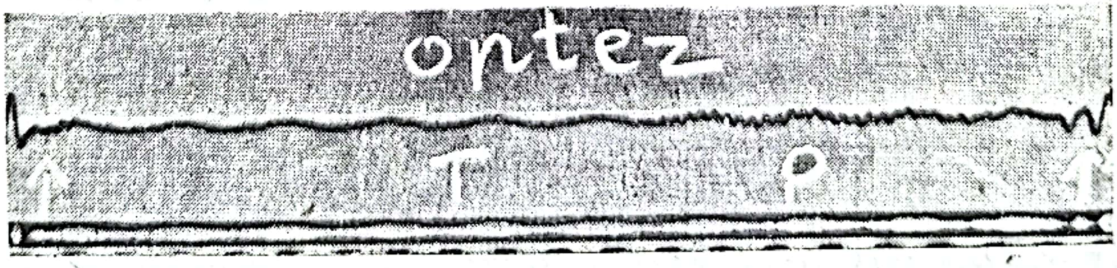

Fig. 17. — Fragment din filmograma cuvîntului *optez* (subiectul C).

Scanned with OKEN Scanner

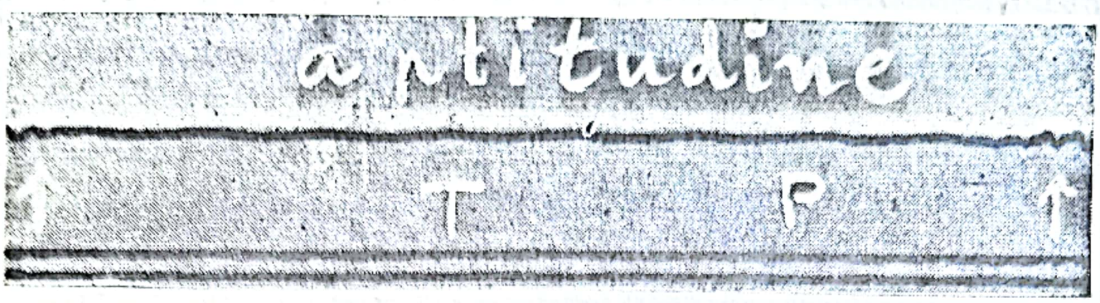

Fig. 18. — Fragment din filmograma cuvîntului *aptitudine* (subiectul C).

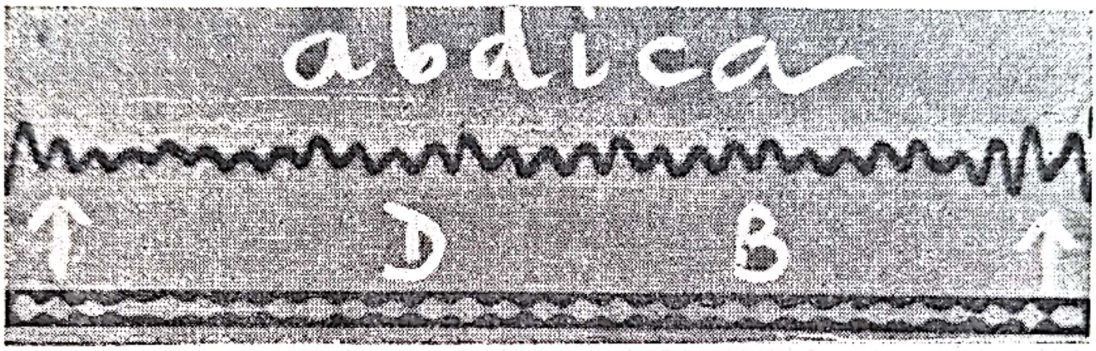

Fig. 19. — Fragment din filmograma cuvîntului *abdica* (subiectul C).

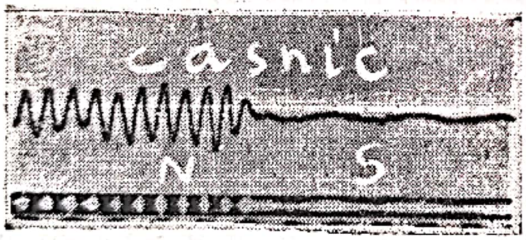

Fig. 20. — Fragment din filmograma cuvîntului *casnic* (subiectul C).

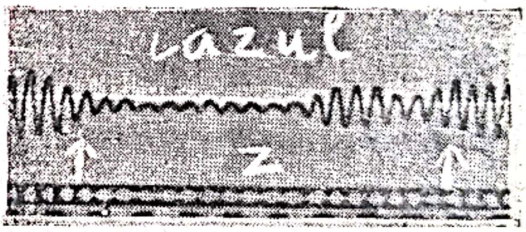

Fig. 21. — Fragment din filmograma cuvîntului *iazul* (subiectul C).

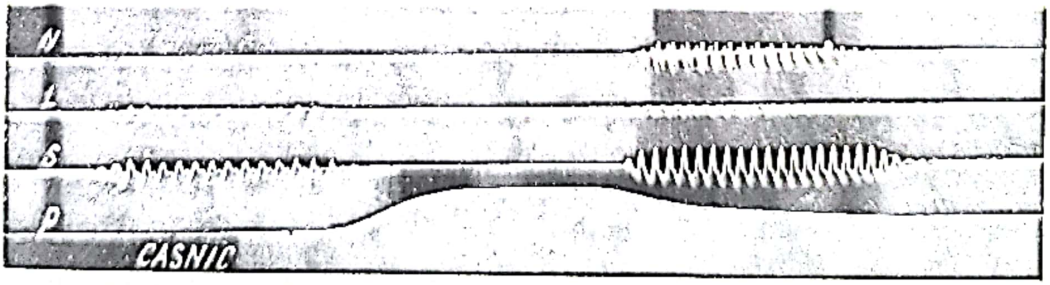

Fig. 22. — Chimograma cuvîntului *casnic* (subiectul F).

și 23). Acomodarea de sonoritate este obligatorie numai înainte de consoanele cu zgomot [1].

Avînd în vedere cele arătate mai sus, ni se pare surprinzător faptul că în ALR I 1, h. 54 (*subsuoară*) se notează, în marea majoritate a punctelor forme ca [*subsuu̯ară*], [*subțuu̯ară*]; probabil că anchetatorul (Sever Pop) a fost influențat de felul

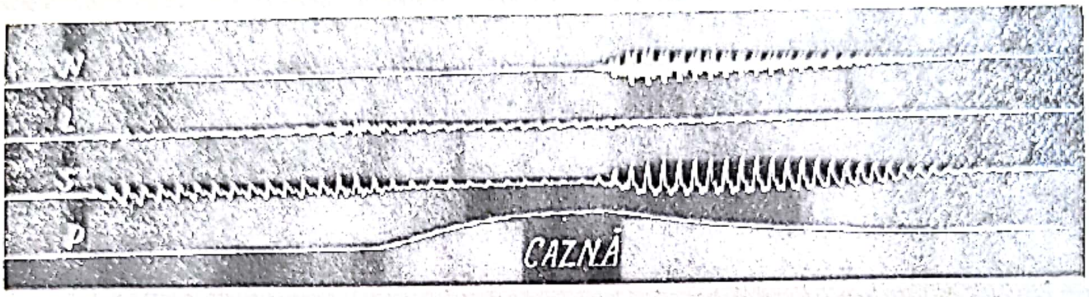

Fig. 23. — Chimograma cuvîntului *caznă* (subiectul F).

cum se scrie cuvîntul după regulile ortografice. Acad. Emil Petrovici a notat, pentru același cuvînt, numai rostirile cu [*ps*] sau [*pț*] : [*supsuu̯ară*], [*supți̯ară*] etc. (ALR II 1, h. 54 : *subsuoară mă gîdil*); de asemenea, în cuvîntul *subțirc*, a înregistrat numai pronunțarea cu [*pț*] (ALR II 1, h. 88 : *zvelt*) [2].

În ce privește grupul scris *cv* în cuvintele *acvilă* și *frecvent*, experiențele au demonstrat că fricativa sonoră poate fi precedată de o oclusivă surdă [3] : la subiectul A am obținut cuvintele [*ac*] și [*frec*] (respectiv, [*acă*] și [*frecată*], după adăugarea unor fragmente din alte cuvinte). Subiectul C a pronunțat [*fregvent*], cu oclusivă sonoră; adăugînd grupul de sunete [*înd*] după [*frec-*], nu am auzit [*frecînd*], ci [*fregînd*]. În schimb, [*agvilă*] cu [*ag*] din *agă* nu s-a auzit ca un cuvînt normal. Din punctul de vedere al comportării în grupurile de consoane, [*v*] are o situație care îl apropie, pînă la un anumit punct, de sonante;

[1] Vom reveni asupra acestei probleme în paginile următoare, cînd vom examina și excepțiile.

[2] Pînă în secolul al XIX-lea, cele două cuvinte discutate se scriau cu *p* : *supțire*, *supsucară*; vezi *Gramatica*, I, p. 89, nota 2.

[3] După cum vom vedea, nu numai de o oclusivă.

[*v*] poate fi precedat şi de surde şi de sonore [1]. Cu toate acestea, tendinţa de a avea consoane din aceeaşi serie (fie numai surde, fie numai sonore) acţionează şi în grupurile în care cea de-a doua consoană este o fricativă labiodentală. De exemplu, în ALR II 1, h. 60 (*sfîrcul ţîţei*) nu a fost înregistrată nici o formă conţinînd grupul [*sv*]; în unele puncte apar variantele *sfîrc* sau *sfîlc*, în altele *zvîrc* sau *zvîlc* (prin urmare, fie numai fricative surde, fie numai fricative sonore).

Cu atît mai puţin este tolerată succesiunea surdă+sonoră cînd al doilea element este una dintre consoanele [*b*], [*d*] sau [*g*]. Cercetînd răspunsurile înregistrate, ca material necartografiat, în ALR II 1, la paginile 20 (întrebarea 6940 — *zbîrciturі*) şi 59 (întrebările 4195 — *zgaibă* şi 4196 — *zgăibos*), am constatat că nicăieri nu a fost înregistrată pronunţarea cu [*sb*-], respectiv, cu [*sg*-] în cuvintele menţionate sau în altele, înrudite ca formă. Sonoritatea primului element al grupului înaintea unei dentale am urmărit-o în hărţile 132 (*stroh* „fîn mărunt rămas pe fundul carului") şi 259 (*puzderii*) din ALR II_2 1. Pentru primul cuvînt, am întîlnit variantele *stroh*, *strov* şi *strog* (cu [*str*-]) sau — în trei localităţi — variante cu [*zdr*-] (*zdroh* sau *zdrohot*). Pentru *puzderii* (*pozdări* etc.) s-a înregistrat numai pronunţarea cu [*-zd*-]. Adăugăm, în sfîrşit, că la întrebarea pentru „zbîrlit (la păr)" (ALR I 1, h. 66) s-au obţinut numai variante cu [*zb*-] (*zbîrlit*, *zburlit* etc.) sau cu [*sp*-] (*spîrlit*), în toate punctele în care a fost înregistrat cuvîntul în discuţie. Constatarea e interesantă prin faptul că aceste din urmă răspunsuri au fost notate de Sever Pop, care, după cum am văzut, a notat pronunţări ca [*subsuşară*], cu grupul [*bs*]; fluctuaţia între surdă şi sonoră în grupurile consonantice apare mai ales la fricative [2] şi, prin urmare, ar fi fost mai puţin surprinzător ca Sever Pop să noteze pronunţări de tipul [*sbîrlit*].

---

[1] Cf., despre situaţia asemănătoare din rusă, Avanesov, *Fonetika*, p. 162—163.
[2] Cf. Lombard, *Prononciation*, p. 162—164.

Alf Lombard consideră că pronunțarea cu [*s*] înaintea unei consoane sonore este căutată[1]. Savantul suedez nu face însă nici o distincție între consoanele fonologic sonore și sonante pe de o parte, și între diversele cuvinte, pe de altă parte (spre deosebire de [*pasnic*], de exemplu, pronunțarea [*smîntînă*] nu are nimic căutat, iar [*slab*] e singura pronunțare normală, în limba literară și în cea mai mare parte a graiurilor dacoromîne). În ce privește pronunțarea cu fricative surde înainte de consoanele sonore cu zgomot (în cuvinte ca *de*[*s*]*brac*, *ră*[*s*]*buna* etc.) e vorba într-adevăr de o pronunțare considerată de unii „distinsă", după cum a arătat acad. Al. Graur, care a citat și exemple ca *o*[*t*]*gon*, *po*[*t*]*gorie* (în care primul element al grupului este o oclusivă)[2].

Alf Lombard a arătat că „dans les mots à initiale *sb-*, *sm-*, *sv-*, *sd-*, *sn-*, *sl-*, *sg-*, la vibration des cordes vocales peut commencer à peu près n'importe où dans l'espace de temps qui correspond à l'articulation du groupe initial de consonnes" [3]; importantă e prezența sau absența sonorității (cf. deosebirea dintre [*spor*] și [*zbor*]).

În ce privește sonantele, după felul cum se combină cu consoanele cu zgomot (sonore și surde), lichidele se deosebesc de nazale : înainte de [*l*] și de [*r*] distincția dintre surde și sonore este netă (cf. *plîng - blînd*, *praf - brav*), pe cînd înainte de [*m*] și de [*n*] există o oarecare fluctuație.

Ezitarea între surdă și sonoră apare mai ales la fricativele urmate de sonante nazale, după cum vom vedea mai jos [4].

---

[1] *Prononciation*, p. 162—163 : „Il y a entre *s* et *z* dans la prononciation et aussi dans l'orthographe, une grande hésitation, qui tient de l'anarchie, pour une foule de mots où la dentale fricative se trouve devant consonne sonore ou entre voyelles, comme *sbor*, *desarma*. On a l'impression que *z* est surtout la prononciation du langage spontané et *s* celle du langage qui s'observe".

[2] A. Graur, *Une loi du „plus grand effort"*, în BL, I, 1933, p. 111—112.

[3] *Prononciation*, p. 163.

[4] Cf. Procopovici, *Principiul sonorității*, p. 30; Lombard, *Prononciation*, p. 162—164. Cu privire la grupurile formate din [*s*] p r e c e d a t de o lichidă sau de o nazală, menționăm doar că, în neologisme de felul lui *consiliu*, *conversație* etc., unii romîni pronunță [*z*], în loc de [*s*], sub influența limbii germane; Iordan, LRC, p. 198. Tot datorită unei influențe străine (anume, grecești), oclusivele surde

Sonorizarea lui [*s*] este însă destul de frecventă şi înainte de [*l*] (pronunţarea [*zlab*] apare în mai multe puncte din ALR I 1, h. 62; cf. [*zloi*] „sloi", [*zlojur*], în ALR II 2, h. 273, pc. 886, respectiv, 728); mai rar, se sonorizează şi alte consoane: [*gîd/tlej*] ALR I 1, h. 35, pc. 990.

Observînd că în grupurile constituite din fricative + nazale cele dintîi se transformă uneori din surde în sonore, alteori din sonore în surde, Christea Geagea [1] crede că aceste fenomene se explică prin deosebiri în ce priveşte sonoritatea nazalelor. Al. Procopovici [2] susţine, de asemenea, că, de exemplu, fricativa dentală este surdă, [*s*], înaintea unei nazale surde — şi sonoră, [*z*], înaintea unei nazale sonore. Acad. Emil Petrovici a arătat însă că în limba romînă nu există nazale surde independent de sunetele vecine [3]; prin urmare, în grupul [*s*] + nazală, lipsa parţială [4] a sonorităţii la aceasta din urmă este un efect, nu o cauză a surdităţii lui [*s*]. Bineînţeles, alta este situaţia nazalelor sonore: prezenţa sonorităţii la [*m*] şi la [*n*] nu este un efect al sonorităţii consoanei precedente; dimpotrivă, este foarte obişnuită sonorizarea unei surde urmate de o nazală [5].

Ezitarea între pronunţarea [*sm*], [*sn*], [*şm*], [*şn*] (cu nazale parţial surde) şi pronunţarea [*zm*], [*zn*] etc. (cu nazale sonore) se datoreşte, după acad. E. Petrovici, faptului că tendinţa de acomodare a surdelor la nazalele (sonore) următoare nu a acţionat cu aceeaşi forţă în toate regiunile: în unele regiuni [*s*] s-a acomodat, în altele s-a menţinut surd, în cuvinte ca *smulge*, *basm*, *smeură*, care provin din etimonuri cu fricativă

---

precedate de nazale se sonorizează, în regulă generală, în graiul aromînilor din sud; Capidan, *Aromînii*, p. 195, 295, 313, 326—327.

[1] *Erweichung*, p. 155.

[2] *Principiul sonorităţii*, p. 30.

[3] *Nasalité*, p. 20; cf. situaţia din rusă: cu unele excepţii, nazalele (şi în general, sonantele) surde apar numai ca rezultat al acomodării progresive, în special după consoană surdă, la sfîrşitul cuvîntului (Avanesov, *Fonetika*, p. 139).

[4] Petrovici, *Nasalité*, p. 20, nota 1: chiar dacă este finală, ca în *basm*, nazala nu se asurzeşte, de obicei, în întregime.

[5] *Ibidem*, p. 20—21. Pronunţarea cu [*z*] în neologisme ca *patriotism*, *socialism* etc. trebuie pusă în legătură cu influenţa germană, poate şi italiană; Iordan, LRC, p. 198 şi nota 3.

surdă [1]. Pe de altă parte, la întîlnirea ariei lui [*sm*] cu aria lui [*zm*] au putut să apară false regresii de tipul [*smẹ̯*] pentru [*zmẹ̯*] [2]. Și Christea Geagea [3] se gîndea la existența unor deosebiri dialectale, dar el avea în vedere numai consoana nazală, considerînd că sonoritatea fricativei este determinată de cea a nazalei. De fapt, după cum am văzut, ne interesează sonoritatea fricativei: dacă aceasta este surdă, partea de la început a nazalei e surdă; dacă fricativa este sonoră, se menține sonoră și nazala [4].

Pe baza unui număr de hărți din ALR, am încercat să vedem dacă se poate constata existența unor arii dialectale deosebite între ele prin sonoritatea grupurilor fricativă + nazală.

Din păcate, cuvintele care conțin grupuri de acest fel și care au fost incluse în chestionarul *Atlasului lingvistic romîn* nu au fost înregistrate în toate punctele anchetate; în unele regiuni s-au notat termeni care nu pot fi de folos pentru discuția noastră. De exemplu, răspunsurile la întrebarea pentru *scrîșnesc* (*din dinți*) nu ne ajută să delimităm cele două arii, [*șn*] și [*jn*], deoarece în multe puncte s-au notat alte cuvinte (*crîșca*, *scîrțîi* etc.). Cu toate acestea, am reușit să facem cîteva constatări interesante, cu privire la sonoritatea fricativelor dentale și a celor prepalatale, în cuvintele *smintit* (ALR I 1, h. 134 și 142), *dezmierda* (ALR I 2, h. 236), *smîntîni* (ALR II_2 2, h. 305), *snop* (ALR II_2 1, h. 79 și 117), *șmac* (*jmeag*, *zmag* etc.) „gust (rău) pe care îl capătă, uneori, vinul" (ALR II_2 1, h. 239), *scrîșni* (ALR I 1, h. 89), *aghesmui* (ALR II 1, h. 190), *gleznă* (ALR I 1, h. 59) [5] și în cuvintele înrudite cu acestea, din aceleași hărți (de exemplu, *smîntînă*, *agheasmă*):

1. În toate punctele în care apar cuvintele respective, s-au înregistrat numai pronunțările [*zm*], respectiv, [*zn*] și [*zń*],

[1] Dat fiind că după fricative surde nazalele sînt, parțial, surde, ar fi, poate, mai potrivit să vorbim despre existența unei deosebiri în ce privește sensul acomodării: într-un caz s-a produs (nu neapărat pe terenul limbii romîne) o acomodare progresivă (ce e drept, slabă și imperceptibilă), adică nazala s-a asurzit parțial — în celălalt caz acomodarea a fost regresivă, adică s-a sonorizat fricativa.

[2] Petrovici, *Nasalité*, p. 21.

[3] *Op. cit.*, p. 155.

[4] Petrovici, *Nasalité*, p. 20—21.

[5] Cuvintele înșirate nu reprezintă în toate cazurile titlurile exacte ale hărților.

Scanned with OKEN Scanner

în *agheasmă* [1] și în *gleznă* (cuvinte intrate în limba romînă din slavă, unde aveau un [*z*]).

2. În toate celelalte cuvinte înșirate mai sus, s-au înregistrat, înainte de nazale, și fricative surde și fricative sonore: [*sm*], [*smʼ*], [*sn*], [*sʼ*] și [*zmʼ*], [*zn*], [*zʼ*], respectiv, [*ṣm*], [*ṣn*], [*ṣʼ*] și [*jm*], [*jn*], [*jʼ*]; ultima dintre cele două pronunțări este mai răspîndită. De remarcat că aceste cuvinte provin din etimonuri, sigure sau presupuse, în care fricativa corespunzătoare este surdă.

3. Majoritatea punctelor anchetate în care s-au înregistrat variante cu [*s*] + nazală se află în Moldova, mai ales în jumătatea de nord; de exemplu: *de*[*s*]*mierda* — 6 din totalul de 8 puncte; [*s*]*nop* — 7 din 11; [*s*]*mîntînă* și [*s*]*mîntîni* — 6 din 10. Fără a forma o arie bine conturată, fonetismul [*s*] + nazală se întîlnește în Moldova în puncte apropiate sau chiar învecinate unele cu altele, în timp ce în alte părți ale țării același fonetism apare în puncte izolate. Trebuie să adăugăm însă că, în unele cuvinte (de exemplu, în *dezmierda*), și în Moldova, ca și în restul țării, în general, pronunțarea cu sonoră + nazală este mai frecventă decît cea cu surdă + nazală. În ce privește grupurile formate din [*ṣ*] sau [*j*] + nazală, hărțile *șmac* și *scrîșni* nu ne permit să facem o comparație cu situația grupurilor fricativă dentală + nazală, deoarece *șmac* nu a fost înregistrat în Moldova, iar *scrîșni* apare în foarte puține puncte (cu excepția unei localități, în forma *scr*[*ṣ*]*ni*).

4. Variantele cu consoane intermediare din punctul de vedere al sonorității (de altfel, nu prea frecvente) au o răspîndire „neregulată", ele nu apar numai la întîlnirea dintre aria cu surdă și aria cu sonoră (dacă se poate vorbi de arii; făcînd abstracție de cele discutate în alineatul precedent, repartizarea geografică a celor două serii de fricative este, în general, capricioasă).

---

[1] Reamintim că cuvintele date cu litere cursive și nepuse în paranteze drepte sau oblice sînt scrise după regulile ortografice.

Din cele arătate, rezultă că, într-adevăr, tendința surdelor de a se sonoriza înaintea unei nazale nu s-a manifestat la fel de puternic în toate regiunile. În același timp, faptul că pronunțarea cu fricative surde înainte de nazale a fost înregistrată de anchetatorii ALR (care au cules materialul de la oameni analfabeți sau cu puțină știință de carte) dovedește că nu putem să considerăm această pronunțare ca fiind datorită exclusiv influenței ortografiei, cum face Ion D. Țicăloiu [1]. După cum, în *slugă*, de exemplu, [*l*] „n-a avut puterea să sonorizeze pe *s* precedent" [2], tot așa, în unele cazuri, fricativele s-au menținut surde înaintea nazalelor: [*l*], ca și consoanele nazale, face parte din categoria sonantelor, care, din punctul de vedere al sonorității, au o situație specială (după cum se poate vedea și din datele prezentate în paragraful următor).

În al doilea rînd, constatările enumerate mai sus vin în sprijinul părerii lui Gheorghe Ivănescu, care, în niște „observații" asupra articolului lui Ion D. Țicăloiu, afirmă că „organele articulatorii ale moldovenilor nu sînt refractare de loc pronunției cu *sn*" [3] (cu precizarea că această pronunțare, deși mai frecventă în Moldova, nu se întîlnește, totuși, numai acolo). Prin caracterul „neutru" al nazalelor, din punctul de vedere al sonorității, se explică și trecerea lui [*v*] la [*f*] în cazuri ca *moarte gra*[*f*]*nică* (< *gravnică*) „apoplexie" ALRM I 1, h. 179, pc. 558.

Situația din Moldova reprezintă, probabil, „resturile" unei arii în care surdele s-au menținut mai multă vreme nesonorizate; în prezent, această arie se conturează foarte vag: printre punctele cu [*sm*], [*sn*], se găsesc numeroase puncte în care s-au înregistrat fricative sonore. Datorită acestui fapt, hărțile nu ne spun nimic cu privire la fenomenul invers, al transformării fricativelor sonore în surde (*zmeu* > *smeu*), în zonele de atingere

---

[1] *Însemnări asupra ortografierii lui s și a lui z*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 416–418.

[2] *Ibidem*, p. 418.

[3] BIFR, *vol. cit.*, p. 422.

a ariei *smintit*, *snop* cu aria *zmintit*, *znop* (de altfel, nu a fost înregistrată nicăieri pronunţarea [*sm*], [*sn*] în *agheasmă*, respectiv, *gleznă*).

După părerea noastră, falsele regresii de tipul *zmeu* > *smeu* au putut să se producă nu numai la întîlnirea celor două arii amintite mai sus; ezitarea între surdă şi sonoră la cuvintele cu [*s*] originar a putut provoca, indiferent în ce parte a ţării, o fluctuaţie identică la cuvintele care conţineau, la origine, grupurile [*zm*] şi [*zn*] [1]. Cu rezerva pe care ne-o impune numărul relativ scăzut al exemplelor studiate, putem afirma însă că pronunţarea *smeu*, *glesnă*, *agheasmă* nu este, în general vorbind, populară; ea contravine tendinţei de a rosti ca sonore fricativele urmate de nazale, independent de sonoritatea fricativei originare, tendinţă care poate fi constatată în toate graiurile.

7. ACOMODĂRI DE SONORITATE ÎN FONETICA SINTACTICĂ

Pentru studierea sonorităţii în grupurile consonantice este necesar să se urmărească şi fenomenele de acomodare care se produc în fonetica sintactică. După cum a arătat acad. Emil Petrovici [2], în ALRT nu s-a întrebuinţat întotdeauna semnul ‿ (legato) sau - (liniuţa de unire) pentru a arăta că două sau mai multe cuvinte formează un singur cuvînt fonetic; semnul acesta apare însă pentru a atrage atenţia asupra unor fenomene care se produc de obicei în interiorul cuvîntului.

Am întîlnit, în ALRT, numeroase cazuri de modificări ale sunetelor în fonetica sintactică interesante din punctul de vedere al sonorităţii [3]. Le vom împărţi în mai multe categorii, după caracterul consoanelor care constituie elementul „inductor" în

---

[1] Cf. A. Graur, *op. cit.*, p. 112.

[2] ALRT, p. V—VI.

[3] Numeroase exemple de acomodare din punctul de vedere al sonorităţii, extrase din aceeaşi lucrare, se găsesc la M. Sala, *Cîteva probleme de fonetică sintactică în „Texte dialectale" culese de E. Petrovici*, în SCL, VI, 1955, 3—4, p. 230—232. Autorul grupează la un loc cazurile de acomodare înainte de consoanele cu zgomot şi înainte de sonante.

acomodare (consoane cu zgomot și sonante) și după felul fenomenului (sonorizare și asurzire). Am avut în vedere și cazurile de acomodare în care contactul dintre două consoane este rezultatul suprimării unuia sau a mai multor sunete (inclusiv [ˀ]) de la sfîrșitul unui cuvînt: [*o foz‿la*] „a fost la" ALRT 121/18, [*d'i az‿d'i*] „de asta de" 213/14—15, [*j/ș-bați*] „și bate" 243/8.

Consoane surde + consoane sonore cu zgomot. În regulă generală, consoanele surde urmate de consoane sonore se sonorizează, parțial sau total: [*kib/p‿dă*] „chip de" ALRT 14/1, [*cîd‿vrẹa*] 312/30.

Uneori, primul element al grupului devine slab perceptibil sau dispare cu totul: [*s-o făcu[1]‿zîụă*] ALRT 134/6, [*s-o facú‿ǵ/d'irúl*][1] „s-a făcut vinul" 56/10. În majoritatea cazurilor consoanele africate, ca prim termen al grupului, își pierd, parțial sau total, elementul oclusiv: [*îz/l‿vin*] „îți vin" ALRT 104/28, [*gîj‿gîcîtụarẹa*] 235/2, [*niî‿mịercurẹa*] 257/17.

Din totalul de 140 de grupuri de două consoane, sonorizarea primului element sub influența sonorei următoare se produce în 138 de cazuri[2]. Singurele două excepții pe care le-am întîlnit sînt [*herbins/ț‿ǵ/d'icît*] „fierbinți decît" ALRT 53/22 și [*bucăs/ț‿dă*] „bucăți de" 309/29. Faptul că cele două cuvinte formează o singură unitate din punct de vedere fonetic este dovedit de transformarea africatei în „semi-africată"; cu toate acestea, sonorizarea nu s-a produs.

Grupurile de trei consoane se simplifică, de obicei, prin dispariția celui de al doilea element ([*t*] sau [*c*] în toate cazurile întîlnite); prin urmare, se sonorizează consoana penultimă a primului cuvînt: [*pt*] + [*d*] > [*bd*], [*sc*] + [*b*] > [*zb*] etc. Iată cîteva exemple: [*p[u]otoléz‿bọâla*] ALRT 255/20, [*o foz‿juratu*] 139/29—30, [*dir[i]eb‿de*] „drept de" 280/23. După părerea lui

---

[1] Exemplul apare într-un vers; accentuarea pe a doua silabă din *vinul* se explică prin necesitățile ritmului.

[2] Nu am luat în considerație cazurile în care una dintre cele două consoane ale grupului a dispărut cu totul.

M. Sala [1], exemple de felul acestuia din urmă dovedesc că [*p*] s-a sonorizat după căderea lui [*t*] final; cf. însă cazuri ca [*mi s-o frib/p$^{d/t}$‿gura*] (ALR II 1, pagina 14, material necartografiat, întrebarea 6902), cu sonorizarea ambelor elemente ale grupului [*pt*], sub influența lui [*g*] următor.

În grupurile [*ntb*] și [*ntd*], s-a notat sonorizarea lui [*t*] și totodată tendința de dispariție a acestei consoane: [*vîn^{d}‿botizat*] „vînt botezat" ALRT 229/30, [*^{u}un^{d}‿di*] „unt de" 207/1.

În grupurile formate din africată surdă + consoană sonoră, sonorizarea poate să se producă independent de transformarea africatei în fricativă, dar fenomenul invers este rar: între faza [*ʦb*] și faza [*zb*], de exemplu, stadiul intermediar [*sb*] nu apare aproape niciodată [2], în timp ce grupurile de tipul [*ʣb*] sînt relativ numeroase: [*fraʣ‿bun^{i}*] ALRT 258/11 etc.

Din totalul de 35 de grupuri consonantice (sonoră + sonoră) rezultate prin acomodare (eventual, și prin simplificare, în cazul grupurilor de trei consoane) [3], 17 există în limba romînă, în interiorul cuvîntului; celelalte 18, nu apar, în mod normal, în nici o poziție. Cifrele nu au o valoare absolută, deoarece se bazează pe o confruntare cu tablourile date de acad. Al. Graur și acad. Al. Rosetti pentru limba romînă literară contemporană (deși se citează, uneori, și cuvinte regionale și arhaice) [4]. Constatăm, totuși, că un număr relativ mare de grupuri consonantice inexistente în mod normal pot fi articulate de vorbitorii de limbă romînă, cu condiția ca cele două consoane ale grupului să nu difere prin sonoritate; în aceste grupuri intră și „consoanele duble" de tipul [*dd*]: [*pad‿de*] „pat de" ALRT 275/21.

---

[1] *Op. cit.*, p. 230—231.

[2] Am citat mai sus excepțiile „parțiale" întîlnite în ALRT: [*ʦd*] > [*s/ʦd*] și [*ʦ́/d'*] > [*s/ʦ́/d'*] (africata nu a devenit fricativă propriu-zisă).

[3] Am socotit la un loc consoanele [*ʣ́/d'*] și [*ʣ́*], precum și toate nuanțele de fricative ([*j*], [*ẑ*] etc.) și de africate prepalatale. Am avut în vedere și cazurile de sonorizare parțială.

[4] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 17—25.

În schimb, după cum am văzut, succesiunea consoană surdă + consoană sonoră nu poate fi tolerată [1].

Consoane sonore cu zgomot + consoane surde. Nu am întîlnit în ALRT decît un număr de trei cazuri de asurzire, în fonetica sintactică, a unei consoane sonore urmate de o surdă : [*us/z‿cu*] „uzi cu" ALRT 248/12, [*az‿pînă*] „azi pînă" 118/19, [*as‿cu*] „azi cu" 303/21. Nu am ținut seamă de exemple ca [*sup‿plug*] 178/22, deoarece [*sup*] poate avea la bază nu numai forma [*sub*], ci și forma [*supt*] și, prin urmare, nu sîntem siguri că avem a face cu asurzirea lui [*b*] [2].

Consoane surde + sonante. Înainte de [*l*], [*m*], [*n*], [*r*], [*i̯*], [*u̯*], consoanele surde se comportă altfel decît înaintea consoanelor cu zgomot : acomodarea nu e obligatorie, deși este relativ frecventă.

Am întîlnit în ALRT un număr de 62 de cazuri de sonorizare, parțială sau totală, a unei consoane surde urmate de o sonantă : [*s-a drez/s‿laptịlị*] ALRT 242/24, [*că-z‿rumîńi*] 42/17, [*to^{d}‿n̯iamu*] 242/9.

Interesante pentru noi sînt, în primul rînd, grupurile formate din două consoane + sonantă sau din africată + sonantă. Simplificarea grupului, respectiv, pierderea elementului oclusiv al africatei nu se pot explica altfel decît ca o consecință a faptului că cuvintele respective au fost pronunțate împreună, legate între ele. Din punctul de vedere al sonorității, existau două posibilități pentru primul element al grupului : să se mențină surd sau să se sonorizeze ; se poate urmări deci dacă, în asemenea cazuri, este preferat grupul surdă + sonantă sau sonoră + sonantă.

Grupul [*ț l*] a devenit [*ḑ l*], [*z l*] dar și [*s l*] : [*să-s‿las*] ALRT 256/20 ; în trei cazuri, în grupul [*s t l*] nu s-a produs sonorizarea surdelor : [*o fos‿locu*] ALRT 97/9, [*ă‿fos‿la*] 104/31, [*o fos^{t}‿lapt'/ćile*]

[1] Cf. *Gramatica*, I, p. 89.

[2] Cf. M. Sala, *op. cit.*, p. 232, nota 1. În vorbirea aceluiași subiect am întîlnit formele [*sub‿ǵiaţă*] ALRT 307/13—14 și [*supt ǵiaţă*] 307/11 ; de data aceasta putem să afirmăm că, în primul caz, [*b*] e rezultatul unei acomodări.

Scanned with OKEN Scanner

69/22. De asemenea, înainte de [*m*] şi de [*n*] sonorizarea nu s-a produs în toate cazurile : [*am fos‿mică*] ALRT 249/26 şi [*a duz‿mortu*] 250/9 au fost înregistrate în vorbirea aceluiaşi subiect ; alături de [*i̯-o puz‿numi*] ALRT 52/11—12, apare [*o fos‿norát*] 97/32.

Fluctuaţia între surdă şi sonoră înaintea unei sonante este ilustrată în modul cel mai clar de următorul pasaj : *Dacă ridică inelul, apoi zice* [*că-j‿i̯ę*] *un om frumos, de ridică leul,* [*îş i̯ę*] *unul bănos, de ridică pita,* [*îş i̯ę*] *unul bogat, sarea —* [*îj‿i̯ę*] *unul sărac, de ridică cărbunele,* [*îş i̯ę*] *unul negru, de ridică aşchia,* [*îş i̯ę*] *unul colţat, de ridică cîlţii,* [*îş i̯ę*] *unul flocos* (ALRT, p. 77—78). Avem toate motivele să credem că grupul pronume + verb nu a fost din punct de vedere fonetic, mai „sudat" în cele două cazuri în care s-a produs sonorizarea lui [*ş*] decît în cazurile (cinci la număr) în care [*ş*] a rămas surd. Am văzut că nu întotdeauna unirea într-un singur cuvînt fonetic a două cuvinte este indicată prin semnul ‿. Notaţiile întîlnite în pasajul citat oglindesc caracterul facultativ al sonorizării surdelor urmate de sonanta palatală. Grupurile în care ultimul element este sonanta labio-velară au o situaţie asemănătoare. Am întîlnit însă mult mai puţine cazuri de sonorizare a surdelor înainte de [*u̯*] : [*tăd‿u̯omu*] „tot omul" ALRT 113/32 ; probabil că [*u̯*] iniţial are un caracter vocalic mai pronunţat decît [*i̯*] în aceeaşi poziţie, iar vocalele nu provoacă sonorizarea consoanelor surde [1].

Comparînd exemplele culese de noi cu listele grupurilor formate din consoane cu zgomot + sonante [2], am constatat că, în marea majoritate a cazurilor de sonorizare a unei surde în grupuri de două consoane, fenomenul nu este un aspect al tendinţei de a modifica grupurile consonantice inexistente în limba romînă în interiorul cuvîntului. De exemplu, *aş muri*

[1] E interesant de remarcat că Alf Lombard, *Prononciation*, p. 130 transcrie cuvîntul *oară* astfel : [ˈɔ̯arə], adică cu un diftong „nedecis, sau mai degrabă uşor ascendent" (*ibidem*).

[2] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 17—25.

devine [*aj_muri*] ALRT 60/31, deși și grupul [*șm*] și grupul [*jm*] există. Cînd se produce simplificarea unui grup de trei consoane sau transformarea unei africate în fricativă, rezultă fie un grup surdă + sonantă, fie un grup sonoră + sonantă. Se poate afirma, așadar, că — în opoziție cu fenomenul sonorizării înainte de consoane sonore cu zgomot — înaintea sonantelor, consoanele manifestă o relativă indiferență din punctul de vedere al sonorității [1], grupurile sonoră + sonantă fiind, totuși, mai numeroase decît grupurile surdă + sonantă.

André Martinet a făcut observația că, în general, un mediu (environnement) fonetic sonor, dar în care sonoritatea nu este distinctivă, nu are ca efect sonorizarea unei surde [2]. Într-un cuvînt ca rus. *okno*, arată lingvistul francez, sonorizarea lui /*k*/ ar fi o sursă de confuzii, întrucît grupul /*gn*/ există în rusă. De aceea, /*k*/ se menține surd, în timp ce, dimpotrivă, /*n*/ poate să-și modifice sonoritatea (să devină surd în partea de la început), fără a se crea pericolul unei confuzii : în rusă nu există un fonem /*n̥*/ (*n* surd). Așadar, în grupurile consoană cu zgomot surdă + sonantă, nu prima ci cea de a doua consoană tinde să se acomodeze [3].

O mare parte dintre grupurile de consoane apărute în fonetica sintactică și examinate de noi în rîndurile precedente se găsesc în situația rus. *okno*. Cu toate acestea, am întîlnit sonorizarea unei surde înainte de o sonantă. De exemplu : [*cl*] devine [*gl*], în [*să dug_la*] „se duc la" ALRT 242/15, deși, în limba romînă, grupul /*kl*/ se distinge, fonologic, de /*gl*/ (cf. *clonț-glonț*; nu avem încă descrieri fonologice ale graiurilor, dar credem că nu riscăm afirmînd că distincția aceasta există și în graiul subiectului de la care a fost cules fragmentul de text citat). Fapte de natura aceasta contravin regulii formulate de Martinet [4]. Credem că, pentru cazuri de tipul [*să dug_la*],

[1] Cf. Pușcariu, *Considerațiuni*, p. 22; *Gramatica*, I, p. 89.
[2] Martinet, *Économie*, p. 111.
[3] *Ibidem*, p. 188—189.
[4] Lingvistul francez însuși face unele restricții : „în general (de façon générale) trăsăturile distinctive sînt acelea care se impun de la un fonem la altul"

confundarea a două foneme (/k/ ~ /g/) nu este gravă, deoarece, prin sonorizarea surdei, nu se confundă două cuvinte. Sonorizarea lui [c] din *duc*, nu are aceleaşi efecte că sonorizarea lui [c] din *drac*, de exemplu. Pe de altă parte, trebuie să ţinem seamă de rolul contextului. Prin sonorizare, /k/ se confundă cu /g/, iar *fac* devine identic cu *fag*; totuşi, în fraza *şi de-atunci se bagă cîte ceva la mînăstiri, cînd* [*să fag_noi*], *cîte un cap de berbece* (ALRT, p. 265) contextul arată că e vorba de verbul *a face*, nu de copacul numit *fag*.

În concluzie, tendinţa de sonorizare a surdelor urmate de consoane sonante este mai puternică decît tendinţa de a evita confuzia dintre două foneme corelative, deoarece, în marea majoritate a cazurilor, posibilitatea unei înţelegeri greşite este evitată, datorită contextului.

8. CONSOANELE SURDE ŞI CONSOANELE SONORE ÎN VORBIREA ŞOPTITĂ

Ca o completare la cercetările experimentale descrise în rîndurile de mai sus, care au avut ca obiect vorbirea normală, ne vom ocupa în acest paragraf de problema sonorităţii în vorbirea şoptită. Pe cale experimentală, am căutat să stabilim dacă şi în ce măsură distincţia dintre consoanele surde şi consoanele sonore se menţine în cuvintele pronunţate în şoaptă. Pentru a ne exprima mai precis, trebuie să subliniem că prin consoane „sonore" înţelegem consoanele care sînt „sonore" în vorbirea normală; în vorbirea şoptită (prin urmare, în absenţa vibraţiilor laringiene) nu poate fi vorba de prezenţa sonorităţii [1].

Pentru a exclude elementul vizual din perceperea sunetelor (de exemplu, forma deschiderii gurii, mişcările buzelor) şi, în acelaşi timp, pentru ca experimentul să se desfăşoare în condiţii

(*Économie*, p. 188—189). Sonorizarea surdelor urmate de sonante înseamnă impunerea unei trăsături nedistinctive.

[1] Cf. G. Panconcelli-Calzia, *Das Flüstern in seiner physio-pathologischen und linguistischen Bedeutung*, în „Lingua", IV, 1955, 4, p. 376. Vezi şi definiţiile pe care le-am dat mai sus, la p. 12—13.

inv. 14633

Scanned with OKEN Scanner

identice pentru toate subiectele, cuvintele au fost citite o singură dată de o singură persoană și au fost înregistrate la magnetofon. După aceea, cuvintele înregistrate au fost ascultate de un număr de 10 persoane [1]. Nici persoana care a citit cuvintele, nici celelalte persoane nu au cunoscut în prealabil scopul pe care îl urmăream. După fiecare cuvînt, subiectul declara ce a auzit, iar răspunsurile erau notate fonetic. Cînd obțineam răspunsuri ca „nu înțeleg" sau „*pară* sau *bară?*", se reproducea din nou cuvîntul, o dată sau de mai multe ori, pînă cînd subiectului i se părea că a auzit „bine". De exemplu, auzind „cuvîntul" *gheagul*, un subiect a dat răspunsurile succesive „nu înțeleg", „*gheacul* sau *cheagul?*" și, în sfîrșit, „aha !, *cheagul*". Cazurile de acest fel au fost extrem de puține. De obicei, răspunsul venea, fără nici o ezitare, imediat după auzirea cuvîntului înregistrat.

Au fost studiate toate cele 16 consoane care constituie corelația de sonoritate în limba romînă. Pentru fiecare consoană, am înregistrat un număr de 12 cuvinte, împărțite în 4 grupe a cîte 3 cuvinte ; în interiorul fiecărei grupe, cele trei cuvinte conțineau consoana studiată în poziție inițială, respectiv, medială și finală. Iată criteriile de alegere a cuvintelor și împărțirea lor pe grupe :

I. Cuvinte normale, membre ale unor perechi minimale de tipul : *pară-bară.*

II. Cuvinte normale care nu sînt membre ale unei perechi minimale ; exemplu : *muche* (*mughe* nu există).

III. Cuvinte în care consoana (surdă sau sonoră) studiată a fost înlocuită cu corespondenta ei corelativă ; exemple : *lapă*, *mad* (cf. *labă*, *mat*).

IV. Grupuri de sunete fără sens (exemple : *geră*, *lug*).

În toate grupele, au fost alese cuvinte cu o structură asemănătoare de la o pereche de consoane la alta, în ce privește

[1] Și persoana care a citit cuvintele și persoanele care le-au ascultat au fost alese dintre colaboratorii Institutului de lingvistică din București al Academiei R.P.R.

numărul silabelor și locul accentului. La inițială și în poziție medială, consoana studiată apare întotdeauna într-un cuvînt bisilabic paroxiton, iar la finală într-un cuvînt monosilabic. Cu excepția lui /k̑/ și /ǵ/ din *unchiul* și *unghiul*, consoanele mediale la cuvintele din categoria I sînt intervocalice; în aceeași categorie, consoanele inițiale se găsesc, toate, înaintea unei vocale (*pară*, *fină*, *tună* etc., *bară*, *vină*, *dună* etc.).

Pentru exemplificare, dăm lista completă a cuvintelor înregistrate pentru perechea de consoane /p/ ~ /b/ :

I	1.	*pară*	*bară*
	2.	*după*	*dubă*
	3.	*corp*	*corb*
II	1.	*palmă*	*brîul*
	2.	*apă*	*nobil*
	3.	*lup*	*rob*
III	1.	*prumă*	*bomul*
	2.	*lapă*	*nabul*
	3.	*cerp*	*rub*
IV	1.	*pamo*	*bore*
	2.	*repu*	*labo*
	3.	*mip*	*lîb*

În afara celor 192 de cuvinte (cîte 12 pentru fiecare din cele 16 consoane ale corelației) alese după criteriile enumerate, am mai înregistrat 10 perechi de cuvinte conținînd cîte două consoane fonologic surde, respectiv sonore : *chintă*, *fete*, *treacă*, *puls*, *farsă*, *cîntul*, *praf*, *treci*, *facă*, *papă* și *ghindă*, *vede*, *dreagă* etc.

Cuvintele nu au fost înregistrate pe banda de magnetofon în ordinea indicată aici; dimpotrivă, ele au fost cît se poate de amestecate, iar cuvintele-perechi (conținînd surda și sonora corespunzătoare) au fost la mare distanță unul de altul.

Subiectelor li s-a cerut să spună ceea ce aud indiferent dacă cuvîntul are sens sau nu și chiar dacă vor auzi de două ori același cuvînt (de fapt, fiecare cuvînt a fost înregistrat numai

o dată, dar am avut în vedere eventualele confuzii între surdă și sonoră).

Răspunsurile primite de la cele 10 subiecte au fost împărțite în 3 categorii :

a) cuvîntul a fost repetat întocmai ; exemple : *pară, bară* ;

b) răspunsul subiectului se deosebește de cuvîntul dat numai prin faptul că consoana studiată a fost înlocuită cu perechea ei corelativă ; exemple : *bară*, în loc de *pară* ; *pară*, în loc de *bară* ;

c) deosebirea față de cuvîntul pronunțat a fost mai mare ; exemple : *vită, vidă*, în loc de *fină*.

Prezentăm, în tablourile de mai jos, răspunsurile obținute, pe categorii de cuvinte :

Tabloul nr. 2

Consoanele surde în vorbirea șoptită

Categoria de cuvinte	Numărul răspunsurilor		
	a	b	c
I	163	58	19
II	201	8	31
III	28	170	42
IV	116	50	74
Total	508	286	166

Tabloul nr. 3

Consoanele sonore în vorbirea șoptită

Categoria de cuvinte	Numărul răspunsurilor		
	a	b	c
I	112	118	10
II	195	17	28
III	14	207	19
IV	87	112	41
Total	408	454	98

Vom încerca, pe baza cifrelor de mais sus, să răspundem la întrebarea dacă și în ce măsură se păstrează în vocea șoptită distincția dintre consoanele surde și cele sonore.

Scanned with OKEN Scanner

La cuvintele din categoria I, în 58 de cazuri subiectele au declarat că aud cuvinte cu consoane sonore, în locul surdelor pronunțate în realitate. De exemplu, în loc de *șale*, 8 subiecte au auzit *jale*; în loc de *cheme*, 6 subiecte au auzit *gheme*. Pe de altă parte, majoritatea subiectelor (8 sau 9) au auzit *după*, *tună*, *cot*, *reci*, *cară*, în loc de *dubă*, *dună*, *cod*, *regi*, *gară*. Toate subiectele au auzit *pară*, *cerul*, *macul*, în loc de *bară*, *gerul*, *magul*. Un subiect a auzit *dună*, în loc de *tună*, și, invers, *tună*, în loc de *dună*.

Se observă că la cuvintele cu consoane surde numărul răspunsurilor corecte este, în categoria I, mult mai mare decît numărul cazurilor de înlocuire a surdei prin sonoră. Cu toate acestea, dacă lăsăm la o parte răspunsurile din categoria *c* (mai îndepărtate de cuvîntul pronunțat), rămîn 58 de răspunsuri în care, în locul unei consoane surde, subiectele au declarat că aud o sonoră. Desigur, acest lucru nu se explică numai prin cauze de natură fonetică (deși, din capul locului, se poate afirma că distincția dintre surde și sonore nu se menține, în vorbirea șoptită, la fel ca în vorbirea normală).

Mai întîi, trebuie să ținem seamă de faptul că în vorbirea șoptită inteligibilitatea cuvintelor este diminuată. Căutînd să recunoască un cuvînt „normal", alegerea subiectului este determinată într-o măsură foarte mare de fondul aperceptiv pe care îl are la dispoziție, de experiența lui lingvistică anterioară [1]. Ceea ce aude el sau ceea ce i se pare că aude nu este rezultatul numai al unui stimul acustic, ci și al tendinței involuntare de a identifica în grupul de sunete auzit un cuvînt real sau măcar un grup de sunete mai obișnuit și mai frecvent. Acest lucru e demonstrat de rezultatele obținute la cuvintele din categoriile a II-a și a III-a, rezultate pe care le vom examina numaidecît.

[1] Asupra importanței acestui factor, cf. G. E. Peterson, *The Phonetic Evaluation of Signals*, în Kaiser, *Manual*, p. 135 : „the meaning actually derived from a message by the recipient may be markedly different from that presented by the speaker".

Deocamdată, trebuie să amintim o altă împrejurare care influențează răspunsul subiectului: d i s p o n i b i l i t a t e a[1] cuvîntului. Desigur că /ș/ din *Maşa*, pronunțat cu voce şoptită, nu a avut nici o trăsătură fonetică care să îl apropie de /j/. Faptul că toate cele 10 subiecte au răspuns *maja* se datorește numai şi numai faptului că *maja* era mai „la îndemînă" decît numele propriu *Maşa*. Datorită, în mare parte, disponibilității diferite, toate subiectele au răspuns *gheme* (corect) şi *macul* (în loc de *magul*) sau, la consoanele surde, *macul* (corect), în timp ce nici un subiect nu a răspuns *cheme*[2] (6 au auzit *gheme*, 3 *geme*, unul *chepe*). Numai un subiect a auzit ca atare cuvîntul *chintă* (același răspuns, la *ghindă*); un altul a auzit *chintă* în loc de *ghindă*, şi invers, iar celelalte 8 au auzit *ghindă* şi într-un caz şi în altul.

În legătură cu disponibilitatea, am dat cîteva exemple cu scopul de a ilustra teoria. Desigur că acest factor nu explică totul şi, de altfel, pentru multe perechi de cuvinte, ca *finăvină*, *rece-rege* etc., cu greu se poate stabili care din cei doi termeni este mai disponibil (cu atît mai mult, cu cît, deşi am ales subiecte cu același grad de cultură, nu pentru toate subiectele un anumit cuvînt are aceeaşi disponibilitate). Trebuie însă să recunoaştem că, în multe cazuri, faptul că subiectul a auzit un cuvînt şi nu altul, la fel de posibil, se explică prin diferența de disponibilitate dintre cele două cuvinte.

Tendința de a identifica cuvinte sau grupuri de sunete mai cunoscute, mai obişnuite, mai disponibile rezultă şi din comparația dintre categoriile de cuvinte I şi a IV-a. În prima categorie, subiectul „are de ales" între cuvinte de tipul *rasă-rază*, amîndouă existente. În categoria a IV-a, nici „cuvîntul" cu surdă nici cel cu sonoră nu există în limbă. Se poate observa că în prima categorie numărul răspunsurilor corecte este mai

---

[1] Vezi, asupra acestei noțiuni, Jean-Claude Lafon, *Le test phonétique*, Paris, [1958], p. 10.

[2] Fără îndoială, pluralul *gheme*, deşi, probabil, mai puțin frecvent, este mai disponibil decît persoana a III-a sg. şi pl. de la conjunctivul verbului *a chema*.

mare : grupul de sunete auzit, deşi rostit în şoaptă, a putut fi identificat, în primul caz, cu un cuvînt existent, fie că e vorba de cuvîntul pronunţat, fie că surda a fost înlocuită cu sonoră sau invers (răspunsurile din categoria *c* reprezintă, la consoanele surde, abia 19, iar la cele sonore 10 din totalul de 240). În cazul unor grupuri de sunete ca *bore*, *mave*, *rud*, *loş*, *lecă* etc. (categoria a IV-a), numărul răspunsurilor în care apare o „deviere" mai mare decît înlocuirea unei consoane prin corespondenta ei corelativă este cam de 4 ori mai mare (74 la consoanele surde, 41 la cele sonore, din totalul de 240).

Mai concludentă este comparaţia categoriilor de cuvinte I şi a IV-a, pe de o parte, cu a II-a şi a III-a, pe de altă parte. În categoria a II-a, cuprinzînd cuvinte ca *palmă*, *mătur*, *lasă*, *şalul*, *rob*, *mulg*, *zahăr* etc., care nu se opun altor cuvinte numai prin caracterul surd sau sonor al unei consoane, confuziile sînt posibile în măsură mai mică decît în cazul lui *pară*, *fină*, *ros*, *gerul*, *unghi* etc. (răspunsuri corecte : 201 la cuvintele cu surde, 195 la cele cu sonore). În schimb, la categoria a III-a, numărul răspunsurilor exacte scade vertiginos : 28 la cuvintele cu surde şi 14 la cele cu sonore, faţă de 170, respectiv, 207 cazuri de înlocuire a consoanei cu perechea ei corelativă.

Majoritatea subiectelor (8 sau 9) au răspuns *labă*, *cerb*, *vale*, *brad*, *ojă*, *vrej*, *geme*, *unge*, *gheaţă*, *renghi*, în loc de *lapă*, *cerp* etc. Toate subiectele au auzit *orz*, *Anghel*, *lîngă*, *lung* cuvintele pronunţate *ors*, *anchel*, *lîncă*, *lunc*. În schimb, majoritatea subiectelor (8 sau 9) au auzit *rup*, *tufă*, *mită*, *moş*, *buche*, *mic*, în loc de *rub*, *tuvă* etc. „Cuvintele" *bomul*, *stuv*, *deamă*, *mad*, *zoare*, *curză*, *viz*, *roju*, *geasul*, *duge*, *nigi*, *trunghi* au fost auzite, de toate cele 10 subiecte, *pomul*, *stuf*, *teamă* etc. Evident, nu numai datorită trăsăturilor fonetice un număr atît de mare de consoane surde au fost auzite sonore şi, invers, sonorele au fost auzite surde. „Atracţia" exercitată de cuvîntul existent în limbă (*labă*, *rup* etc.) a avut un rol însemnat.

Pe de altă parte, e interesant de remarcat că, în răspunsurile subiectelor, înlocuirea unor consoane surde cu sonorele

Scanned with OKEN Scanner

corespunzătoare e mai puțin frecventă decît fenomenul invers (ne referim la categoriile de cuvinte I și a IV-a, unde nici surdele nici sonorele nu erau „favorizate" de existența sau inexistența în limbă a unor cuvinte conținînd consoanele respective, deși gradul de disponibilitate a putut să intervină). După cum rezultă din tabloul nr. 3, numărul răspunsurilor în care consoana sonoră a fost înlocuită cu surda corespunzătoare este de 454, în timp ce răspunsuri corecte (cu consoană sonoră, ca în cuvîntul pronunțat) s-au obținut în numai 408 cazuri. Aceasta înseamnă că, făcînd abstracție de intervenția unor factori de natură nefonetică (existența sau inexistența în limbă a unui cuvînt, disponibilitatea lui), consoanele din vorbirea șoptită sînt percepute, mai ales, ca surde.

Se pune întrebarea dacă răspunsurile corecte nu se datoresc, cel puțin în parte, menținerii, în vorbirea șoptită, a distincției dintre cele două categorii de consoane. Consoanele [*b*], [*d*], [*g*] etc., pronunțate în șoaptă, devin oare identice cu [*p*], [*t*], [*c*] etc.? Pentru a răspunde la această întrebare, am înregistrat la chimograf presiunea intrabucală la cuvintele *babă* și *papă*, pronunțate mai întîi normal și apoi în șoaptă, și am căutat să stabilim dacă există vreo deosebire între [*b*] și [*p*]. Cuvintele *babă* și *papă* au fost pronunțate de subiectele D și F (în fig. 24—27 sînt reproduse chimogramele obținute de la cel dintîi).

Din chimogramele celor două cuvinte, se poate observa că presiunea maximă nu diferă mult de la o categorie de consoane la alta și de la consoanele pronunțate normal la consoanele șoptite, dar, dacă ținem seamă de mărimea presiunii pe toată durata consoanei, deosebirea dintre [*b*] și [*p*] pronunțate normal apare cu toată claritatea (vezi fig. 24 și 25). În al doilea rînd, *papă* pronunțat normal și *papă* șoptit prezintă trasee foarte asemănătoare (aproape identice) în ce privește presiunea (linia *P*). În sfîrșit, [*b*] din *babă* șoptit este mult mai asemănător cu [*p*] din *papă* (șoptit sau pronunțat normal) decît cu [*b*] din *babă* pronunțat normal. Așadar, „desonorizarea" lui [*b*] în vor-

Fig. 24. — Chimograma cuvîntului *papă* (subiectul D).

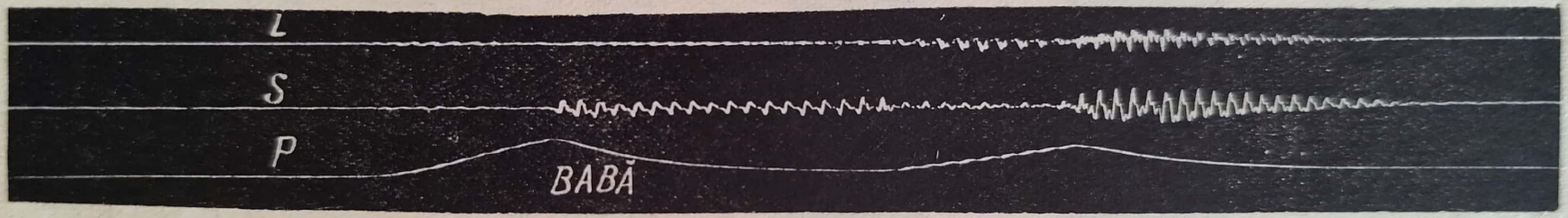

Fig. 25. — Chimograma cuvîntului *babă* (subiectul D).

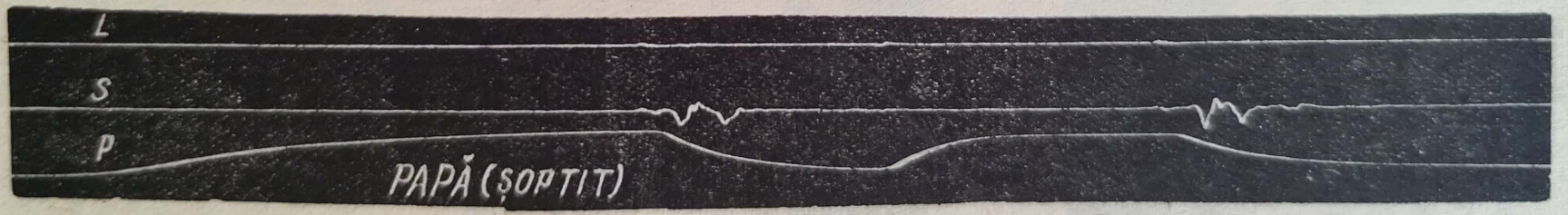

Fig. 26. — Chimograma cuvîntului *papă*, șoptit (subiectul D).

Scanned with OKEN Scanner

birea șoptită este însoțită de o creștere a presiunii intrabucale; și prin absența vocii, și prin tensiune [1], [*b*] devine foarte asemănător cu [*p*].

Din cele arătate, putem să tragem concluzia că, în vorbirea șoptită, presiunea intrabucală nu poate deosebi cele două categorii de consoane decît, cel mult, într-o foarte mică măsură.

Fig. 27. — Chimograma cuvîntului *babă*, șoptit (subiectul D).

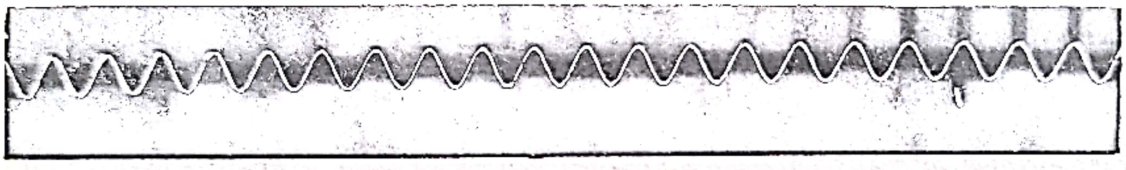

Fig. 28. — Traseul înscris de un diapazon cu 50 de vibrații duble pe secundă.

Evident, problema identității sau a neidentității, din punct de vedere acustic, a celor două categorii de consoane în vorbirea șoptită nu poate fi rezolvată cu ajutorul înregistrărilor la chimograf. Menționăm că, întrebuințînd spectrograful, Marguerite Durand a stabilit, pentru limba franceză, existența unei deosebiri la începutul celui de-al doilea formant al vocalei care urmează după consoană: el nu este identic după un [*p*] șoptit și după un [*b*] șoptit [2].

Ceea ce putem să afirmăm cu toată certitudinea este faptul că, în vorbirea șoptită, recunoașterea cuvintelor se bazează în mare parte pe factori care nu sînt de natură fonetică (desigur, cînd doi oameni conversează în șoaptă, un rol foarte important

[1] Cf. Eugen Dieth, *Vademekum der Phonetik*..., Berna, 1950, p. 155: „Hand in Hand mit dem wechselnden Druck geht als Reflex im Lautgang eine stärkere oder schwächere Muskelspannung".

[2] Durand, *Perception*, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

are contextul). Pe de altă parte, efectele absenței vocii (cazurile numeroase de confundare a sonorelor cu surdele)[1] dovedesc importanța vocii pentru distincția dintre [*p*], [*t*] etc. și [*b*], [*d*] etc., deși faptele studiate în acest paragraf nu ne permit să stabilim care este raportul dintre sonoritate și tensiune în vorbirea normală: în mod obișnuit, în limba romînă, surdele se deosebesc de sonore nu numai prin sonoritate, ci și prin tensiune.

Studiind importanța vocii pentru distincția dintre consoane de tipul /*p*/ ~ /*b*/, în limba rusă, M. F. Derkač[2] ajunge la concluzii asemănătoare: distincția amintită se bazează, în primul rînd, pe prezența vocii, în vorbirea normală; în vorbirea șoptită, pot fi utilizate însă și alte trăsături acustice ale sunetelor[3].

Menționăm, în încheiere, că în experiențele descrise mai sus nu am constatat deosebiri în ce privește procentul de răspunsuri corecte la consoanele cu o anumită localizare (labiale, dentale etc.) sau cu un anumit mod de articulație (oclusive, fricative etc.). M. F. Derkač a constatat că, după ce a cerut în mod special subiectelor să fie atente la caracterul surd sau sonor al consoanei, a obținut, pentru [*v*], răspunsuri corecte în proporție de 100%[4]. După părerea noastră, acest lucru trebuie pus în legătură cu faptul că în locul lui [*v*] (labio-dental în pronunțarea rusească literară) se pronunță uneori [*w*]; această fricativă bilabială este proprie unor graiuri ruseşti[5]. Vom vedea, mai jos[6], că, din multe puncte de vedere, rus. [*v*] are o situație

[1] Cf. grafii de tipul *zabisul* (=*zapisul*), *arčentu* (= *argint*), în textele vechi; Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea* [București], 1956, p. 22—23.

[2] М. Ф. Деркач, *К вопросу о фонации как отличительном признаке, лежащем в основе дифференцированного восприятия звонких и глухих согласных*, în *Проблемы физиологической акустики*, том IV, Moscova-Leningrad, 1959, p. 187—191.

[3] *Ibidem*, p. 190.

[4] *Ibidem*, p. 189.

[5] Р. И. Аванесов, *Русское литературное произношение*, издание третье, Moscova, 1958, p. 62. Ascultînd emisiunile postului de radio Moscova, am avut, adesea, impresia că numele capitalei Uniunii Sovietice este pronunțat [*maskuá*].

[6] P. 141.

identică cu cea a sonantelor. Probabil că aceste fapte (la care se adaugă inexistența, în rusă, a unui fonem /*w*/, cu care /*v*/ ar putea să fie confundat) explică rezultatele obținute de cercetătorul sovietic.

9. VALOAREA FONOLOGICĂ A SONORITĂȚII ÎN CONSONANTISMUL LIMBII ROMÎNE

Am vorbit, de mai multe ori, în paginile precedente, de opoziția surd ~ sonor și de corelația de sonoritate în limba romînă. Este un lucru general admis că rom. /*b*/, de exemplu, se deosebește de /*p*/ prin prezența sonorității în conținutul fonologic al celui dintîi. Valoarea fonologică a sonorității în limba romînă nu a fost însă demonstrată.

Din punct de vedere fonetic [*b*] se deosebește de [*p*] prin două trăsături : [*b*] e sonor și „lenis", iar [*p*] este surd și „fortis". Care din aceste două perechi de trăsături opuse e importantă pe plan fonologic? *A priori*, opoziția dintre /*b*/ și /*p*/ poate fi formulată *și* astfel : « lenis » ~ « fortis ». Dacă, într-adevăr, tensiunea este elementul care deosebește perechile de foneme de tipul celei citate mai sus, înseamnă că limba romînă posedă corelația de tensiune. Dacă, dimpotrivă, tensiunea nu e decît un factor concomitent [1] al sonorității, înseamnă că fonemele /*b*/ ~ /*p*/, /*j*/ ~ /*ș*/ etc. formează, în limba romînă, o corelație de sonoritate.

Ne-am propus să rezolvăm, în cele ce urmează, această problemă.

Consoanele „fortes" se caracterizează, din punct de vedere articulatoric printr-o tensiune a organelor mai mare, în comparație cu tensiunea articulatorică a consoanelor „lenes". Este mai mare, de asemenea, presiunea intrabucală [2]. Pe plan acustic, consoanelor „fortes" le corespunde o energie mai mare, care poate fi determinată cu ajutorul curbei de intensitate de pe

[1] Cf. Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 5.

[2] *Ibidem*, p. 38. Cf. Otto von Essen, *Das Kompensationsprinzip beim Sprechvorgang*, în „Vox", XX, 1934, 5—6, p. 89.

spectrograme [1]. În sfîrşit, consoanele „fortes" au un grad de perceptibilitate (audibilitate) mai înalt decît al consoanelor „lenes" [2].

Una dintre deosebirile importante dintre „fortes" şi „lenes" şi care constituie punctul de plecare al cercetării noastre este durata [3]. După cum au arătat Roman Jakobson şi colaboratorii săi, la consoane caracterul de „fortis" se manifestă în primul rînd printr-o durată mai mare [4]. Importanţa acestui factor pentru perceperea distincţiei dintre cele două categorii de consoane reiese clar din experienţele lui L. G. Jones la care se referă autorii citaţi mai sus : suprimîndu-se, într-o înregistrare pe bandă de magnetofon, partea de la început a consoanelor [*p*], [*t*] şi [*c*], ascultătorii englezi au auzit [*b*], respectiv, [*d*], [*g*], în timp ce ascultătorii care aveau ca limbă maternă o limbă slavă (Slavic listeners) au continuat să audă consoane surde [5]. Explicaţia constă în faptul că pentru vorbitorii de limbi slave sonoritatea consoanelor e pertinentă, pe cînd în limba engleză e pertinentă tensiunea (iar pentru perceperea deosebirii dintre „fortes" şi „lenes" are importanţă, după cum am văzut, durata).

Experienţe asemănătoare au făcut P. Denes [6] şi Leigh Lisker [7]. De exemplu, prin reducerea duratei lui [*p*] din cuvîntul *rupee*, de la 13 la 6,5 cs., Leigh Lisker a obţinut cuvîntul *ruby*. P. Denes a înlocuit pe [*s*] din (*the*) *juse* [*jus*] cu [*z*] din (*to*) *juse* [*juz*], triplînd durata acestuia ; s-a auzit [*jus*]. Pe de altă parte,

---

[1] Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 36.

[2] *Ibidem*, p. 38.

[3] Compară, de exemplu, chimogramele cuvintelor *papă* şi *babă*, pronunţate de acelaşi subiect (fig. 24 şi 25). Pentru măsurarea duratei pe chimogramele din prezenta lucrare, vezi fig. 28, în care este reprodus traseul înscris de un diapazon cu 50 de vibraţii duble pe secundă.

[4] *Ibidem*, p. 36 : „In consonants, tenseness is manifested primarily by the length of their sounding period".

[5] *Ibidem*, p. 38.

[6] *Effect of Duration on the Perception of Voicing*, în „Journal of the Acoustical Society of America", XXVII, 1955, 4, p. 761—764.

[7] *Closure Duration and the Intervocalic Voiced-Voiceless Distinction in English*, în „Language", XXXIII, 1957, 1, p. 42—49.

Scanned with OKEN Scanner

a înlocuit pe [z] din [i̯uz] cu o treime din [s]; s-a auzit [i̯uz] [1]. Cei care au ascultat cuvintele artificiale „create" prin experiențele de mai sus erau vorbitori de limbă engleză; prin urmare, dacă au auzit o surdă („fortis") în locul unei sonore („lenis"), sau invers, ca rezultat al modificării duratei, aceasta se datorește faptului că în limba engleză nu e pertinentă sonoritatea. Cei doi autori citați vorbesc despre perceperea sonorității, respectiv, despre distincția surd-sonor (ceea ce reiese și din titlurile articolelor); de fapt, ar fi mai exact să se vorbească despre distincția dintre perechi de consoane de tipul /p/ — /b/ [2], posibilă, în cazul nostru, numai fiindcă în sistemul fonologic al limbii engleze nu prezența sau absența sonorității este importantă [3]. Am văzut mai sus că vorbitorii de limbi slave (pentru care sonoritatea e pertinentă) au auzit [p], [t], [c] și după ce durata acestor consoane a fost micșorată.

Se înțelege că în cele discutate mai sus am avut în vedere durata relativă a consoanelor (durata absolută variază de la o împrejurare la alta, dar, dacă duratei mai mari a unei consoane îi corespunde o durată mai mare și a celorlalte sunete din cuvînt, efectul auditiv nu se schimbă). După cum rezultă din graficele publicate de P. Denes [4], perceperea sonorității (respectiv, a caracterului de „lenis") la o consoană finală este invers proporțională cu raportul dintre durata consoanei și durata vocalei precedente [5]. Afirmația este valabilă pentru fricativele finale [6].

---

[1] P. Denes, *op. cit.*, p. 761—762.

[2] Cf. Delattre, *Indices*, p. 242.

[3] Asupra importanței duratei pentru perceperea distincției dintre /p/, /t/, /k/ și /b/, /d/, /g/ în germană, vezi Konrad Hentrich, *Über den Einfluss der Dauer auf die Stimmhaftigkeit von Verschlusslauten*, în „Vox" [XI], 1925, 5, p. 21—24.

[4] *Op. cit.*, fig. 3, 4, 5.

[5] *Ibidem*, p. 673. Înainte de consoane surde („fortes"), vocalele au o durată mai mică decît înaintea consoanelor sonore („lenes"). Pentru limba romînă, acest lucru a fost arătat de Harri A. Rositzke, *Remarques sur la durée des voyelles accentuées du roumain*, în BL, VII, 1939, p. 92 și, în special, de P. Neiescu, *Contribuții la studiul variației de durată a fonemelor limbii romîne*, în „Cercetări de lingvistică", I, 1956, 1—4, p. 65—76 (în special, p. 73—74).

[6] Delattre, *op. cit.*, p. 244.

Scanned with OKEN Scanner

Plecînd de la aceste constatări, am făcut cîteva experienţe pentru a determina importanţa sonorităţii în sistemul fonologic al limbii romîne.

1. Am mărit durata lui [*z*] din cuvîntul *gaz*, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon (subiectul A ; fig. 29). Pentru sincronizare, am ascultat, la început, simultan, cuvîntul înregistrat pe cele două benzi ; apoi, una din benzi (*b*) a fost

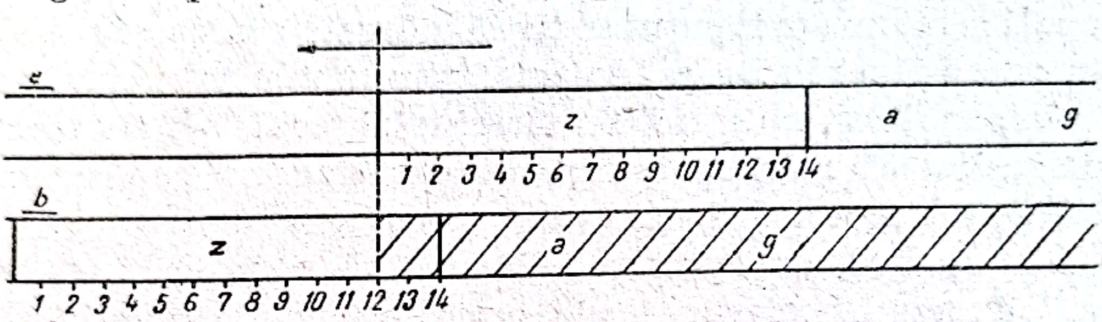

Fig. 29. — „Lungirea" consoanei finale din *gaz*, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon. Partea haşurată rămîne necitită. Cifrele indică durata în sutimi de secundă.

deplasată, iar dispozitivele de citire au fost reglate în aşa fel încît de pe una din benzi a fost reprodus cuvîntul în întregime, iar de pe cea de a doua bandă dispozitivul a citit numai partea finală a cuvîntului ([*z*], aproape în întregime ; au fost lăsate de o parte primele 2 cs. din durata consoanei, pentru a elimina eventuala fază de tranziţie dintre [*a*] şi [*z*]). În figura 29, haşurile indică porţiunea din banda *b* care nu a fost citită. Cifrele arată durata lui [*z*] în sutimi de secundă. Se poate observa că prin procedeul pe care l-am descris s-a obţinut o „lungire" a lui [*z*] cu 12 cs. Durata consoanei finale a crescut, aşadar, de la 14 cs. (durata determinată cu ajutorul înregistrării paralele pe film) la 26 cs. ; cuvîntul astfel obţinut a fost auzit [*gaz*], deci cu finală sonoră.

2. Durata consoanei finale din cuvîntul *gaz* pronunţat de subiectul B a fost mărită cu 2 cs., apoi cu 7 cs. şi cu 20 cs. S-a auzit, la fel, [*gaz*].

3. În aceeaşi înregistrare, durata vocalei din *gaz* [*gazs*] a fost redusă cu 2 cs., 4 cs., 6 cs., 8 cs. Consoana finală a

continuat să se audă la fel (sonoră în partea de la început, apoi surdă).

Mijloacele care ne-au stat la dispoziţie nu ne-au permis să mărim cît am fi dorit de mult durata fricativei sonore finale. Pe de o parte, distanţa pe care se deplasează dispozitivele de citire (capetele de magnetofon) ale aparatului utilizat de noi este limitată, pe de altă parte, chiar dacă nu ar fi existat acest impediment, nu am fi putut să triplăm durata consoanei sonore, aşa cum a făcut P. Denes, deoarece, pentru a lucra cu aparatul nostru, ar fi fost necesare trei înregistrări paralele [1]. De aceea, considerăm că rezultatele experienţelor descrise mai sus nu sînt destul de concludente.

În schimb, am avut posibilitatea să reducem oricît de mult durata fricativelor finale surde, în cuvinte ca *praf* sau *ceas*. Deplasînd banda de magnetofon (pentru aceste experienţe a fost suficientă una singură), am suprimat, treptat, părţi din ce în ce mai mari din durata fricativei finale, pînă cînd după vocală nu s-a mai auzit nimic. Atîta timp cît au fost audibile, consoanele finale au fost percepute ca surde, în absolut toate cazurile şi de toţi ascultătorii.

În experienţele lui L. G. Jones, amintite mai sus, oclusivele surde a căror durată a fost redusă proveneau din fricative : suprimîndu-se începutul unei fricative, consoana a fost percepută ca africată, iar dacă durata a fost redusă şi mai mult în locul fricativei originare s-a auzit o oclusivă [2]. L. G. Jones a mers şi mai departe cu reducerea duratei şi a obţinut oclusive pe care vorbitorii de limbă engleză le-au perceput ca sonore.

În poziţie iniţială, oclusivele surde „naturale" nu sînt potrivite pentru acest gen de experienţe, deoarece începutul lor nu poate fi determinat (lipsind şi vibraţia coardelor vocale,

---

[1] P. Denes, *op. cit.*, a folosit alte procedee decît cele descrise de noi : înregistrări repetate, decuparea şi lipirea benzii. De exemplu, [z] a fost înregistrat de trei ori, iar apoi, pentru a se obţine triplarea duratei consoanei, s-au decupat şi s-au lipit una lîngă alta cele trei fragmente de bandă care conţineau consoana.

[2] Am arătat mai sus, p. 73, cum se explică „transformarea" fricativei în africată sau în oclusivă.

Scanned with OKEN Scanner

ţinuta se caracterizează prin absenţa oricărui element audibil). Situaţia e alta la oclusivele intervocalice la care poate fi determinat un început propriu-zis. La iniţială, influenţa duratei asupra perceperii distincţiei de tipul /*p*/ ~ /*b*/ poate fi urmărită la oclusivele surde obţinute din fricative (sunete continue) prin crearea, în mod artificial, a unei catastaze abrupte [1].

Prezentăm mai jos cîteva experienţe de felul celor făcute de L. G. Jones. Faţă de acestea, ordinea operaţiilor de modificare a duratei este inversă, adică, în loc să suprimăm, treptat, începutul fricativei, am eliminat, mai întîi, consoana în întregime, iar apoi am adăugat, treptat, porţiuni foarte mici, de la sfîrşitul consoanei spre începutul ei.

1. Subiectul A. Se suprimă consoana iniţială din *far*; se aude [*ar*]. Se adaugă, treptat, un fragment din ce în ce mai lung din durata lui [*f*], începînd cu sfîrşitul consoanei:

1 cs. — se aude, înaintea vocalei, un zgomot asemănător cu lovitura de glotă;

2 cs. — se aude [*par*];

3 cs., 4 cs. — se aude [*tar*];

5 cs., 6 cs. — se aude [*tar*], neclar;

7 cs., 8 cs. — se aude [*pfar*], neclar;

9 cs., 10 cs. — se aude [*pfar*];

11 cs. — se aude [*far*], neclar;

12 cs. — se aude [*far*].

2. Subiectul A. Se suprimă consoana iniţială din *saci*, iar apoi se adaugă, treptat, cîte 1 cs. de la sfîrşitul consoanei spre început:

1 cs. — se aude, înaintea vocalei, un zgomot asemănător cu lovitura de glotă;

2 cs., 3 cs. — se aude [*taĉ*];

4 cs. — se aude, înainte de vocală, o consoană intermediară între [*t*] şi [*ţ*];

5 cs., 6 cs. — se aude [*ţaĉ*].

---

[1] Vezi mai sus, p. 73.

3. Subiectul B. Se suprimă consoana inițială din *sar*, iar apoi se adaugă, treptat, cîte 1 cs. de la sfîrșitul consoanei spre început :

1 cs., 2 cs. — se aude [*tar*] ;

3 cs. — se aude, înaintea vocalei, o consoană intermediară între [*t*] și [*ț*] ;

4 cs., 5 cs. — se aude [*ț̯ar*].

4. Subiectul B. Se suprimă consoana inițială din *șal* [*ș̯e̯al*], iar apoi se adaugă, treptat, cîte 1 cs., de la sfîrșitul consoanei spre început :

1 cs., 2 cs. — se aude [*te̯al*] ;

3 cs., 4 cs. — se aude, înaintea diftongului, o consoană intermediară între [*t*] și [*ĉ*] ;

5 cs. — se aude [*ĉe̯al*].

Numai în prima din cele patru experiențe descrise am „reconstituit" consoana inițială originară în întregime ; în celelalte, ne-am oprit îndată ce am obținut o africată, deoarece, pentru problema care ne interesează numai partea întîi a experienței prezintă interes. De fapt, îndată ce, în loc de [*f*], [*s*], [*ș*] s-au auzit consoanele surde [*p*], [*t*], am putut să tragem concluzia că oclusivele surde scurtate nu sînt percepute ca sonore de vorbitorii de limbă romînă.

Trebuie să menționăm că, în prima parte a experiențelor, mărirea duratei consoanei s-a făcut în mod continuu, deplasînd foarte încet banda de magnetofon (prin învîrtirea roții pe care era înfășurată) [1] ; înaintea vocalelor s-au adăugat, prin urmare fragmente mai mici de o sutime de secundă. În descrierea experiențelor, am notat ce s-a auzit numai din sutime în sutime de secundă. Ceea ce e esențial este faptul că prima consoană care poate fi auzită la reproducerea unei părți infime din durata fricativei originare este o oclusivă surdă.

În concluzie, oclusivele surde scurtate (și auzite ca oclusive sonore de vorbitorii de limbă engleză) continuă să fie percepute

[1] În acest timp, dispozitivul de citire funcționa fără întrerupere.

ca surde de vorbitorii de limbă romînă. Pentru aceştia, ca şi pentru vorbitorii de limbi slave, de exemplu, sonoritatea (respectiv, absenţa sonorităţii) se dovedeşte a fi esenţială.

Am făcut şi cîteva experienţe cu consoanele oclusive intervocalice. Din păcate, nu am avut posibilitatea să lungim oricît de mult durata sonorelor [1], adică nu am putut să obţinem o mărire a duratei consoanelor sonore echivalentă cu dublarea. Bine înţeles, durata oclusivelor surde a putut fi redusă cît a fost necesar. Iată descrierea experienţelor :

1. Subiectul D. În cuvîntul *odă*, înregistrat pe două benzi paralele, se adaugă partea de la sfîrşit a lui [*d*], de pe o bandă [2] (11 cs. din durata totală de 12 cs.) la partea de la început (9 cs.) a aceleiaşi consoane de pe cealaltă bandă [3]. Se obţine aşadar o mărire a duratei consoanei de la 12 cs. la 20 (= 11 + 9) cs. Se aude [*odă*]. A fost necesar să suprimăm cele două mici fragmente (1 cs. de la început, respectiv 3 cs. de la sfîrşit), pentru ca oclusiva artificială obţinută să nu aibă decît o singură implozie şi o singură explozie. Lungind cu 1 cs. fragmentul iniţial al consoanei, se adaugă o parte din durata exploziei şi, în consecinţă, se aude [*oddă*]. În figura 30, am arătat cum am obţinut mărirea duratei consoanei (poziţia I : [*odă*] ; poziţia II : [*oddă*], după adăugarea unei sutimi de secundă).

2. Subiectul D. Se măreşte durata lui [*d*] din *udă*, de la 8 cs. la 12 cs. ; se aude [*udă*]. Dacă se adaugă 1 cs. la fragmentul iniţial, se aude [*uddă*].

3. Subiectul A. Se reduce, treptat, durata lui [*p*] din *iapă*, de la 10 cs. la 3 cs. ; se aude [*iapă*]. Dacă se suprimă încă 1 cs., nu se mai distinge natura consoanei. În această experienţă, ca şi în cele două care vor fi descrise mai jos, s-a păstrat numai 1 cs. de la începutul consoanei (de pe o bandă), suprimîndu-se, treptat, porţiuni din ce în ce mai mari din partea de la început a duratei aceleiaşi consoane, de pe banda paralelă (vezi figura 31).

[1] Aparatul întrebuinţat nu ne-a permis acest lucru ; vezi mai sus.
[2] Banda *a*, fig. 30.
[3] Banda *b*, fig. 30.

4. Subiectul D. Se reduce, treptat, durata lui [*t*] din *odată*, de la 11 cs. la 4 cs. ; se aude [*odată*]. Dacă se suprimă încă 1 cs., se aude [*odadă*] (sau, după suprimarea lui [*o*], [*dadă*]).

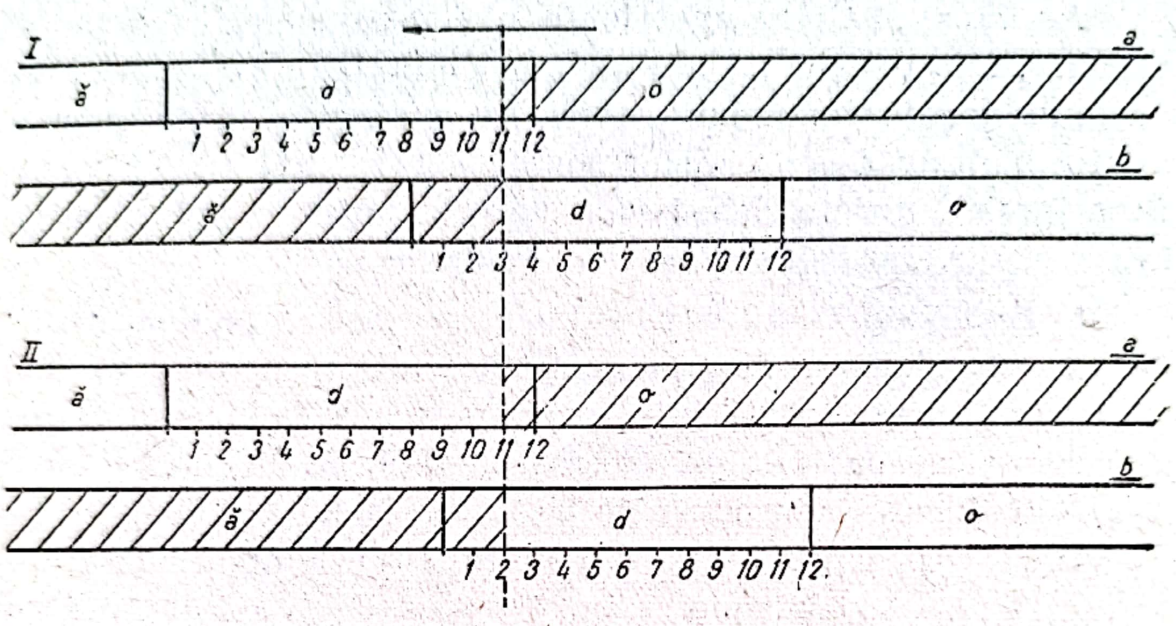

Fig. 30. „Lungirea" consoanei intervocalice din *odă*, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon. Partea haşurată rămîne necitită. Cifrele indică durata în sutimi de secundă. Poziția I : [*odă*] ; poziția II : [*oddă*].

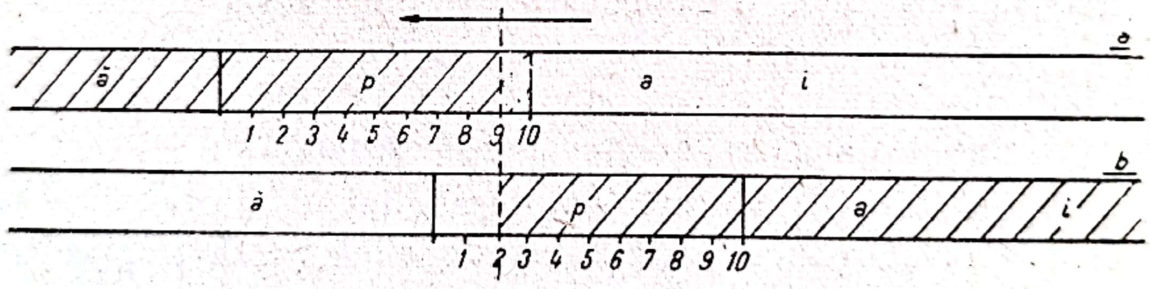

Fig. 31. — „Scurtarea" consoanei intervocalice din *iapă*, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon. Partea haşurată rămîne necitită. Cifrele indică durata în sutimi de secundă.

5. Subiectul A. Se reduce, treptat, durata lui [*t*] din *iată*, de la 8 cs. la 4 cs. ; se aude [*iată*]. Dacă se suprimă încă 1 cs., nu se mai distinge natura consoanei.

Dat fiind că nu am reuşit să dublăm durata sonorelor intervocalice, rezultatele experienţelor 1 şi 2 nu sînt comparabile cu rezultatele lui Leigh Lisker [1] ; reţinem, totuşi, că mărind

[1] Vezi mai sus, p. 113—114.

durata lui [*d*] de la 12 la 20 cs. şi lăsînd neschimbată durata vocalelor, consoana s-a auzit absolut la fel, adică sonoră.

În ce priveşte oclusivele surde, în toate cazurile reducerea la jumătate a duratei nu a avut ca efect transformarea surdei în sonoră. Într-un singur caz, [*t*] a devenit [*d*], dar pentru aceasta a fost necesară o reducere mai mare a duratei (aproape cu două treimi). Probabil că o mică parte din durata lui [*t*] (în vecinătatea vocalelor) a fost însoţită de vibraţii laringiene (deşi înainte de scurtare se aude clar [*t*], respectiv, [*odată*]).

Singurul caz care nu concordă cu rezultatele tuturor celorlalte experienţe (modificări ale duratei la fricativele finale, fricativele iniţiale şi oclusivele intervocalice) nu ne împiedică să tragem concluzia că în limba romînă sonoritatea este esenţială pentru perceperea distincţiei dintre consoanele care formează perechi de tipul /*p*/ ~ /*b*/. Sonoritatea este, prin urmare, o trăsătură pertinentă (distinctivă), iar tensiunea este o trăsătură redundantă.

IV. CORELAŢIA DE SONORITATE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

1. FONEME CORELATIVE ŞI FONEME ÎN AFARA CORELAŢIEI DE SONORITATE

În limba romînă literară, sonoritatea caracterizează, ca trăsătură pertinentă, un număr de opt foneme; acestora le corespunde o serie de alte opt foneme nesonore sau surde. Corelaţia de sonoritate cuprinde, prin urmare, 16 foneme, şi anume: /p/ ~ /b/; /f/ ~ /v/; /t/ ~ /d/; /s/ ~ /z/; /č/ ~ ğ/; /ş/ ~ /j/; /ķ/ ~ /ģ/; /k/ ~ /g/ [1].

Corelaţia de sonoritate se încadrează în grupul corelaţiilor cu marcă glotală [2]. În limba romînă, corelaţia de sonoritate este singura din acest grup; consoane glotalizate şi consoane aspirate nu există, nici ca foneme, nici ca variante ale altor unităţi fonematice (exemplele de tipul [p^hod] ALR II_2 1,h.155, pc. 514 sînt extrem de rare).

Ca în aproape toate limbile globului, corelaţia de sonoritate lipseşte la vocale [3]. De asemenea, nu fac parte din corelaţia de

[1] Considerăm că problema existenţei (respectiv, a inexistenţei) în limba romînă a unor corelaţii de timbru nu a fost încă pe deplin rezolvată. Dacă am admite, împreună cu acad. E. Petrovici (vezi, printre altele, *Sistemul fonematic al limbii romîne*, în SCL, VII, 1956, 1—2, p. 7—18), asemenea corelaţii, ar însemna că lista dată de noi aici cuprinde numai fonemele „neutre" din punctul de vedere al timbrului; la acestea ar trebui să se adauge perechile de foneme „palatalizate", „labio-velarizate" şi „labio-palatalizate": /p'/ ~ /b'/, /p°/ ~ /b°/, /p'°/ ~ /b'°/ etc.

[2] Martinet, *Économie*, p. 107—115.

[3] În Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 26, se pune sub semnul întrebării existenţa corelaţiei de sonoritate în vocalismul unor limbi indiene din America.

sonoritate consoanele sonante [1] şi două consoane cu zgomot: /h/ şi /ţ/.

După Alexandru Philippide, pentru consoanele surde „afonia" este indispensabilă, în timp ce vocalele şi consoanele sonore (sonante şi consoane cu zgomot) „pot fi şi fonice şi afone, fără ca să înceteze de a fi simţite ca atare" [2]. Părerea aceasta este justă în ce priveşte vocalele şi sonantele din cele mai multe limbi, inclusiv limba romînă. Cît despre consoanele cu zgomot, nu vedem cum prezenţa vocii („fonicitatea") poate fi mai importantă decît absenţa ei („afonia"): importantă este o p o z i ţ i a dintre cele două trăsături fonetice, în limbile care posedă corelaţia de sonoritate. Probabil, Alexandru Philippide are în vedere rolul tensiunii în unele limbi; nici în cazul acesta însă, pentru /p/, de exemplu, absenţa sonorităţii nu poate fi mai importanţă decît prezenţa aceleiaşi trăsături la /b/, o dată ce distincţia dintre cele două categorii de consoane se întemeiază pe opoziţia „fortis" ~ „lenis" (sonoritatea nefiind decît un factor concomitent, secundar, redundant al tensiunii).

Caracterizîndu-se, toate, prin absenţa din conţinutul lor fonologic a trăsăturilor „sonor" sau „surd", avînd deci, din punctul de vedere al sonorităţii, aceeaşi situaţie în s i s t e m — consoanele /l/, /m/, /n/, /r/, /y/, /w/, /h/ şi /ţ/ nu sînt la fel de „indiferente" faţă de sonoritate în cadrul n o r m e i [3].

Nu numai pe plan fonematic, dar nici în cadrul normei, caracterele „sonor" sau „surd" nu pot fi incluse în definiţia sonantelor sau a lui /h/, deoarece norma cuprinde numai elementele limbii care au un caracter constant (indiferent de situaţia pe care o ocupă din punctul de vedere al opoziţiei funcţional ~ nefuncţional) [4]. Despre nici una dintre aceste consoane nu se

[1] Nazalele şi lichidele fonologic sonore, respectiv, surde sînt relativ frecvente în limbile globului.

[2] Alexandru Philippide, *Originea romînilor. II. Ce spun limbile romînă şi albaneză*, Iaşi, 1928, p. 5.

[3] Pentru distincţia dintre sistem şi normă, vezi Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias" (Montevideo), VI, 1952, 9, p. 113—177.

[4] Cf. Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 150.

Scanned with OKEN Scanner

poate afirma că în norma limbii romîne se realizează ca surdă sau ca sonoră. În schimb, realizarea normală a lui /ț/ în limba romînă literară este [ț] „africată dentală s u r d ă" ; absența sonorității nepertinentă la /ț/, ca și la /h/, este constantă la cel dintîi. Neavînd parteneri corelativi, și /ț/ și /h/ ar putea să tolereze, din punctul de vedere al sistemului, realizări sonore ; cuvintele *țap* și *ham*, de exemplu, nu s-ar confunda cu alte cuvinte dacă ar fi rostite [*ḑap*], [*ḧam*], după cum nici variantele în întregime surde ale sonantelor nu ar crea pericolul unei confuzii. Dar în timp ce [*ḧam*] e tolerat de normă, [*ḑap*] este respins.

Între variantele sonantelor, pe de o parte, și ale lui /h/, pe de alta, cea mai importantă deosebire este următoarea : cele dintîi sînt mai des sonore, semisonore sau semisurde și numai rareori surde în întregime, în timp ce printre variantele frecvente ale lui /h/ se numără și „sonore perfecte" și „surde perfecte".

Aceste foneme au însă o trăsătură comună importantă : la toate, norma limbii romîne admite realizări în întregime surde sau în întregime sonore. Ele formează o categorie de consoane bine definită în raport cu fonemele corelative /b/ ~ /p/, /v/ ~ /f/ etc. ; pentru acestea din urmă, sonoritatea, respectiv, lipsa sonorității constituie o trăsătură definitorie și în planul normei [1]. Din acest punct de vedere, /ț/ (pe plan fonologic, nici surd, nici sonor) se aseamănă cu consoanele fonologic surde și formează oarecum o categorie intermediară : nu face parte din corelația de sonoritate, dar, ca și fonemele corelative, nu admite două realizări (și surdă și sonoră). Comportarea în cadrul normei a celor trei categorii de foneme poate fi înfățișată cu ajutorul următorului tablou (literele din parantezele oblice

[1] Faptul că, în anumite poziții, fonemele sonore se realizează ca semisonore sau semisurde nu e important pentru discuția noastră ; chiar dacă nu e sonoră în întregime, varianta lui /b/ final, de exemplu, nu trece în categoria surdelor. Dacă s-ar asurzi complet, ea ar înceta de a mai fi normală. Mai mult, chiar dacă rostirea [*corp*] pentru *corb* ar fi în conformitate cu norma limbii romîne, tot nu s-ar putea spune că [*p*] este realizarea normală a lui /*b*/, deoarece în acest caz am avea a face cu neutralizarea opoziției /*b*/ ~ /*p*/ și, prin urmare, [*p*] ar fi reprezentantul unui arhifonem /*P*/.

reprezintă foneme, iar cele din paratezele drepte reprezintă variantele admise de normă) :

I. Fonemele corelative { surde : /p/ → [p] ; sonore : [b] ← /b/
II. Fonemul /ț/ : /ț/ → [t]
III. Fonemul /h/ și sonantele : [r] ← /r/ → [r]

După părerea noastră, situația specială a lui /ț/ în cadrul sistemului consonantic se explică prin faptul că, într-o fază mai veche a evoluției limbii romîne, acest fonem a avut un partener corelativ, /ḑ/. (În unele graiuri, sonoritatea continuă să fie, și azi, pertinentă și pentru africatele dentale : /ḑară/ „zară" se deosebește de /țară/ prin sonoritatea consoanei inițiale.) Prin transformarea lui [ḑ] în [z], absența sonorității la [ț] a încetat de a mai fi distinctivă, menținîndu-se doar ca o trăsătură constantă a realizării normale a fonemului /ț/. Cît timp exista fonemul /ḑ/, „cîmpul de dispersiune" [1] al lui /ț/ era foarte limitat :

/t/
↑
/ḑ/ ← /ț/ → /č/
↓
/s/

Pentru a-și îndeplini rolul de element diferențiator, realizările lui /ț/ trebuiau să rămînă distincte și de realizările lui /ḑ/, ca și de ale celorlalte foneme cu care „se învecina" în sistem. Prin dispariția partenerului corelativ, cîmpul de dispersiune al lui /ț/ s-a mărit, dar limba nu a ajuns încă să-l utilizeze în ce privește sonoritatea. Existența, în trecut, a unei africate dentale sonore în sistemul consonantic al limbii romîne se face așadar simțită în norma actuală a limbii [2].

---

[1] Vezi, pentru această noțiune, Martinet, *Économie*, p. 47.

[2] Spre deosebire de /ț/, consoanele fonologic surde n u p o t avea variante normale sonore, deoarece acestea ar intra în „conflict" cu variantele consoanelor sonore. În acest caz, limitarea cîmpului de dispersiune este impusă de necesitățile comunicării : /p/ și /b/, /t/ și /d/ etc. c o e x i s t ă.

Deși are o situație specială în normă, /ț/ se încadrează în categoria fonemelor consonantice care, din punct de vedere fonologic, nu sînt nici surde nici sonore (împreună cu /h/ și cu sonantele). Celelalte consoane intră fie în categoria surdelor, fie în cea a sonorelor.

2. RANDAMENTUL FUNCȚIONAL AL OPOZIȚIEI DE SONORITATE

Importanța funcțională a unei opoziții fonologice, de exemplu, /v/ ~ /k/, se oglindește, în linii generale, în numărul perechilor de cuvinte de tipul *var-car* : deosebirea dintre cele două cuvinte se reduce la deosebirea dintre fonemele membre ale opoziției (numărul, calitatea și ordinea celorlalte foneme din structura cuvîntului sînt identice). Perechile de cuvinte de tipul *var-far* au o situație asemănătoare ; aici însă, deosebirea dintre cele două cuvinte se reduce la prezența, respectiv, absența unei singure trăsături pertinente în conținutul fonologic al fonemelor inițiale.

Pentru a calcula randamentul funcțional al opoziției de sonoritate (și, în general, al oricărei opoziții fonologice), ar trebui să se țină seamă de apariția fonemelor membre ale opoziției în toate pozițiile (*zare—sare*, *rază—rasă*, *roz—ros* etc.). În lucrarea de față, am lăsat la o parte perechile de tipul *rază-rasă*, foarte greu de identificat, calculînd randamentul funcțional al opoziției de sonoritate numai în poziție inițială și în poziție finală.

Bazîndu-ne pe DLRLC, am stabilit numărul de perechi de cuvinte care se deosebesc numai prin faptul că unul începe cu o consoană sonoră, iar celălalt cu consoana surdă corespunzătoare (exemple : *pară-bară*, *filă-vilă*, *sare-zare*). Cifrele obținute ne dau ceea ce am putea numi randamentul g l o b a l, care reflectă numai într-un mod foarte aproximativ importanța unei opoziții fonologice. Dacă opoziția /k/ ~ /g/, de exemplu, ar apărea numai în cazuri de tipul *ca* (conj.) : *ga* (interj.), *cînd* (adv.) : *gînd* (subst.), importanța ei ar fi extrem de scăzută, deoarece niciodată sonoritatea nu este singurul element care

ne face să știm că în fraza *nu mi-a trecut prin gînd*, de exemplu, avem a face cu substantivul *gînd* și nu cu adverbul *cînd*.

Nu numai în cazul perechilor de cuvinte aparținînd unor categorii gramaticale diferite opozițiile fonologice pot avea o valoare relativ scăzută. Cuvintele *bas* și *pas*, *gal* și *cal*, *gin* și *cin* sînt, toate, substantive, dar ele se întrebuințează în contexte foarte diferite, unde cu greu s-ar putea confunda cei doi termeni ai perechii. Fonemele sau, în ultimă instanță, caracterele pertinente au rolul de a distinge cuvinte și forme gramaticale, dar nu în toate împrejurările importanța opozițiilor fonologice este la fel de mare. Nazalitatea lui /*n*/ în numeralul *nouă* este extrem de importantă, deoarece în același context poate să apară și *două*. Tot așa, opoziția labial ~ dental, în *ba-da* îndeplinește în procesul comunicării un rol important, deoarece schimbarea unei singure trăsături a fonemului inițial atrage după sine o schimbare totală a sensului.

În calcularea randamentului funcțional r e a l ar trebui să se țină seamă de toate aceste lucruri și să se considere că o opoziție fonologică numai atunci are valoare cînd prin anularea ei confuzia între două cuvinte sau forme gramaticale ar fi inevitabilă. Prin urmare, ar fi necesară aprecierea g r a d u l u i de importanță a opoziției la fiecare pereche de cuvinte în parte, în funcție de categoria gramaticală, frecvența, sfera semantică, condițiile sintactice de întrebuințare ale fiecărui cuvînt. Se înțelege că, în practică, acest lucru este imposibil de realizat [1]. Putem însă să ne apropiem într-o măsură însemnată de randamentul funcțional real eliminînd perechile de cuvinte de tipul *cînd-gînd* și calculînd randamentul pe categorii gramaticale [2]. În principiu, două cuvinte aparținînd aceleiași părți de vorbire au șanse de a apărea în același context (deși excepțiile sînt foarte numeroase). E adevărat că am avut în vedere numai forma-tip, dată în dicționar, ceea ce înseamnă că *pară-bară* contează ca o

[1] Cf. A. Martinet, *Phonetics and Linguistic Evolution*, în Kaiser, *Manual*, p. 266; idem, *Économie*, p. 55—56.

[2] Cf. Martinet, *Économie*, p. 55.

unitate, la fel cu *filă-vilă*, deși într-un caz în cursul flexiunii opoziția surd-sonor încetează de a mai fi singurul element distinctiv (pl. *pere-bare*), în timp ce alături de *filă-vilă* apar și formele *filei-vilei*, *filele-vilele* etc. Dar numărarea tuturor formelor, operație foarte complicată, nu ne-ar fi dus mai aproape de randamentul funcțional real, din moment ce formele flexionare a două cuvinte care formează o pereche minimală nu sînt la fel de frecvente și nici susceptibile în egală măsură de a apărea în același context. Ne-am mulțumit, prin urmare, să numărăm cuvintele din dicționar, cu mențiunea că cifrele obținute nu au o valoare absolută, ci ne oferă doar o imagine aproximativă a importanței opoziției de sonoritate la inițială.

Tabloul nr. 4

Randamentul funcțional al opoziției surd~sonor în poziție inițială

Opoziția fonologică	Perechi de cuvinte din categorii gramaticale diferite	Perechi de cuvinte din aceeași categorie gramaticală						Randamentul global
		Substantive	Adjective	Verbe	Adverbe	Interjecții	Randamentul total pe categorii gramaticale	
/p/ ~ /b/	27	77	1	17	—	4	99	126
/f/ ~ /v/	16	26	4	3	—	—	33	49
/t/ ~ /d/	36	46	3	7	—	1	57	93
/s/ ~ /z/	5	18	4	8	—	—	30	35
/č/ ~ /ğ/	4	9	1	2	—	—	12	16
/ş/ ~ /j/	2	7	—	3	—	1	11	13
/k'/ ~ /ģ/	1	5	—	—	—	—	5	6
/k/ ~ /g/	16	34	1	5	1	1	42	58
Total	107	222	14	45	1	7	289	396

În tabloul nr. 4, am indicat, pentru fiecare pereche corelativă de consoane, numărul total al perechilor de cuvinte (randamentul global), numărul cazurilor de tipul *cînd-gînd* (opoziții între cuvinte din categorii gramaticale diferite) și randamentul pe categorii gramaticale (pentru fiecare categorie și total). Omonimele au fost numărate aparte; am socotit deci

că *ger*, prin prezența sonorității la /ǧ/, se opune și lui cer_1 „arbore" și lui cer_2 (pl. *ceruri*), cele trei cuvinte formînd două perechi minimale.

Prima întrebare pe care ne-am pus-o în legătură cu cifrele obținute a fost dacă, la inițială, limba romînă utilizează corelația de sonoritate mai ales la o anumită categorie de consoane. Între 99 (randamentul opoziției /p/ ~ /b/) și 5 (randamentul opoziției /ḱ/ ~ /ǵ/ este o mare diferență; se explică ea oare prin preferința limbii romîne de a utiliza opoziția surd ~ sonor la oclusivele labiale, prin frecvența labialelor la inițială sau prin amîndoi acești factori?

Frecvența fiecărei consoane la inițială am stabilit-o, în mod aproximativ, după numărul paginilor ocupate în dicționar de cuvintele care încep cu consoana respectivă [1]. Se înțelege că randamentul maxim posibil pentru fiecare pereche de consoane este egal cu numărul cuvintelor care încep cu termenul corelativ cel mai puțin frecvent (de exemplu, dacă există 1000 de cuvinte care încep cu /p/ și 500 care încep cu /b/, în cel mai bun caz vor exista 500 de perechi de cuvinte care să se deosebească exclusiv prin opoziția /p/ ~ /b/ la inițială).

Pe de altă parte, este importantă și frecvența fiecărui termen al opoziției corelative în parte: cu cît este mai frecventă o consoană în poziție inițială, cu atît mai mari vor fi șansele ca să existe cuvinte în care consoana respectivă să fie singurul element diferențiator al unei perechi de cuvinte (de exemplu, față de cazul teoretic citat mai sus, dacă există 500 de cuvinte cu /b/ inițial și 2000 de cuvinte cu /p/ inițial, sînt mai mari șansele ca cuvintele cu /b-/ să aibă corespondente cu /p-/). Ținînd seamă de aceste lucruri, am confruntat randamentul funcțional pe categorii gramaticale, înfățișat în tabloul de mai sus, cu randamentul maxim posibil și cu frecvența fiecărui fonem membru al corelației de sonoritate. Nu am dat cifre, ci

[1] E adevărat că spațiul ocupat în dicționar variază foarte mult de la un cuvînt la altul, dar, fiind vorba de sute de pagini și de mii de cuvinte, erorile de calcul devin neglijabile.

am stabilit doar o ierarhie, în ordine descrescîndă, a perechilor corelative, din toate aceste puncte de vedere :

	1 2 3 4 5 6 7 8
Frecvența fonemului surd :	/p s k t f č ș k′
Frecvența fonemului sonor :	d b v g z j ğ ģ
Randamentul maxim posibil :	t p f k s ș č k′ | | | | | | | | d b v g z j ğ ģ
Randamentul existent :	p t k f s č ș k′ | | | | | | | | b d g v z ğ j ģ/

Din aceste date se desprinde concluzia că, la inițială, limba romînă întrebuințează într-o măsură aproximativ egală opoziția surd∼sonor pentru toate categoriile de consoane care fac parte din corelația de sonoritate. Numărul de perechi minimale existente este, în linii mari, proporțional cu numărul de perechi minimale posibile și depinde, în ultimă instanță, de frecvența celor două foneme corelative în poziția dată. Confruntînd randamentul posibil cu randamentul real, constatăm că neconcordanțele nu depășesc diferența de un loc : de exemplu, opoziția /t/ ∼ /d/ ocupă primul loc ca randament posibil și locul al doilea ca randament real. Faptul că, de exemplu, numai cinci perechi de cuvinte [1] se deosebesc prin opoziția /k′/ ∼ /ģ/ se explică prin frecvența relativ mică a acestor foneme în poziție inițială.

Pentru a ne da mai bine seama de valoarea cifrelor care indică randamentul funcțional al opoziției de sonoritate, am stabilit, pentru comparație, randamentul opoziției oral ∼ nazal. Deși, din punct de vedere strict fonologic, între /b/ și /m/, /n/ și /d/ există și alte deosebiri, afară de nazalitate (fonemele orale sînt și sonore și oclusive, în timp ce pentru nazale aceste trăsături nu sînt pertinente), opozițiile /b/ ∼ /m/ și /d/ ∼ /n/ se aseamănă cu opozițiile /b/ ∼ /p/, /d/∼ /t/ etc., prin faptul că

[1] Perechi din interiorul aceleiași categorii gramaticale ; în total sînt șase. Trebuie să facem observația că nu numai randamentul pe categorii gramaticale, ci și randamentul global este, în linii mari, proporțional cu randamentul maxim posibil.

realizările acestor foneme sînt diferențiate printr-o singură trăsătură fonetică (nazalitatea, respectiv, sonoritatea).

Am comparat randamentul funcțional al opozițiilor /*b*/ ~ /*m*/ și /*n*/ ~ /*d*/ cu randamentul opoziției surd~sonor la fonemele corespunzătoare, stabilind, în același timp, după criteriile arătate mai înainte, ierarhia frecvenței fonemelor surde în raport cu sonorele corespunzătoare și a nazalelor în raport cu consoanele orale, precum și randamentul maxim posibil. Iată rezultatele:

	1	2	3	4
Frecvența fonemului surd sau nenazal:	/*p*	*d*	*t*	*b*
Frecvența fonemului sonor sau nazal:	*d*	*b*	*n*	*m*
Randamentul maxim posibil:	*d* | *n*	*t* | *d*	*b* | *m*	*p*[1] | *b*
Randamentul existent:	*p* | *b*	*b* | *m*	*t* | *d*	*d* | *n*/

Se poate observa că, în comparație cu opoziția de voce la oclusivele labiale și dentale, opoziția de nazalitate este în mai mică măsură întrebuințată ca element diferențiator unic în poziție inițială. Cu alte cuvinte, în raport cu numărul cazurilor posibile, sînt mai numeroase perechile minimale de tipul *bar-par*, *doc-toc* decît perechile de tipul *mal-bal* [2], *notă-dotă* [3].

În ce privește repartizarea perechilor minimale pe categorii gramaticale, ni se pare demn de remarcat că printre conjuncții, prepoziții, pronume și numerale (dacă facem abstracție de *galicește* „franțuzește"~*calicește*, putem să adăugăm și adverbele) nu există perechi de cuvinte care să se deosebească numai prin sonoritatea consoanei inițiale. O opoziție de „intensitate minimă" [4] se dovedește a fi insuficientă pentru a distinge

[1] Pentru opozițiile /*b*/ ~ /*m*/ și /*p*/ ~ /*b*/ randamentul maxim posibil este același.

[2] În total, 94; randamentul pe categorii gramaticale: 78.

[3] În total, 40; randamentul pe categorii gramaticale: 23.

[4] Întrebuințăm acest termen cu înțelesul pe care i l-a dat H. L. Koppelmann, *Phonologie, strukturelle Linguistik und die Zweckmässigkeit in der Sprache*, în „Anthropos", L, 1956, 1—2, p. 204—205: „Oppositionen geringer

între ele cuvinte care, dat fiind rolul lor de a exprima raporturi, trebuie să fie ferite în cel mai înalt grad de posibilitatea unei confuzii. Şi opoziţia de nazalitate, tot de intensitate minimă, se găseşte în aceeaşi situaţie [1].

Credem că e necesar să ne ocupăm, în cadrul acestui paragraf şi de cuvintele în care sonoritatea consoanei este facultativă (de exemplu, *smeură-zmeură*). În DLRLC am întîlnit un număr de 32 de cazuri de fluctuaţie liberă între două foneme corelative. Trebuie să subliniem că cele două sunete (de exemplu [*s*] şi [*z*] în exemplul de mai sus) nu sînt realizări ale aceluiaşi fonem; ele pot fi separate, fonologic, în unele contexte (cf. *ser-zer*), dar, în anumite împrejurări, pot să alterneze fără ca prezenţa sau absenţa elementului diferenţiator (în cazul nostru, sonoritatea) să fie importantă pentru sens [2].

Cazurile de acest fel trebuie luate în consideraţie în studierea randamentului funcţional al unei opoziţii, deoarece cu cît ele sînt mai numeroase, cu atît randamentul maxim posibil este mai scăzut. Dacă, de exemplu, toate cuvintele care încep cu /*s*/ ar admite şi o variantă cu /*z*/ (şi viceversa), randamentul funcţional al opoziţiei /*s*/ ~ /*z*/ la iniţială ar fi nul. În realitate, cuvintele de tipul *zmeură* (cu varianta *smeură*) sau *garafă* (cu varianta *carafă*) sînt puţin numeroase. Dăm, mai jos, o statistică a lor, indicînd, pentru fiecare pereche, numărul de cazuri în care DLRLC preferă, ca titlu de articol, varianta cu surdă sau varianta cu sonoră; cifrele din paranteze au fost obţinute socotind ca o singură unitate cuvintele care formează o familie.

Am numărat şi pe *creiţar* (cu variantele *criţar* şi *griţar*), deşi deosebirea dintre prima şi ultima variantă nu se reduce la sonoritatea consoanei iniţiale.

Intensität, d.h. solche bei denen der Unterschied für das Gehör gering ist, also z.B. *d* und *t*, oder *d* und *δ*".

[1] Nu putem, totuşi, să fim de acord cu H. L. Koppelmann, care neagă categoric importanţa opoziţiilor de intensitate minimă, susţinînd că contextul rezolvă totul (*op. cit.*, p. 221); cf. exemplele *nouă-două* şi *ba-da*, citate mai sus.

[2] Vezi, pentru principiu, Kenneth L. Pike, *Phonemics. A Technique for Reducing Languages to Writing*. [Third printing], Ann Arbor, 1951, p. 123.

Scanned with OKEN Scanner

După criteriile enumerate în paginile precedente, am calculat randamentul funcțional al opoziției surd~sonor și în poziție finală. Mai întîi, am extras din DI toate perechile de cuvinte de tipul *corp-corb*. Apoi, pentru ca cifrele obținute să fie comparabile cu cele care indică randamentul în poziție inițială, am eliminat, prin confruntare cu DLRLC, toate cuvintele care nu figurează în acesta din urmă. Numărul perechilor minimale care se deosebesc prin prezența (respectiv, absența) sonorității la consoana finală este înfățișat în tabloul nr. 6.

Tabloul nr. 5

Fluctuația consoanelor surde și sonore în poziție inițială

Fonemele în raport de fluctuație liberă	Numărul cazurilor	Varianta principală	
		surdă	sonoră
/p/ — /b/	6 (5)	4 (3)	2
/f/ — /v/	1	1	—
/t/ — /d/	3 (1)	3 (1)	—
/s/ — /z/	9 (5)	5 (4)	5 (2)
/č/ — /ğ/	1	—	1
/ş/ — /j/	—	—	—
/k'/ — /ģ/	5 (3)	4 (2)	1
/k/ — /g/	7	6	1
Total	32 (23)	23 (17)	10 (7)

Pentru poziția finală nu am avut posibilitatea să evaluăm randamentul maxim posibil. Am fi putut, ce e drept, să numărăm paginile ocupate în DI de cuvintele terminate într-o anumită consoană, dar cifrele obținute nu ne-ar fi ajutat cu nimic, dat fiind că la baza statisticilor noastre a stat numai o parte din materialul cuprins în acest dicționar (și anume, cuvintele existente și în DLRLC). În afară de aceasta, nu am fi putut să facem o comparație cu cifrele care indică randamentul în poziție inițială și din cauza deosebirilor importante existente între cele două dicționare (în unul, fiecare cuvînt ocupă un spațiu întins — celălalt e o simplă listă de cuvinte ; statisticile bazate pe numărul de pagini nu ar fi fost comparabile).

Scanned with OKEN Scanner

Numărul cazurilor de fluctuație liberă a consoanelor surde și sonore, de tipul *șurup-șurub*, *ovăs-ovăz*, este prezentat în tabloul nr. 7. Și cifrele din acest tablou au fost obținute prin despuierea DI eliminîndu-se, apoi, cuvintele și variantele inexistente în DLRLC.

Tabloul nr. 6

Randamentul funcțional al opoziției surd ~ sonor în poziție finală

Opoziția fonologică	Perechi de cuvinte din categorii gramaticale diferite	Perechi de cuvinte din aceeași categorie gramaticală				Randamentul global
		Substantive	Adjective	Interjecții	Randamentul total pe categorii gramaticale	
/p/ ~ /b/	2	4	—	—	4	6
/f/ ~ /v/	1	—	—	—	—	1
/t/ ~ /d/	6	16	1	1	18	24
/s/ ~ /z/	2	4	1	—	5	7
/č/ ~ /ğ/	—	—	—	—	—	—
/ș/ ~ /j/	—	2	—	—	2	2
/k'/ ~ /ģ/	—	1	—	—	1	1
/k/ ~ /g/	8	9	—	1	10	18
Total	19	36	2	2	40	59

Tabloul nr. 7

Fluctuația consoanelor surde și sonore în poziție finală

Fonemele în raport de fluctuație liberă	Numărul cazurilor	Varianta principală	
		cu consoană surdă	cu consoană sonoră
/p/ — /b/	3	—	3
/f/ — /v/	9	9	—
/t/ — /d/	5	3	2
/s/ — /z/	7	2	5
/č/ — /ğ/	1	1	—
/ș/ — /j/	3	2	1
/k'/ — /ģ/	3	1	2
/k/ — /g/	21	9	12
Total	52	27	25

Prima constatare pe care o putem face este că din numărul total al cazurilor de fluctuație liberă a consoanelor surde și

sonore, perechile de tipul *batoc-batog*, *vîrcolac-vîrcolag* reprezintă mai mult de o treime [1]. Acest lucru se datorește, în parte, unei fluctuații între sufixe (*-og* : *-oc*, *-ag* : *-ac*).

A doua constatare — care nu reiese din tablou — este rezultatul comparării cuvintelor la care sonoritatea finalei e facultativă cu etimonurile respective. Majoritatea celor 52 de cuvinte care cunosc fluctuația surdă-sonoră la finală au la bază etimonuri cu consoane finale surde. Prin urmare, de cele mai multe ori, existența unor variante cu consoane surde, în locul sonorelor preferate de norma limbii literare, nu reprezintă rezultatul tendinței de asurzire a consoanelor finale. În poziție inițială, de asemenea, cele mai multe cuvinte cu fluctuația consoană surdă-consoană sonoră au la bază etimonuri cu consoane surde. Variantele principale cu consoană sonoră sînt însă relativ mai numeroase la finală — 25 din 52, decît la inițială — 10 din 32 (cu alte cuvinte, în cazurile de fluctuație, DLRLC preferă, mai des, varianta cu sonoră, fapt care, după părerea noastră, reflectă, într-o anumită măsură, „reacția" limbii literare împotriva tendinței de asurzire a finalelor). Iată care sînt, după DLRLC, cuvintele-titluri de articole terminate în consoană sonoră și care au variante cu consoane surde : *șurub*, *prohab*, *pociumb*, *treapăd*, *buged*, *riz*, *ovăz*, *miraz*, *chinoroz*, *atlaz*, *stacoj*, *mehenghi*, *benghi*, *drumeag*, *tăvălug*, *vîndălag*, *bîrlog*, *zigzag*, *batog*, *părîng*, *pocinog*, *tălpig* (în statistici, am adăugat și cazurile în care deosebirea dintre variante nu se limitează la consoana finală : *hogeag*, *minciog* și *lanțug*, cu variantele *ogeac*, respectiv, *mingioc*, *lănțuc*).

În sfîrșit, din comparația între tablourile 4 și 6, pe de o parte, și 5 și 7, pe de altă parte, rezultă că numărul perechilor minimale de tipul *corp-corb* este mult mai scăzut decît cel al perechilor de tipul *pară-bară* (59 față de 396 perechi minimale — randamentul global ; respectiv, 40 față de 289 perechi minimale — randamentul pe categorii gramaticale). Dimpotrivă,

[1] Sînt relativ numeroase (7, ocupînd al doilea loc după /s/ — /z/) și cazurile de tipul *carafă-garafă*, cu fluctuația /k/ — /g/ în poziție inițială.

cazurile de fluctuație sînt mai numeroase la finală (52, deci un număr aproape egal cu cel al perechilor minimale) decît la inițială (32, deci mult mai puține decît numărul perechilor minimale). Din aceste cifre se desprinde concluzia că opoziția surd∼sonor e utilizată, în limba romînă, mult mai mult în poziție inițială decît în poziție finală. Tendința de asurzire a finalelor face ca utilizarea vocii drept unic element diferențiator să fie relativ dificilă la sfîrșitul cuvintelor.

3. NEUTRALIZAREA OPOZIȚIEI DE SONORITATE

În general, sonoritatea este pertinentă, în limba romînă literară, în următoarele poziții:

1. în poziție finală (exemplu: *corp — corb*);
2. înainte de vocală (*fină — vină*);
3. înainte de consoană sonantă (*crai — grai*).

Înaintea unei consoane surde sau a unei sonore, opoziția de sonoritate se neutralizează. Ne vom ocupa mai jos de opoziția de sonoritate înainte de /ț/ și de /h/.

În ce privește cazurile de sub punctele 1 și 2, lucrurile sînt clare. Mai complicată este problema opoziției de sonoritate înainte de consoane, adică în cadrul grupurilor consonantice.

Mai întîi, sonantele nu posedă în egală măsură capacitatea de a se combina cu alte consoane. Dacă considerăm că [u̯] din cuvinte ca *acuarelă*, *cuarț*, *lingual* este o realizare a fonemului /w/ (deosebit, pe plan fonologic, de [o̯] din *coasă*), înseamnă că înainte de această sonantă apare și surda /k/ și sonora /g/; prin urmare opoziția de sonoritate nu se neutralizează (deși cuvintele care conțin grupul consoană + /w/ sînt puțin numeroase și, toate, de dată recentă, iar perechile minimale lipsesc). Cu excepția velarelor, nici o altă consoană nu apare înainte de /w/.

Ca al doilea element al unui grup consonantic, /y/ se combină numai cu labialele. Opoziția surd ∼ sonor înainte de /y/

este ilustrată de perechi minimale de tipul *fier — vier* și de perechi contrastive ca *fiară — viață*, *piatră — biată* etc. [1].

Nazalele se combină cu un număr mai mare de consoane, dar opoziția dintre surde și sonore înainte de /*m*/ și de /*n*/ are o stabilitate redusă. Se pot cita exemple de perechi contrastive ca *lesne — glezne*, *ieni — jigni*, dar un număr foarte mare de cuvinte care conțin grupuri formate din consoană cu zgomot + nazală admit pentru cea dintîi atît membrul marcat (sonora) cît și membrul nemarcat (surda) al opoziției. Semnificativă pentru fluctuația sonoră-surdă înainte de nazale este existența în DLRM a substantivului *podmol* alături de verbul *împotmoli* (derivat din *potmol*, care lipsește din dicționar !). Fluctuația surdă-sonoră înainte de /*m*/ și de /*n*/ nu echivalează însă cu o neutralizare a opoziției de sonoritate ; ambele serii corelative sînt admise în această poziție și inexistența unor perechi minimale poate fi considerată întîmplătoare.

Înainte de lichide, fluctuația surdă-sonoră apare numai la fricativele dentale [2] și nu în toate cuvintele. *Zlot*, *slut* nu admit variantele [*slot*], [*zlut*][3], dar în compusele cu prefixul *des-* există o oarecare ezitare între fricativa surdă și cea sonoră (ultima fiind preferată : *dezlega*, *dezrobi* [4]).

Rezumînd cele arătate mai sus, putem să spunem că înainte de sonante opoziția de sonoritate nu se neutralizează, dar ea nu este „netă" decît înainte de /*l*/, /*r*/ și /*y*/ și poate fi ilustrată numai prin unele din cele opt perechi de foneme corelative.

---

[1] Asupra noțiunilor de pereche minimală și pereche contrastivă, vezi Charles F. Hockett, *A System of Descriptive Phonology*, în „Language", XVIII, 1942, 1, p. 7.

[2] Înainte de nazale, fluctuația apare m a i a l e s la fricative : [*atmite*] este mai rar decît [*smeu*]. Peste grupurile africată + nazală putem să trecem : *vecinic* și *pacinic* nu sînt, astăzi, literare, iar *hagimă* (citat de Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 19) este un cuvînt regional.

[3] Cf. însă reg. [*zlab*] „slab".

[4] În *desluși*, grupul [*sl*] al etimonului bulgăresc e preferat lui [*zl*].

Urmează să examinăm situația opoziției de sonoritate înainte de consoanele cu zgomot. Afirmația că, înainte de consoanele fonologic surde sau sonore, opoziția se neutralizează necesită cîteva precizări. În listele alcătuite de acad. Al. Graur și acad. Al. Rosetti[1] figurează și grupuri constituite din consoane surde+sonore sau sonore+surde.

Pentru prima categorie *(/bt/, /bk/, /bk'/, /bč/, /bs/, /bș/, /gs/)* se dau, ca exemple, cuvintele : *obtuz, subchirurg, subcomisar, abces, absent, subșef, begsi*. Lăsînd la o parte ultimul cuvînt, regional, observăm că în toate grupurile primul element este o oclusivă bilabială. Două dintre cuvintele date ca exemple *(obtuz* și *abces)* au fost studiate de noi cu metode experimentale.

Am văzut că vibrațiile coardelor vocale lipsesc la primul element al grupului și — ceea ce este mai important — silaba scrisă *ob* în *obtuz* s-a dovedit a fi, la audiție, identică cu prima silabă a cuvîntului *optez*; dimpotrivă, cuvîntul obținut prin înlocuirea lui *ob* din *obtuz* cu *ob* [*ob*] din *obraz*, nu s-a auzit ca un cuvînt normal[2]. Celelalte grupuri au aceeași situație : amîndouă elementele grupului consonantic sînt surde (numai dacă există o mică pauză între prefix și restul cuvîntului, consoana labială, în *subchirurg*, de exemplu, este sonoră). Opoziția */p/~ /b/* nu constituie o excepție : ca și celelalte opoziții de sonoritate, ea se neutralizează înaintea unei consoane surde.

Trei dintre grupurile de consoane formate din consoană fonologic surdă + consoană fonologic sonoră citate de acad. Al. Graur și acad. Al. Rosetti[3] au ca al doilea element consoana */v/* (anume, */tv/*, */kv/* și */sv/*) ; cel de al patrulea este */tj/*. La acestea se mai adaugă următoarele cazuri de succesiune surdă+sonoră în cadrul unui grup de trei consoane : */td/*, */tg/*, */tz/*, */čz/* (se dau ca exemple : *untdelemn*, respectiv, *botgros*, *optzeci*, *cincizeci*). Cei doi autori menționează, pe bună dreptate[4], că *untdelemn*

---

[1] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 17—25.
[2] Vezi mai sus, p. 83.
[3] *Esquisse*, p. 17—21.
[4] *Ibidem*, p. 23.

este, aproape de regulă, simplificat: [*undelemn*]. Pe de altă parte, cînd e simțit ca un singur cuvînt, *cincizeci* se pronunță fără africata din grupul consonantic; din *optzeci* dispare [*t*], iar labiala se sonorizează: [*obzeĉ*] [1]. Sonorizarea primului element al grupului se produce și în *batjocură* și în *botgros* [2], așa încît au mai rămas să fie discutate numai grupurile formate din consoană + /*v*/.

Grupurile /*tv*/ și /*sv*/ sînt rare (apar mai ales în cuvinte învechite [3]; în schimb, /*kv*/ e relativ frecvent. Consoana /*v*/ este singurul fonem membru al corelației de sonoritate înaintea căruia neutralizarea nu este la fel de clară ca înaintea celorlalte foneme corelative [4]. Menționăm însă că pentru limba literară nu se pot cita perechi minimale și că exemple ca *gvardie* (învechit), *tigvă*, *advocat*, *zvon* etc., alături de *cvartet*, *acvilă*, *cîtva*, *sving* etc. nu pot dovedi o utilizare prea intensă a opoziției de sonoritate înainte de /*v*/. Trebuie să remarcăm, de asemenea, că înainte de /*v*/ sonorizarea surdelor este mai „obișnuită" decît, de exemplu, sonorizarea fricativelor înainte de nazale.

Se poate vorbi, prin urmare, de o tendință de neutralizare a opoziției de sonoritate înainte de /*v*/, care face ca această consoană să ocupe oarecum un loc intermediar între sonante (înaintea cărora opoziția se menține) și celelalte consoane membre ale corelației de sonoritate (înaintea cărora opoziția surd~sonor nu are putere distinctivă). Într-o fază mai veche a limbii, /*v*/ se comporta întocmai ca sonantele. Cuvintele de felul lui *svară*, *svireap*, *tvoreț* [5] etc., cu surdă înainte de /*v*/, coexistau cu *zvîcni*, *zvon*, *dveară*, *dvori* [6]. Cele mai multe dintre

[1] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 23.

[2] Deși, uneori, oclusiva dentală se menține surdă, sub influența lui *a-și bate joc*, respectiv, *bot* (la care se adaugă, probabil, influența ortografiei); cf. *Gramatica*, I, p. 89.

[3] Cf. Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 18.

[4] Cf. Geagea, *Erweichung*, p. 162—163; *Gramatica*, I, p. 89: „Numai grupurile formate dintr-o oclusivă (sau semioclusivă) surdă urmată de sonora *v* rezistă asimilării".

[5] Citate de Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 18.

[6] Ultimele două, citate de Graur-Rosetti, *ibidem*, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

cuvintele cu surdă + /v/ au ieșit din uz, în unele s-a produs asurzirea lui /v/, prin asimilare progresivă (de exemplu, [*svară*] > [*sfară*]), iar în altele consoana surdă tinde să se sonorizeze.

Opoziția surdă sonoră înainte de /v/ s-a păstrat, ca în limba veche, în unele graiuri. Sextil Pușcariu [1] citează perechea minimală /*zvînt*/ (verb) — /*svînt*/ „sfînt". În cuvintele vechi, grupul [*sv*] (ca și [*tv*]) reprezintă, de cele mai multe ori, continuarea situației din slavă, de unde au fost împrumutate cuvintele cu aceste grupuri și unde opoziția de sonoritate este la fel de stabilă înainte de /v/ ca și înainte de sonante. Spre deosebire de limba romînă literară, rusa, de exemplu, posedă perechi minimale de tipul творец — дворец, сверь — зверь [2]. Tendința romînei de a sonoriza surdele înainte de /v/ se manifestă și în greutatea pe care o întîmpină romînii care învață rușește de a pronunța grupul [*sv*] (și, într-o măsură mai mică, [*tv*]); pronunțarea [*jvarț*], [*jvaițer*] (pentru germ. *Schwarz*, *Schweizer*) este, de asemenea, destul de răspîndită [3].

Grupurile formate din consoană + /h/ sînt puțin numeroase. Dacă lăsăm la o parte cuvintele de tipul *tarhon* (cu sonantă + /h/), singurul fonem corelativ care apare mai des înainte de /h/ este /s/, în cuvîntul învechit *shimă* [4], sau în compuse ca *deshăma*, *deshidrata*. Grupul sonoră + /h/ nu este însă imposibil: după părerea noastră, în *abhaz*, *ad-hoc*, se produce mai degrabă sonorizarea (parțială sau totală) a lui /h/ decît asurzirea lui /b/ [5]. Prin urmare, deși exemplele lipsesc aproape cu totul, se poate afirma că înainte de /h/ opoziția de sonoritate nu se neutralizează.

În grupurile avînd ca al doilea element consoana /ț/, prima consoană este sau o sonantă (de exemplu, *înălța*) sau o surdă

---

[1] *Considerațiuni*, p. 23.

[2] Avanesov, *Fonetika*, p. 163; cf. Roman Jakobson, *Die Verteilung der stimmhaften und stimmlosen Geräuschlaute im Russischen*, în *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag*, Wiesbaden [1956], p. 199—202.

[3] Cf. Pușcariu, *Considerațiuni*, p. 23.

[4] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 18.

[5] Cf. engl. *adhere*, în care /h/, precedat de o consoană sonoră și urmat de o vocală, se sonorizează; Jones, *Outline*, p. 220.

Scanned with OKEN Scanner

(copți, acțiune). Am văzut mai sus[1] că în cuvintele de tipul *subțire* — singura excepție aparentă — labiala scrisă *b* este, de fapt, surdă, [*p*]. Și din punctul de vedere al comportării în grupurile consonantice, /ț/ se aseamănă cu consoanele fonologic surde: înainte de /ț/, ca și înainte de /*p*/, /*t*/ etc., opoziția de sonoritate se neutralizează.

Pe baza analizei de mai sus, consoanele limbii romîne pot fi împărțite în următoarele categorii, după cum înainte de consoanele respective opoziția de sonoritate se menține sau se neutralizează și după cum absența neutralizării poate sau nu poate să fie ilustrată cu perechi minimale și cu perechi contrastive:

1. Sonantele /*l*/, /*r*/ și /*y*/; înainte de aceste consoane, opoziția de sonoritate are putere distinctivă și poate fi ilustrată cu ajutorul unor perechi minimale *(plană — blană, crai — grai, fier — vier)*.

2. Sonanta /*w*/; pentru opoziția de sonoritate înainte de această consoană se pot cita numai perechi contrastive *(cuarț — lingual)*.

3. Sonantele /*m*/ și /*n*/; există un număr de perechi contrastive *(icni — jigni)* dar sînt foarte frecvente cazurile de fluctuație liberă între surdă și sonoră: [*icni*] — [*igni*], [*jigni*] — [*jicni*].

4. Consoana /*h*/; nu se pot cita nici perechi minimale, nici perechi contrastive, dar atît surdele cît și sonorele pot să apară înainte de /*h*/ *(deshăma, abhaz)*.

5. Consoana /*v*/; există perechi contrastive *(cvartă — gvardie, sving — zvon)*[2], dar acestea sînt constituite, în general, din cuvinte aparținînd unor domenii foarte îndepărtate între ele;

---

[1] P. 83.

[2] Date fiind exemplele de tipul *sving-zvon*, putem să considerăm că opoziția dintre /*s*/ și /*z*/, /*ș*/ și /*j*/ „este nesemnificativă înainte de consoană" (Em. Vasiliu, *Notă asupra neutralizării opozițiilor fonematice*, în „Fonetică și dialectologie", I, 1958, p. 75—76) numai dacă prin aceasta înțelegem faptul că nu există perechi minimale în care singurul element diferențiator să fie sonoritatea fricativei dentale sau palatale, înainte de consoană. Cf., mai sus, exemple cu /*s*/ și /*z*/ înainte de sonantă.

Scanned with OKEN Scanner

în plus, consoanele surde tind să se sonorizeze înainte de /v/ într-o măsură mai mare decît înaintea sonantelor.

6. Consoanele /p/, /t/, /k'/, /k/, /č/, /f/, /s/, /ș/, /b/, /d/, /ģ/, /g/, /ğ/, /z/, /j/ și consoana /ț/; înainte de aceste consoane, opoziția de sonoritate se neutralizează.

Ținînd seamă de tendința surdelor de a se sonoriza înainte de /v/ și lăsînd la o parte deosebirile de mai mică importanță dintre cele șase categorii de foneme, consoanele limbii romîne pot fi clasificate în două grupe mari : *a*) sonantele și consoana /h/, înaintea cărora opoziția de sonoritate se menține și *b*) consoanele fonologic surde sau fonologic sonore și consoana /ț/ înaintea cărora opoziția surd∼sonor se neutralizează.

Problema neutralizării opoziției de sonoritate în limba romînă a fost examinată de acad. Al. Graur și acad. Al. Rosetti, care au ajuns la concluzia că, înainte de consoană, limba romînă nu utilizează niciodată opoziția surd ∼ sonor [1]. Rezultatele la care am ajuns în cercetarea noastră nu concordă cu această afirmație. Înaintea consoanelor din grupa *b* (cele mai numeroase), opoziția de sonoritate se neutralizează, într-adevăr, dar înainte de /h/ și de sonante situația e alta. După cum am văzut, pentru grupurile formate din consoană + /l/, /r/ sau /y/ se pot da și exemple de perechi minimale. Considerînd însă că numărul perechilor de cuvinte de tipul *clasa—glasa*, *crai—grai* (în care sonoritatea primului termen al grupului de consoane este singurul element distinctiv) reflectă gradul de utilizare a opoziției de sonoritate înaintea unei consoane, putem să spunem că opoziția de sonoritate este utilizată în această poziție într-o măsură redusă : perechile de cuvinte de tipul celor citate mai sus nu sînt prea numeroase [2].

Am afirmat mai sus că înaintea unei consoane corelative și înaintea lui /ț/ opoziția de sonoritate se neutralizează. Se

[1] Graur-Rosetti, *Esquisse*, p. 14 : „En tout cas, l'opposition entre sonore et sourde devant consonne, n'est jamais utilisée par la phonologie".

[2] În cazul perechilor contrastive, sonoritatea primei consoane a unui grup nu este singurul element prin care un cuvînt se opune celuilalt ; prin urmare valoarea probantă a perechilor de cuvinte de tipul *icni — jigni* este mică.

pune întrebarea dacă nu cumva lucrurile se petrec tocmai invers. În aparență, se poate susține că opoziția de sonoritate se neutralizează după o consoană corelativă: după sonora [*z*], de exemplu, apar numai sonore (*zbor*, *zdrobi*, *zgomot* etc.), iar după [*s*] numai surde (*spor*, *strănut*, *scoate* etc.). Trebuie să stabilim deci dacă, în exemplele citate, s-a neutralizat opoziția /*s*/~/*z*/ sau opoziția /*p*/~/*b*/, respectiv /*t*/~/*d*/, /*k*/~/*g*/. În favoarea primei interpretări se pot aduce două argumente:

1. În cuvintele compuse cu prefixele *des-*/*dez-* și *răs-*/*răz-*, sonoritatea ultimei consoane a prefixului depinde de sonoritatea consoanei următoare, dacă în grupul consonantic respectiv se produce neutralizarea: *despărți*, dar *dezbate* (cf. *parte*, *bate*); *răscruce*, dar *răzgîndi* (cf. *cruce*, *gîndi*).

2. În grupurile de consoane care apar în fonetica sintactică, ultimul element al grupului este, în toate cazurile, determinant: sonoritatea consoanei finale a primului cuvînt se modifică în funcție de sonoritatea consoanei inițiale a celui de al doilea, și nu invers: [*lut bun*] > [*lud_bun*] ALRT 122/21.

Admitem, prin urmare, că, în grupurile consonantice formate din foneme corelative, hotărîtoare este sonoritatea ultimului element al grupului și că opoziția de sonoritate se neutralizează la consoana precedentă (sau la consoanele precedente); neutralizarea este o consecință a acomodării de sonoritate, iar acomodarea este de tip regresiv.

În legătură cu neutralizarea opoziției de sonoritate în cadrul anumitor grupuri consonantice, se impune să fie discutată o problemă de transcriere. Dacă în cuvîntul *apt* [*apt*], de exemplu, avem a face cu neutralizarea opoziției /*p*/~/*b*/, înseamnă că nu putem să afirmăm că [*p*] este o realizare a surdei /*p*/ sau a sonorei corespunzătoare. Din punct de vedere fonologic, înaintea lui /*t*/ (ca și înaintea celorlalte foneme corelative)[1] sînt pertinente numai trăsăturile comune perechilor de foneme /*p*/ și /*b*/, /*s*/ și /*z*/ etc.; *apt* se deosebește de *act* prin locul de arti-

[1] Numai /*v*/ constituie, pînă la un punct, o excepție.

culare a primei consoane a grupului, dar faptul că labiala din *apt* este surdă e condiționat, după cum am văzut, de caracterul surd al consoanei următoare.

Întrucît în transcrierea fonologică se notează numai ceea ce este pertinent, vom reține, pentru a nota primul element al grupului consonantic din *apt*, numai ansamblul trăsăturilor pe care fonemele /*p*/ și /*b*/ le au în comun, deoarece în poziția dată numai ele sînt pertinente. Aceste trăsături (localizare labială, ocluziune, lipsa nazalității) constituie arhifonemul /*P*/, rezultat al neutralizării opoziției /*p*/∼/*b*/. Prin urmare, în transcriere fonologică, cuvîntul *apt* trebuie să fie redat astfel : /*aPt*/ ; transcrierea fonologică a cuvintelor *spor*, *zbor*, *știi*, *jder* este următoarea /*Spor*/, /*Sbor*/, /*Ști*/, /*Șder*/ [1].

Cînd consoanele care formează un grup sînt mai multe decît două, sonoritatea ultimei consoane determină neutralizarea opoziției de sonoritate la toate celelalte elemente ale grupului ; de exemplu, în cuvîntul *abstinent* se neutralizează și opoziția /*s*/ ∼ /*z*/, și opoziția /*p*/ ∼ /*b*/ : /*aPStinent*/.

Am văzut mai sus că, în cuvinte ca *despărți*, *dezbate*, *desțeleni*, *răscruce*, *răzgîndi* etc., ultima consoană a prefixului este surdă sau sonoră în funcție de sonoritatea consoanei următoare (dacă aceasta din urmă este o consoană corelativă sau /*ț*/). Fricativa din *des-*/*dez-* este sonoră în celelalte poziții : *dezamăgi*, *dezamețit*, *dezumfla*, *dezlega*, *deznădejde* etc. Există o singură excepție : înainte de /*h*/ — poziție în care nu se produce neutralizarea — fricativa dentală este surdă *(deshăma*, *deshidrata)* ; se pronunță, totuși, și [*z*] [2], eventual cu sonorizarea (parțială sau totală) a celui de al doilea element al grupului.

În DLRLC și în DLRM se afirmă că și prefixul *răs-*/*răz-* apare cu fricativă sonoră înainte de vocală, dar în compusele cu *răs-*/*răz-* înaintea unui cuvînt cu inițială vocalică (*răsînțelege*, în amîndouă dicționarele — și *răsalaltăieri*, numai în

[1] Pentru a nota arhifonemul, am întrebuințat majuscula corespunzătoare literei mici cu care se notează fonemul nemarcat (consoana surdă).

[2] Cf. Lombard, *Prononciation*, p. 163.

DLRM) am întîlnit varianta *răs-*, cu fricativă surdă [1]. Prin urmare, consoana finală din cele două prefixe se comportă în mod diferit înainte de vocală.

Din punct de vedere fonologic, în *despărți*, *dezbate* etc. avem a face cu neutralizarea opoziției /*s*/—/*z*/. Deși neutralizarea se explică prin cauze de ordin fonetic, între cele două sunete, [*s*] și [*z*] nu există același raport ca, de exemplu, între [*o*] și [*ȯ*] din cuvintele *cor*, respectiv, *chior*. Vocalele [*o*] și [*ȯ*] sînt variante ale aceluiași fonem, în timp ce [*s*] și [*z*] reprezintă aceeași unitate fonologică numai în sensul că aceasta este arhifonemul /*S*/. Sunetele [*s*] și [*z*] nu pot fi considerate variante ale aceluiași fonem, deoarece în poziția dată sonoritatea nu este pertinentă și singura fricativă dentală al cărei conținut fonologic se definește independent de sonoritate este nu un fonem, ci arhifonemul /*S*/ (pentru fonemele /*z*/ și /*s*/ sonoritatea, respectiv, lipsa sonorității este pertinentă; din inventarul fonemelor consonantice, nu face parte nici o fricativă dentală care să nu fie nici sonoră nici surdă). Pe de altă parte, reprezentînd aceeași unitate, [*s*] și [*z*] nu sînt, în mod evident, nici termenii unei alternanțe fonologice.

Sunetele [*s*] din *răsînțelege*, *răsalaltăieri*, respectiv, [*z*] din *dezamăgi*, *dezumfla*, *dezlega* etc. au o situație cu totul deosebită. În poziție intervocalică, sonoritatea consoanelor este pertinentă, cu alte cuvinte, opoziția surd∼sonor nu se neutralizează (cf. *rasă*—*ază*); nici înainte de sonante opoziția surd∼sonor nu se neutralizează (cf. *dezlega* față de *deslușî*). Rezultă de aici că, spre deosebire de [*z*] din *dezbate*, reprezentant al arhifonemului /*S*/, același sunet în *dezamăgi* este reprezentantul fonemului /*z*/. Dacă, în ce privește unitățile fonologice pe care le reprezintă, cei doi [*z*] nu sînt identici, unitățile însești se aseamănă prin faptul că amîndouă sînt independente de poziție: nici una dintre trăsăturile care constituie conținutul fonologic

[1] Indicațiile date de cele două dicționare, s.v. *des-* [1] și *răs-*, potrivit cărora înainte de consoanele sonore apar variantele *dez-* și *răz-*, sînt infirmate (ce e drept, numai grafic) de exemple ca *deszăpezi*, *deszăvorî*, *răszice*.

al lui /S/ în *dezbate* sau al lui /z/ în *dezamăgi* nu este determinată de fonemul care urmează după prefix. După părerea noastră, /S/ din *dezbate* /deSbate/ și /S/ din *despărți* /deSpărți/, pe de o parte — și /z/ din *dezamăgi* /dezamăgi/, pe de altă parte, sînt termeni ai unei alternanțe fonologice /S/ — /z/. Dacă admitem că opoziția de sonoritate nu se neutralizează înainte de /h/, înseamnă că există și un al treilea termen al acestei alternanțe, anume /s/, în *deshăma* /deshăma/. Faptul că unul din termeni este un arhifonem este o consecință a neutralizării opoziției de sonoritate în anumite poziții; alternanța este fonologică, fără a fi fonematică (= între foneme) [1]. În concluzie, /deS-/ (realizat ca [des-] în *despărți* și ca [dez-] în *dezbate*), /dez-/ (în *dezamăgi*) și /des-/ (în *deshăma*) sînt, din punct de vedere morfologic, variante ale aceleiași unități (prefixul *des-/dez-*), iar variației morfologice îi corespunde, pe plan fonologic, alternanța /S/—/z/—/s/ [2].

Prefixul *răs-/răz-* are o situație asemănătoare, cu deosebirea că aici variantele morfologice sînt numai două: /răS-/ (realizat ca [răs-] în *răscumpăra* și ca [răz-] în *răzgîndi*) și /răs-/ (în *răsalaltăieri*); doi sînt și termenii alternanței fonologice: /S/—/s/.

Pe baza celor discutate în alineatele precedente, credem că se poate recunoaște existența în limba romînă a unei alternanțe bazate pe deosebiri în ce privește sonoritatea celor doi termeni, cu mențiunea că e vorba de o alternanță de un tip special.

Tipul „normal" pe care l-ar constitui o alternanță între un fonem surd și un fonem sonor apare și el, într-o măsură foarte redusă. Excludem, bineînțeles, din discuție cazuri ca *generos—generozitate*, cuvinte împrumutate și în care aparenta „alternanță" între surdă și sonoră se explică prin limba din care s-a făcut împrumutul și prin adaptare morfologică.

---

[1] Vezi, asupra celor discutate aici, articolul nostru *Neutralizarea și alternanțele fonologice*, în „Fonetică și dialectologie", III, 1960, p. 7—12.

[2] Asupra deosebirii dintre variație și alternanță, cf. Al. Ionașcu, *Morfemul și structura morfologică a cuvîntului*, în SCL, VIII, 1957, 2, p. 139—142.

S. Pușcariu [1] a emis ipoteza că, pornind de la perechi de cuvinte de acest fel (precum și de la cuvinte ca *dezarma*, *deziluziona* față de *descăleca*, *despleti*), s-ar putea naște cu timpul „morfonemul" /*s*/—/*z*/ pentru poziția intervocalică. Credem că la această situație s-a ajuns, de fapt, în momentul în care de la *riguros* și *conștiincios* s-au format derivatele *rigurozitate* și *conștiinciozitate* (nici la finală nici înainte de /*i*/ sonoritatea fricativei dentale nu depinde de poziție, prin urmare, nu poate fi vorba de o neutralizare a opoziției surd∼sonor). Această alternanță este însă foarte puțin productivă.

Datorită neutralizării opoziției de sonoritate, în condițiile arătate, apariția, în lanțul vorbirii, a grupurilor de consoane în care o consoană surdă urmează după una sonoră [2], sau invers, semnalează existența unei limite între cuvinte [3]. De exemplu, grupurile [*gt*] și [*cd*] constituie semne — grupuri cu funcțiune demarcativă (sau delimitativă) pozitivă [4]; cele două consoane fac parte, în mod sigur, din două cuvinte diferite. Grupurile de consoane în care toate elementele componente sînt surde sau sonore nu constituie semne demarcative, nici pozitive, nici negative (grupul [*ct*] nu indică nici prezența, nici absența unei limite între cuvinte; cf. *fac tot* [*fac tot*], *actor* [*actor*]).

Trebuie să menționăm că, mai sus, am avut în vedere numai rolul sonorității în cadrul semnului demarcativ. Și succesiunea [*șs*] indică existența unei limite între cuvinte, dar nu prin sonoritate (succesiunea surdă+surdă poate să apară și în interiorul cuvîntului), ci datorită altor trăsături ale celor două consoane (o fricativă prepalatală nu poate fi urmată, în același cuvînt, de o fricativă dentală). În cazul unui grup ca [*șz*] existența limitei este semnalată și de sonoritate și de alte caracteristici ale celor două consoane.

---

[1] *Morfonemul și economia limbei*, în DR, VI, 1929—1930, p. 221.

[2] E vorba, bineînțeles, de sonorele cu zgomot.

[3] Asupra funcțiunii demarcative (sau delimitative) a particularităților fonice, vezi N. S. Troubetskoy, *Principes de phonologie*, traduits par J. Cantineau, Paris, 1949, p. 31, 290—314.

[4] *Ibidem*, p. 297, 306—307.

V. CONCLUZII

Am studiat, în lucrarea noastră, atît diverse fenomene de ordin fonetic în legătură cu sonoritatea, cît şi rolul sonorităţii în sistemul fonologic al limbii romîne.

După cum am arătat, unele dintre problemele din prima categorie au mai fost studiate ; contribuţia noastră constă în completarea şi verificarea datelor obţinute de cercetătorii anteriori.

În capitolul consacrat vocalelor, am acordat atenţie, în primul rînd, asurzirii vocalelor finale. Aplicînd metoda statistică, am cercetat rolul pe care îl au în producerea acestui fenomen diverşii factori de ordin fonetic (unii, stabiliţi de Alf Lombard), importanţa fonologică a vocalei finale, frecvenţa cuvîntului.

Cu ajutorul aceleiaşi metode, am stabilit şi aria de răspîndire a fenomenului : cu mici excepţii, asurzirea vocalelor finale caracterizează graiurile din Muntenia şi din Moldova. Dar nici în aceste graiuri fenomenul nu e la fel de constant şi de normal ca în portugheză, de exemplu.

Din domeniul consonantismului, reţinem, mai întîi, fenomenul asurzirii consoanelor finale. În mod normal, asurzirea consoanelor fonologic sonore este parţială ; /b/, /d/, /g/ etc. nu se confundă, în poziţie finală, cu /p/, /t/, /k/ etc., aşa cum se întîmplă în cele mai multe limbi slave [1] şi în unele limbi ger-

[1] André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves. Tome I. Phonétique*, Lyon-Paris [1950], p. 208—209 ; B. Hála, *The Slavonic Languages*, în Kaiser, *Manual*, p. 303.

manice [1]. Vocea poate să participe în grad diferit la articularea consoanelor finale, dar numai opoziția dintre prezența și absența ei este utilizată pentru a diferenția sensuri [2]. În schimb, surdele se confundă cu sonorele înaintea unei alte consoane (cu excepția sonantelor). În general, în interiorul cuvîntului, o consoană surdă apare în vecinătatea unei sonore numai dacă aceasta din urmă este /*l*/, /*m*/, /*n*/, /*r*/, /*y*/ sau /*w*/. Cu alte cuvinte, consoanele membre ale corelației de sonoritate pot fi precedate sau urmate numai de consoane din aceeași serie (surdele de surde, sonorele de sonore) sau de consoane „indiferente" față de sonoritate (sonantele și consoana /*h*/). În grupurile formate, în aparență, din consoane aparținînd unor serii diferite, se produce, de regulă, acomodarea de sonoritate, în sens regresiv, ca în multe alte limbi romanice [3] sau din alte familii (în fonetica istorică a limbii române s-au produs, mult mai rar, și acomodări în sens progresiv : [*svînt*] > [*sfînt*]). Acomodarea de sonoritate se produce în română după aceleași reguli ca, de exemplu, în rusă, cu mențiunea că în grupurile consonantice din rusă /*v*/ și /*v'*/ au o comportare identică cu cea a sonantelor.

Credem că am reușit să demonstrăm că opoziția dintre /*p*/ și /*b*/, de exemplu, este o opoziție de sonoritate, iar tensiunea nu este decît un factor concomitent al sonorității.

Vom încerca acum să stabilim care sînt asemănările și deosebirile dintre limba română, pe de o parte, și alte limbi (învecinate sau nu), pe de altă parte, din punctul de vedere al rolului fonologic al sonorității. Fără a dispune de date complete și amănunțite, putem să facem, totuși, cîteva constatări interesante.

---

[1] L. F. Brosnahan, *The Germanic Languages*, în Kaiser, *Manual*, p. 292.

[2] Cf. Roman Jakobson, *On the Identification of Phonemic Entities*, în „Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague", V, 1949, p. 210.

[3] Pentru exemple, vezi G. Hammarström, *The Romance Languages*, în Kaiser, *Manual*, p. 285. Vorbind englezește, francezii pronunță [*melsin*], [*apsoerd*] (cu acomodare de sonoritate) cuvintele scrise *medicine*, *absurd* (pronunțarea normală în engleză: [*medsin*], [*əbsə:d*]); Jones, *Outline*, p. 228.

Scanned with OKEN Scanner

Sonoritatea este pertinentă în toate limbile slave și în maghiară [1]. Dimpotrivă, în multe limbi din apusul Europei, mai ales germanice [2], pertinentă este tensiunea și nu sonoritatea. După părerea lui Bertil Malmberg [3], în franceză, *vous l'achetez* se deosebește de *vous la jetez* numai prin faptul că în primul caz fricativa prepalatală este „fortis", iar în cel de-al doilea „lenis"; în amîndouă pozițiile se pronunță o fricativă surdă (în *vous la jetez* consoana inițială a verbului — sonoră în *tu la jettes*, de exemplu — devine surdă prin acomodare regresivă) [4].

Existența unei opoziții de tensiune în spaniolă este admisă de Emilio Alarcos Llorach [5] pentru perechea de foneme /r̄/~/r/.

Giulia Porru [6] susține că în italiană există și opoziția de tensiune (la oclusive), și opoziția de sonoritate (la africate și la fricativele /f/ și /v/).

Se constată, prin urmare, că în estul Europei, într-un mare număr de limbi din familii diferite există o corelație de sonoritate [7], iar în vestul Europei, un alt grup de limbi posedă opoziții (sau corelația) de tensiune.

Interesantă ni se pare remarca lui L. F. Brosnahan [8], după care în grupul limbilor germanice de apus se poate observa de la est spre vest o descreștere a gradului de surditate a consoanelor „fortes": în germană, acestea sînt lipsite de sonoritate, iar în engleza din America sînt, de obicei, sonore (mai ales în poziție intervocalică); engleza din Marea Britanie și olandeza

---

[1] Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 26.

[2] Cf. L. F. Brosnahan, *op. cit.*, p. 291—292.

[3] *Le système consonantique du français moderne. Études de phonétique et de phonologie*, Lund-Copenhaga [1943], p. 10—22.

[4] Cf. Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, p. 38.

[5] *Fonología española* (2.ª ed. corregida y aumentada), Madrid [1954], p. 143 (cf. tabloul de la p. 152).

[6] *Anmerkungen über die Phonologie des Italienisches*, în TCLP, VIII, 1939, p. 191—196 (cf. tabloul de la p. 198).

[7] Opoziția surd ~ sonor se menține și la finală în limbile română (fără dialectul meglenoromîn), ucraineană, sîrbo-croată și maghiară, precum și în dialectul gheg al albanezei (com. acad. Emil Petrovici).

[8] *Op. cit.*, p. 292.

ocupă o poziție intermediară. Am putea spune, prin urmare, că în limbile germanice de apus sonoritatea devine din ce în ce mai importantă, de la vest spre est, ca factor concomitent al tensiunii. Mergînd mai departe spre est și trecînd în domeniul altor familii de limbi, constatăm că rolul sonorității devine și mai mare : ea trece pe primul plan, din punct de vedere fonologic, iar tensiunea devine element secundar, factor concomitent al sonorității.

Repartizarea definitivă a limbilor Europei în cele două arii fonologice, va putea fi făcută numai după ce se va ajunge la un acord asupra rolului sonorității (respectiv, al tensiunii) în sistemele fonologice ale diverselor limbi. Nu toți lingviștii admit, de exemplu, că fr. /*p*/ se opune lui /*b*/ prin tensiune ; unii consideră că în franceză există o corelație de sonoritate.

În ce privește limba romînă, am reușit, credem, să stabilim că ea face parte, împreună cu maghiara și cu limbile slave, din aria fonologică est-europeană a corelației de sonoritate.

Scanned with OKEN Scanner

К ВОПРОСУ О ЗВОНКОСТИ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ *

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор работы исследует, с точки зрения фонетики и фонологии, вопросу звонкости в румынском языке. Хотя оба эти аспекта, фонетический и фонологический, рассматриваются вместе, фонологические проблемы анализируются более подробно в специальной главе *Соотносительность согласных по глухости-звонкости в румынском языке.* В двух предшествующих главах, *Гласные* и *Согласные*, звонкость рассматривается, главным образом, с фонетической точки зрения. Работа содержит также отдельное *Введение* и заключительную главу, *Выводы.*

Почти все экспериментальные исследования, результаты которых представлены в данной работе, проводились в лаборатории экспериментальной фонетики при Лингвистическом институте Академии РНР, в Бухаресте. Были широко использованы записи на магнитофонную ленту и кинофильмы. Значительная часть изложенного автором материала была почерпнута из Лингвистического румынского атласа (ответы на вопросник и тексты).

В главе, посвященной гласным, автор исследует проблему оглушения неударных конечных гласных. Рассматриваются факторы, влияющие на возникновение этого явления, (звонкость и число согласных, предшествующих гласной; место ударения; длительность паузы после гласного; подъем гласной и ее фонологическое значение; частота употребления слова в языке), степень оглушения (полуоглушенные и оглу-

*) Работа представляет собой диссертацию для соискания научной степени кандидата филологических наук, защита которой состоялась в Бухарестском Лингвистическом институте 11 июня 1959 г.

Scanned with OKEN Scanner

шенные гласные) и его географическое распространение. Оглушение конечных гласных чаще встречается на Юге и Востоке дакорумынской территории (Мунтения, Добруджа, Молдавия). В Молдавии имеет место и оглушение неударных гласных внутри слова.

Оглушение гласных рассматривается автором в связи с другими родственными явлениями: снижение воспринимаемости и — как крайняя степень оглушения — исчезновение гласной.

В главу *Гласные* автор включает наблюдения над звонкостью полугласных и так называемых „ложногласных" (звуки типа конечного *i*, например в слове *lupi*).

В следующей главе, *Согласные*, хотя она и основана на материале из Лингвистического румынского атласа, описываются прежде всего результаты экспериментальных исследований автора. При помощи метода „пересадки" звуков, записанных на магнитофонную ленту, был выявлен характер несовершенно звонкий согласных, являющихся фонологически звонкими в начальных и конечных положениях (что можно установить и на основании данных спектрограмм). Анализ кимограмм позволил автору исследовать как значение вибраций голосовых связок, так и роль давления внутри полости рта для определения различия между согласными типа /*p*/ и /*b*/ в румынском языке. Оглушение конечных согласных имеет место, главным образом, в тех областях страны, где чаще встречается оглушение гласных. Что касается междугласных согласных, то единственным заслуживающим внимания с точки зрения звонкости, является глухой гортанный [*h*], имеющий тенденцию к озвончению.

В параграфе, посвященном группам согласных, автор рассматривает вопрос аккомодаций по глухости-звонкости. Опыты показали, что звонкие согласные (за исключением сонорных и, отчасти, согласного [*v*]), не могут следовать за глухими, а глухие, наоборот, не могут следовать за звонкими: в слове *obtuz*, например, группа согласных звучит как [*pt*]. Появление глухих фрикативных перед носовыми согласными чаще всего наблюдается в Молдавии, хотя и тут они стремятся к озвончению, как и в других говорах. Данные наблюдений, связанных с группами согласных, дополняются материалами исследований аккомодаций, которые производят на стыке между словами.

Scanned with OKEN Scanner

В отдельном параграфе исследуется разница между глухими и звонкими согласными в шепотной речи. Опыты показали, что при отсутствии звонкости различение слов основывается большей частью на факторах нефонетического характера.

Исходя из опытов, основанных на прослушивании согласных с измененной длительностью, в работе определяется фонологическая роль звонкости: в румынском языке звонкость согласных представляет собой отличительную черту, а давление в полости рта — второстепенное явление.

В литературном румынском языке соотносительность согласных по глухости-звонкости охватывает 16 согласных (8 глухих, 8 звонких). Сонорные согласные и согласные /h/ и /ț/ не включаются в эту соотносительность. Последний согласный имеет парный звонкий в отдельных говорах (согласное /ḑ/).

Основываясь на Словаре современного румынского литературного языка, автор составил несколько графиков, из которых следует, что румынскому языку свойственно противопоставление глухой — звонкий в большей мере в начальном положении, чем в конечном: число парных слов типа *pară — bară* гораздо больше, чем пар типа *corb — corp* (396 по сравнению с 59); в то же время случаи колебания между глухими и звонкими менее многочисленны в начальном положении (*carafă — garafă*) чем в конечном (*şurup — şurub*).

В параграфе, в котором рассматривается нейтрализация противопоставлении по глухости-звонкости, согласные разделены на несколько категорий в зависимости от того, сохраняется или нейтрализуется перед ними противопоставление, а также возможно или нет проиллюстрировать это противопоставление минимальными парами (типа *crai — grai*) и контрастными парами (типа *lesne — glezne*). В общих чертах согласные, по мнению автора, следует разделять на две группы: а) сонорные и согласный /h/, перед которыми противопоставление по глухости-звонкости сохраняется, и б) согласные, участвующие в соотносительности, и согласный /ț/, перед которыми противопоставление глухой — звонкий нейтрализуется (перед /v/ нейтрализация менее яркая, чем перед другими согласными). Благодаря нейтрализации данного противопоставления в вышеуказанных условиях, появление в звуковом потоке групп согласных, где фонологически звонкий предшествует фонологически глухому, или наоборот,

указывает на существование границ между словами. В конечном положении звуковое противопоставление не нейтрализуется.

В *Выводах* устанавливаются некоторые общие и отличительные черты, существующие между румынским и другими европейскими языками с точки зрения звонкости. В области фонетики упоминается оглушение конечных согласных, явление, присущее, например, португальскому языку, в котором оно, однако, „нормальнее" и постояннее, чем в румынском. С другой стороны, оглушение конечных согласных в румынском языке не достаточно сильное, чтобы привести к смешению /b/, /d, //g/ и т.д., с /p/ /t/, /k/ и т.д., как в некоторых славянских или германских языках. В то же время румынский язык сходен с многими другими языками с точки зрения регрессивной аккомодации в группах согласных.

С фонологической точки зрения румынский язык включается наряду с венгерским и славянскими языками (возможно и другими) в фонологический восточно-европейский ареал соотносительности согласных по глухости-звонкости.

Scanned with OKEN Scanner

RECHERCHES SUR LA SONORITÉ EN ROUMAIN *

RÉSUMÉ

L'ouvrage traite de la sonorité en roumain, envisagée du point de vue p h o n é t i q u e et p h o n o l o g i q u e. En général, les deux aspects ne sont pas discutés indépendamment l'un de l'autre ; les problèmes de phonologie sont pourtant soumis à une analyse plus détaillée, dans un chapitre spécial, intitulé *La corrélation de sonorité dans la langue roumaine*. Dans les deux chapitres précédents, *Voyelles* et *Consonnes*, la sonorité est étudiée surtout au point de vue phonétique. L'ouvrage contient encore une *Introduction* et un chapitre de *Conclusions*.

Les recherches expérimentales, dont les résultats sont présentés dans cet ouvrage, ont été presque toutes effectuées dans le laboratoire de phonétique expérimentale de l'Institut de linguistique de l'Académie de la République Populaire Roumaine, à Bucarest. On y a employé surtout les enregistrements sur bande de magnétophone et sur pellicule cinématographique. Une importante partie du matériel examiné provient de l'*Atlasul lingvistic romîn* (réponses au questionnaire et textes).

Dans le chapitre consacré aux voyelles, l'auteur a insisté sur l'assourdissement des voyelles finales non accentuées. Il a étudié les facteurs influençant la production du phénomène (sonorité et nombre de consonnes précédant la voyelle, place de l'accent, durée de la pause qui suit, degré d'ouverture de la voyelle et son importance phonologique, fréquence du mot dans la langue), ainsi que le degré d'assourdissement (voyelles

* Le présent ouvrage constitue la thèse pour le titre de candidat ès sciences philologiques soutenue devant le Conseil scientifique de l'Institut de linguistique de Bucarest, le 11 juin 1959.

Scanned with OKEN Scanner

mi-assourdies et voyelles assourdies) et l'extension géographique du phénomène. L'assourdissement des voyelles finales est plus fréquent dans le sud et dans l'est du territoire daco-roumain (Valachie, Dobroudja, Moldavie). En Moldavie on constate aussi, fréquemment, l'assourdissement des voyelles intérieures non accentuées.

L'assourdissement des voyelles a été étudié en liaison avec les phénomènes connexes : la diminution de la perceptibilité et, comme stade extrême de l'assourdissement, la disparition de la voyelle.

Le chapitre *Voyelles* comprend encore des observations sur la sonorité des semi-voyelles et des « pseudo-voyelles » (sons du type de « *i* final » dans *lupi*, par exemple).

Le chapitre suivant, *Consonnes*, tout en ne négligeant pas les données fournies par l'*ALR*, présente surtout les résultats des recherches expérimentales. Par la méthode de la « transplantation » des sons enregistrés sur bande, a été mis en lumière le caractère de sonores imparfaites des consonnes qui, phonologiquement, sont sonores, en position initiale et finale (le fait peut être constaté encore sur les spectrogrammes).

Les kymogrammes ont permis l'étude, non seulement de l'importance des vibrations des cordes vocales, mais aussi du rôle de la pression intrabuccale pour la distinction entre les consonnes du type /*p*/—/*b*/ en roumain. L'assourdissement des consonnes finales se produit surtout dans les régions où l'assourdissement des voyelles est, lui aussi, un phénomène assez fréquent. En ce qui concerne les consonnes intervocaliques, la seule se comportant d'une manière plus spéciale, au point de vue de la sonorité, est la laryngale sourde [*h*], qui tend à devenir sonore.

Dans le paragraphe consacré aux groupes de consonnes, l'auteur étudie le problème des accommodations de sonorité. Les expériences ont démontré que les sonores (à l'exception des sonnantes et, en partie, de la consonne [*v*]) ne peuvent être précédées par des sourdes, tandis que les sourdes ne peuvent être précédées par des sonores : dans *obtuz*, par exemple, le groupe consonantique se prononce [*pt*]. Devant les consonnes nasales, les fricatives sourdes sont plus fréquentes en Moldavie, bien que, là aussi, elles tendent à se sonoriser, tout comme dans les autres parlers. Les observations sur les groupes de consonnes sont complétées par l'examen des accommodations de sonorité en phonétique syntactique.

Scanned with OKEN Scanner

Un paragraphe spécial est consacré au problème de la distinction entre les consonnes sourdes et sonores dans le chuchotement. Les expériences ont démontré que, la voix étant absente, les mots sont reconnus, en grande partie, d'après des facteurs de nature non phonétique.

A l'aide d'expériences fondées sur l'audition de quelques consonnes dont la durée a été modifiée, l'auteur détermine le rôle phonologique de la sonorité : en roumain, la sonorité des consonnes est un trait distinctif, tandis que la tension n'en est qu'un secondaire, redondant.

En roumain littéraire, la corrélation de sonorité comprend 16 consonnes (8 sourdes, 8 sonores). Les sonnantes et les consonnes /*h*/ et /*ţ*/ ne font pas partie de la corrélation. La dernière, dans certains parlers, a un partenaire sonore (la consonne /*ḑ*/).

Fondé sur le *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane*, l'auteur présente quelques statistiques, dont il résulte que le roumain emploie l'opposition sourde-sonore beaucoup plus fréquemment en position initiale qu'en position finale : le nombre des paires de mots du type *pară—bară* est supérieur de beaucoup à celui des paires du type *corp—corb* (396 par rapport à 59) ; en même temps, les cas de fluctuation entre la consonne sourde et la consonne sonore sont moins nombreuses à l'initiale *(carafă—garafă)* qu'en finale *(şurup—şurub)*.

Dans le paragraphe consacré à la neutralisation de l'opposition de sonorité, les consonnes sont reparties en plusieurs catégories, selon que l'opposition de sonorité se maintient ou se neutralise devant elles, et d'après la manière dont cette opposition peut être illustrée, ou non, par des paires minimales (du type *crai—grai*) et par des paires contrastantes (du type *lesne—glezne*). En grandes lignes, les consonnes peuvent être divisées en deux groupes : *a*) les sonnantes et la consonne /*h*/, devant lesquelles l'opposition de sonorité se maintient, et *b*) les consonnes qui font partie de la corrélation de sonorité et la consonne /*ţ*/, devant lesquelles l'opposition sourd-sonore se neutralise (devant /*v*/, la neutralisation n'est pas aussi nette que devant les autres consonnes corrélatives).

Grâce à la neutralisation de l'opposition de sonorité, dans les conditions signalées, l'apparition, au cours de l'acte de parole, des groupes où une consonne phonologiquement sourde suit une consonne phonologiquement sonore, ou inversement,

Scanned with OKEN Scanner

signale l'existence d'une limite entre les mots. En position finale, l'opposition de sonorité ne se neutralise pas.

En *Conclusions*, l'auteur établit quelques similitudes et quelques différences, du point de vue de la sonorité, entre le roumain et les autres langues d'Europe. Dans le domaine de la phonétique, il rappelle l'assourdissement des voyelles finales, phénomène qui existe, par exemple, en portugais, mais où il est plus „normal" et plus constant qu'en roumain. D'autre part, l'assourdissement des consonnes finales n'est pas tellement prononcé pour qu'il puisse mener à une confusion entre /b/, /d/, /g/ etc. et /p/, /t/, /k/ etc., comme il arrive dans certaines langues slaves ou germaniques. En revanche, le roumain ressemble à beaucoup d'autres langues en ce qui concerne l'accommodation de sonorité en sens régressif, dans les groupes consonantiques.

Sur le plan phonologique, le roumain forme, avec le hongrois et les langues slaves (avec d'autres langues aussi, probablement) l'aire phonologique européenne orientale de la corrélation de sonorité.

Scanned with OKEN Scanner

LISTA HĂRȚILOR

Pag.

1. Asurzirea vocalelor finale neaccentuate după ALRM II 1 31
2. Asurzirea vocalelor finale neaccentuate după ALRT 32
3. Asurzirea și amuțirea vocalelor finale neaccentuate după ALRM I 1 și 2 34
4. Asurzirea consoanelor finale după ALR I 1 și ALRM I 1 și 2 . . . 77

LISTA FIGURILOR

1. Chimograma cuvîntului *var* (subiectul F) 51
2. Spectrograma grupului de cuvinte *pietre mici* (subiectul E) 52
3. Spectrograma grupului de cuvinte *bieții fagi* (subiectul E) 53
4. Spectrograma frazei *Zina s-a dus?* (subiectul E) 54
5. „Scurtarea" consoanelor inițiale, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon 56
6. Chimograma cuvîntului *obtuz* (subiectul D) 67
7. Spectrograma grupului de cuvinte *snop de orz* (subiectul F) 68
8. Spectrograma frazei *Oare-i obtuz?* (subiectul F) 69
9. Spectrograma grupului de cuvinte *snop de orz* (subiectul E) 70
10. Spectrograma frazei *Oare-i obtuz?* (subiectul E) 71
11. Chimograma cuvîntului *subțire* (subiectul D) 85
12. Chimograma cuvîntului *cuptor* (subiectul D) 85
13. Chimograma cuvîntului *răbda* (subiectul D) 85
14. Fragment din filmograma cuvîntului *abces* (subiectul C) 86
15. Fragment din filmograma cuvîntului *obtuz* (subiectul C) 86
16. Fragment din filmograma cuvîntului *subțire* (subiectul C) 86
17. Fragment din filmograma cuvîntului *optez* (subiectul C) 86
18. Fragment din filmograma cuvîntului *aptitudine* (subiectul C) 87
19. Fragment din filmograma cuvîntului *abdica* (subiectul C) 87
20. Fragment din filmograma cuvîntului *casnic* (subiectul C) 87

Scanned with OKEN Scanner

Pag.

21. Fragment din filmograma cuvîntului *iazul* (subiectul C) 87
22. Chimograma cuvîntului *casnic* (subiectul F) 87
23. Chimograma cuvîntului *caznă* (subiectul F) 88
24. Chimograma cuvîntului *papă* (subiectul D) 109
25. Chimograma cuvîntului *babă* (subiectul D) 109
26. Chimograma cuvîntului *papă*, șoptit (subiectul D) 109
27. Chimograma cuvîntului *babă*, șoptit (subiectul D) 110
28. Traseul înscris de un diapazon cu 50 de vibrații duble pe secundă . . 110
29. „Lungirea" consoanei finale din *gaz*, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon 115
30. „Lungirea" consoanei intervocalice din *odă*, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon 120
31. „Scurtarea" consoanei intervocalice din *iapă*, cu ajutorul unei duble înregistrări pe bandă de magnetofon 120

CUPRINSUL

Pag.

Prefață 5
Bibliografie 7
Abrevieri 9

I. **Introducere** 11

1. Probleme de terminologie 11
2. Obiectul lucrării și metodele de cercetare 13
3. Subiectele de experiență 15

II. **Vocalele** 17

1. Considerații generale 17
2. Asurzirea vocalelor neaccentuate finale 19
3. Asurzirea vocalelor neaccentuate interioare 36
4. Asurzirea vocalelor accentuate 39
5. Semivocalele 43
6. „Pseudovocalele" finale 45

III. **Consoanele** 49

1. Considerații generale 49
2. Consoanele inițiale 50
3. Consoanele intervocalice 63
4. Consoanele finale 66
5. Asurzirea părții finale a cuvîntului 78
6. Grupurile de consoane 81
7. Acomodări de sonoritate în fonetica sintactică 95
8. Consoanele surde și consoanele sonore în vorbirea șoptită . . 101
9. Valoarea fonologică a sonorității în consonantismul limbii române 112

Scanned with OKEN Scanner

Pag.

IV. Corelația de sonoritate în limba romînă 123

1. Foneme corelative și foneme în afara corelației de sonoritate . 123
2. Randamentul funcțional al opoziției de sonoritate 127
3. Neutralizarea opoziției de sonoritate 137

V. Concluzii 149

К вопросу о звонкости в румынском языке (краткое содержание) 153
Recherches sur la sonorité en roumain (résumé) 157
Indice de autori 161
Indice de sunete și grupuri de sunete studiate 163
Lista hărților 165
Lista figurilor 165

Redactor responsabil: STELLA CISMAȘ
Tehnoredactor: IOANA POPESCU

Dat la cules 14.07.1960. Bun de tipar 07.02.1961. Apărut 1961. Tiraj 1050 ex. Hîrtie semivelină de 65 g/m². 700×1000/16. Coli editoriale 8,75. Coli de tipar 10 50. A 0308/1960. C.Z. pentru bibliotecile mari 459—4. C.Z. pentru bibliotecile mici 4 R—4.

Întreprinderea poligrafică nr. 2, str. Brezoianu nr. 23—25, București, R.P.R., comanda nr. 2916.

inv. 44633

Scanned with OKEN Scanner